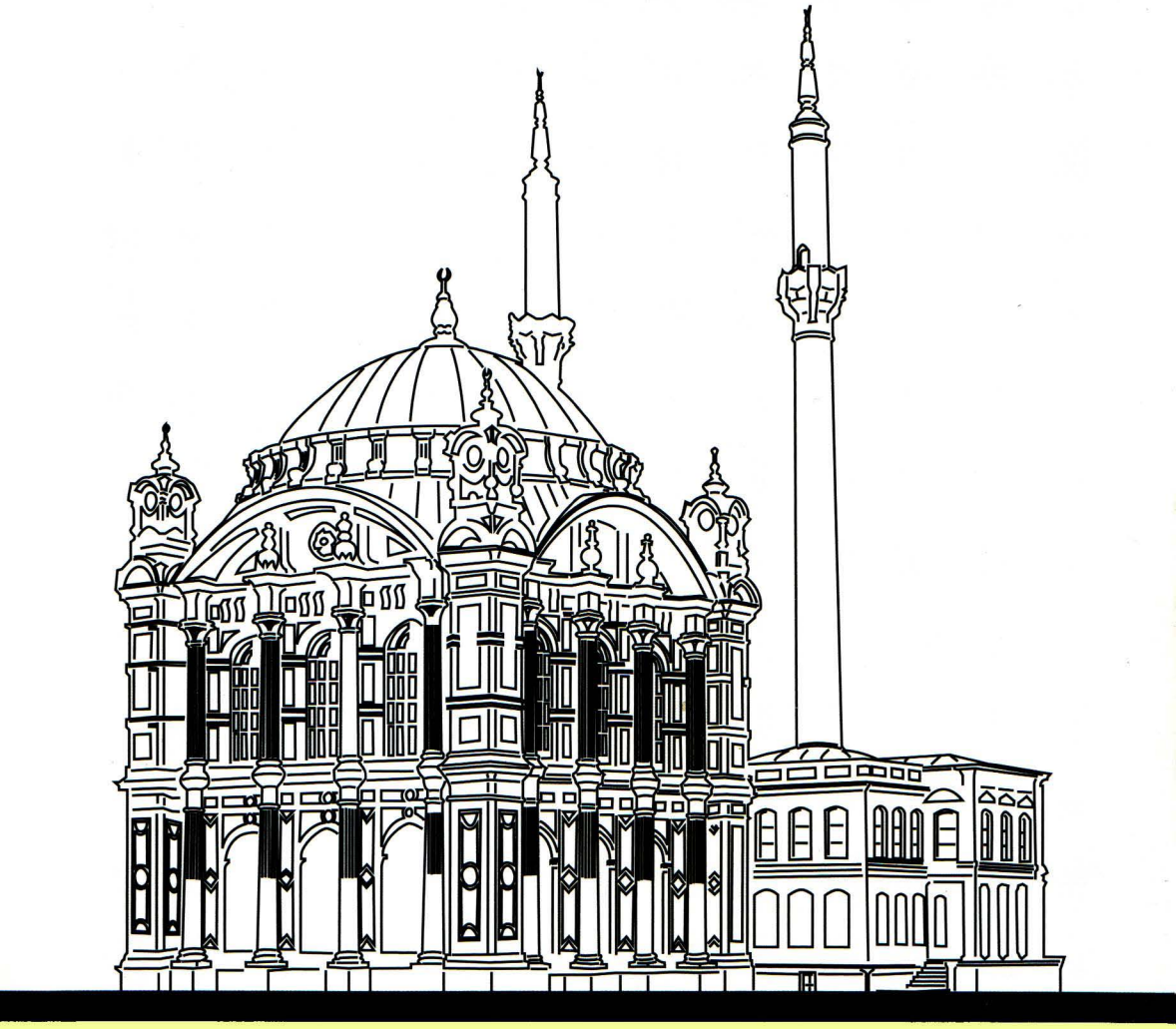

BİLİNMEYEN AKTÖRLERİ VE OLAYLARI İLE

SON DÖNEM OSMANLI MİMARLIĞI

Selman Can

13 Şubat 2010'da kaybettiğim
sevgili annem Aliye Can'ın
aziz hatırasına…

Selman CAN

1971 yılında Erzurum'da doğdu. 1993 yılında Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 1995-97 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde Prof.Dr. Nurhan Atasoy danışmanlığında "Belgelerle Çırağan Sarayı" konulu Yüksek Lisans tezini, 1997-2002 yılları arasında da aynı bölümde Prof.Dr.Gül İrepoğlu danışmanlığında "Osmanlı Mimarlık Teşkilatının XIX. Yüzyıldaki Değişim Süreci ve Eserleriyle Mimar Seyit Abdülhalim Efendi" konulu Doktora tezini tamamladı. 2003 yılından itibaren Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Kuramsal Anabilim Dalı'nda Yrd.Doç.Dr. olarak görev yapmaktadır. Son dönem Osmanlı mimarisi ve sanatı üzerine çok sayıda yayın yapan araştırmacı aynı zamanda Çırağan Sarayı tarih danışmanlığını da yürütmektedir.

Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları İle

Son Dönem Osmanlı Mimarlığı

Selman Can

Bilinmeyen Aktörleri
ve Olayları İle
Son Dönem
Osmanlı Mimarlığı

Yazan
Selman CAN

Tasarım
Tablet İletişim
Fahri Gizden Sk. 15/1
Gayrettepe / İstanbul
Tel: 0212 288 09 01
Fax: 0212 288 09 02
www.tabletiletisim.com
info@tabletiletisim.com

Erzurum
İl Kültür ve
Turizm Müdürlüğü
tarafından
yayınlanmıştır.
Tel: 0(442) 2350925
Tel: 0(442) 2337199
Faks: 0(442) 2230771
erzurumkulturturizm.gov.tr

Birinci Basım
İstanbul 2010
(6000 adet)

İÇİNDEKİLER

Sunuş **07**

Önsöz **09**

Giriş **11**

XIX. Yüzyılın Eşiğinde
Mimarlar Ocağı **15**

Dağılan Ocak ve
Yeniden Yapılanma **25**

Sanayi-i Mimari Öğretimi **37**

Unutulmuş Son Başmimarlar **43**

Bina Eminliğinden Kalfalığa
Geçiş ve Usul-i Münakasa **65**

İnşaat Sektörü İçinde
Gayrimüslimler **73**

Rum Kalfalar **77**

Ermeni Kalfalar ve
Balyan Ailesi **87**

Milliyet Kavramı Ekseninde
İmar Sektörü **117**

Kaynakça **123**

Sunuş

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe mal olmuş siyasi başarılarının yanında hiç şüphe yok ki sanat ve kültür alanına ilişkin bıraktığı eserler en önemli vasıflarından birini oluşturur. Özellikle yüzyıllar içerisinde köklü birikimi ve eşsiz estetik bakışıyla şekillendirdiği sanat anlayışının mihenk taşı niteliğindeki mimari anıtları zamana meydan okuyarak halen ayakta durmaktadırlar.

Osmanlının mimari mirası üzerine hazırlanan erserler çoğunlukla klasik dönem üzerine yoğunlaşmıştır. Son dönem Osmanlı mimarisi hem siyasi hem de kültürel açıdan ihmal edilmiştir. Kültür tarihi açısından bakıldığında batı özentisi bir yozlaşmanın yaşanması nedeni ile sanat tarihçiler tarafından sevilmemiş ve gerekli ilgiden uzak kalmıştır. Ancak İstanbul'un çehresinin hızla değiştiği ve kentin siluetine damgasını vuran saraylar, köşkler, kışlalar, camiler ve birçok yeni yapı türünün inşa edildiği bu dönem Türklerin aksine gayrimüslimler tarafından sahiplenilmiştir. Bunun sonucunda XIX. yüzyıl içerisinde mimarlık alanının tek hâkimi olarak Rum ve Ermeniler görülmüş, özellikle Ermeni Balyan Ailesi mensupları ön plana çıkarılmıştır.

Selman Can tarafından hazırlanan bu çalışma bizlere son dönem Osmanlı mimarlığının günümüze kadar belletilmeye çalışılan yönleri dışında bilinmeyen unsurlarını ortaya koyarken aynı zamanda başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslim unsurların ulusal bir bütünlük oluşturmak ve milli kimliklerini şekillendirmek için mimari alandaki başarıları bilinçli ve abartılı olarak kendi hisselerine mal ederek nasıl kullandıklarını da göstermektedir. Kurumsal olarak yayınlanmasına destek verdiğimiz bu araştırmanın kendi alanında önemli bir boşluğu dolduracağına inanıyorum. İlerleyen dönemlerde benzeri çalışmaların artarak devam etmesi ve yayın hayatına kazandırılması en büyük temennimizdir.

Fikret Öztürk

Önsöz

Türkiye'de mimarlık tarihi alanında klasik Osmanlı'nın heyecan verici gelişim çizgisi üzerine yapılan çalışmaların yanında geç dönem Osmanlı mimarisi yeteri kadar çalışılmamıştır. Siyasi ve kültürel tercihlerle bilinçli bir ihmale uğrayan bu dönem çoğunlukla gayrimüslimlerin hareket alanına bırakılmış ve sahiplenilmemiştir. Sonuçları itibariyle günümüze kadar süre gelen tartışmaları ve değerlendirmeleri açısından bu dönemin sağlam bilgi ve belgelerle aydınlatılmaya ihtiyacı vardır.

Yakın zamanlarda bu alan üzerine geçmişe oranla bir ilgi artışı görülse de yapılan çalışmalar uzun yılların ihmali sonucu oluşan yetersiz ve eksik bir yayın literatürü ile kendisine yol bulmaya gayret etmektedir. Ancak çoğunlukla yapılan her yayın benzer hata ve yanlışların kısır döngüsü içerisinde kalıplaşmış tekrarlardan kurtulamamaktadırlar. Esasen son dönem Osmanlı mimarlığının yüzeysel olarak bilinen yönlerinden çok genelde politik tercihlerin şekillendirdiği bilinmeyen arka planı sorgulanmalıdır.

Osmanlı arşiv kayıtlarında gerek sanat tarihçilerinin ve gerekse de mimarlık tarihçilerinin el vurmadığı binlerce belge bulunmaktadır. Söz konusu belgelerin bir kısmına dayalı olarak hazırlanan bu çalışma birinci elden kaynakların ışığı altında üzerinde yeterince durulmamış konu başlıkları ile mimarlık tarihimize bir nebze olsun katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Mimarlık üretiminin ideolojik boyutları ve hedefleri konusunda da yeni tartışmalara kapı aralayacağını umduğumuz araştırmanın basımında gösterdiği yakın ilgi ve destekten dolayı Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne minnet ve şükranlarımı sunuyorum. Her zaman yanımda olan çocuklarım Ceren ve Ali Kerem ile eşim Hülya Can'a sonsuz sevgilerimle...

Selman CAN
Aralık 2010 Erzurum

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun son iki yüzyılı içerisinde yaşadığı batılılaşma süreci gerek siyasi gerekse kültürel açıdan önemli sonuçlar doğurmuş bir dönemdir. Devletin kendini yenilemeye çalıştığı bu dönem klasik toplumsal yapının ve geleneksel alışkanlıkların hızla değiştiği bir tarihsel süreç olmuştur. Osmanlı mimarlığının bu değişim sürecinden etkilenmemesi mümkün değildi. İmar sektörünün kurumsal yapısı ve işleyiş düzeni XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren sekteye uğramış, mimarların eğitimi konusunda geçmiş yıllara oranla büyük sıkıntılar çekilmeye başlanmıştır. Bu sancılı dönemin gerçek aktörleri ve olayları tam manası ile ortaya çıkarıla bilmiş değildir. Hassa Mimarlar Ocağı'nın bünyesinde

çalışan Müslim ve gayrimüslimlerin İmparatorluğun imarındaki katkı payları ve eserleri üzerine yeterli bilgilerden mahrumuz. Bazı çalışmaların satır aralarından çıkarılan bilgiler ve değerlendirmelerle son dönem mimarlık tarihinin ana hatları şekillendirilmeye çalışılmıştır. Klasik dönem imar ve inşaat alanının kurumsal alt yapısı ve sorumluluk sahibi resmi görevlilerin çalışma yöntemleri araştırmacılar tarafından yeteri kadar çalışılmış durumdadır. Ancak XIX. yüzyıl başlarından itibaren imar sisteminin kendini yenileyişi, yenilenen kurumların yapısı ve işleyişi ile bu kurumlarda görev yapanların üstlendikleri sorumluluklar bilinmemektedir.

Reformist Padişah Sultan II.Mahmud 1831 yılında Hassa Mimarlar Ocağı'nı kaldırıp yerine Ebniye Müdürlüğü'nü kurduğunda Osmanlı imar sisteminde köklü bir değişiminde yaşanmasına sebep olmuştur. Bu değişim yalnızca idari anlamda bir düzenlemeyi getirmiyordu. Bina inşa ve onarımında bir süredir kendini gösteren fiili bir durumu da kural ve kaidelere bağlamayı amaçlamaktaydı. Bu fiili durum klasik dönemin bina eminleri yerine geçen ve devletin irili ufaklı birçok inşa ve tamiratında taşeron olarak çalışan kalfaların yaygınlaşması ile ilgiliydi. Askeri alandaki ıslahat çalışmalarına aktarılan bütçeler ve giderek azalan gelirler karşısında devletin iktisadi anlamda zaafa uğrayan yapısı imar ve inşa işlerine tahsisat ayırmasını da güçleştirmiştir. Ebniye Müdürlüğü'nün kurulmasından sonra artık bütün bina yapım ve onarımı ihale ile en düşük fiyatı teklif eden müteahhitler eliyle yaptırılmaya başlanır. Bu ihalelerde üstlenici konumunda olanlar çoğunlukla inşaat sektörünün yakından tanıdığı Ermeni ve Rumlar olur. Bunlar arasına Müslümanların girmesi oldukça zordu. Zira Osmanlı iktisadi düzeni içerisinde ticaret hayatının gerisinde kalan Müslümanların sermaye birikimi, gayrimüslimler kadar hiçbir zaman fazla olmamıştır. Her türlü inşaat malzemesi ve sanayi ürünü alım ve satım işleri büyük oranda azınlıkların elindeydi. Diğer taraftan devlet kadroları içinde görev yapan

maaşlı mimar halifeleri klasik döneme oranla yeni dönemde iyice arka planda kalmış, çoğu zaman tasarladıkları yapılar üstlenici kalfalara mal edilir olmuştur.

Bütün bu eksikliklerden yola çıkarak yaptığımız çalışmada öncelikle XIX. yüzyıl başında mimarlık örgütünün geçirdiği değişim ele alınmış ve ilk kez detaylı olarak Hassa Mimarlar Ocağı'nın yıkılışından sonraki süreçte oluşturulan yeni imar örgütleri tanıtılmıştır. Münakasa olarak adlandırılan bina inşa ve onarım ihalelerinin hangi düzen içerisinde gerçekleştirildiği, uygulamada nelere dikkat edildiği ve kalfaların yükümlülükleri etraflıca anlatılmaya çalışılmıştır. Son dönem içerisinde Hassa Mimarlar Ocağı'nın kaldırılış sürecine tanıklık eden ve çok önemli işlere imza atmış olan ancak hemen hiçbir yayında yer almayan son başmimarların tanıtımı yapılmıştır. Rum ve Ermeni kalfaların genel olarak yaptıkları işler üzerinde durulmuş, özellikle Ermeni Balyan Ailesi'nin literatüre yanlış olarak girmiş yapılarının gerçek mimarları konusunda arşiv belgelerine dayalı olarak açıklamalarda bulunulmuştur. Son olarak geç dönem mimarlık alanının milliyetçilik fikirleri etrafında nasıl şekillendiği, gayrimüslimlerin bu dönem üzerindeki iddia ve hedefleri üzerinde durulmuştur.

XIX. Yüzyılın Eşiğinde Mimarlar Ocağı

"Hassa Mimarlar Ocağı" veya "Cemâat-i Mimârân-ı Hassa" şeklinde adlandırılan ve idari düzende sarayın bîrun teşkilatı içerisinde, şehreminine bağlı olarak çalışan Osmanlı mimarlık teşkilatının ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. Osmanlı arşiv belgelerinde ocağa ilişkin en erken tarihli bilgiler XVI. yüzyıl başına aittir. 1512 yılına ait bir belgede Hassa Mimarlar Ocağı'nın mevcudu yedi kişi olarak gösterilmektedir.[1] Erken Dönem Osmanlı Mimarlığı'nda imar faaliyetlerinin hangi kurum eliyle yönetilip yönlendirildiği ve mimarların çalışma düzenine dair yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak ocağın saray teşkilatına dâhil oluşu ve saray teşkilatının da Fatih Dönemi'nde genişleyip detaylı bir yapılanmaya sahne oluşundan dolayı XV. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuş olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır.

---

1 Rıfkı Melûl Meriç, "Bayezid Camii Mimarı, II. Sultan Bayezid Devri Mimarları ile Bazı Binaları", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, Sayı: II, Ankara 1957, s.70.

İstanbul'un fethinden sonra harap olan şehrin tekrar mamur hale getirilmesi için, yoğun bir çalışma içerisine girildiği ve bu amaçla önde gelen devlet adamları tarafından pek çok yapı inşa ettirildiği bilinmektedir.[2] Aşıkpaşazâde Tarihi'nde şehrin imarı için çeşitli vilayetlerden insanlar getirtilerek iskân ettirildiği ve medrese, cami, imaret gibi çok sayıda bina yaptırıldığı kayıtlıdır.[3] İşte bu imar faaliyetlerinde ihtiyaç duyulan mimar ve ustaların, Sultan II. Mehmet tarafından düzenli bir kurumsal yapıya kavuşturulduğu söylenebilir.[4]

Hassa Mimarlar Ocağı'nın içerisinde görev yapan mimarların en üstünde Sermimârân-ı Hassa adıyla bir başmimar bulunmaktaydı. Başmimarlığa atanacak mimarın ismini şehremini belirleyip padişaha bildirirdi.[5] Şehreminleri dârüssaâde ağasına (saray ağası) karşı sorumlu idi. Dârüssaâdeağası, padişah iradesiyle yapılması istenen bir yapı veya tamiratı şehreminine iletir, o da sadrazamın bilgisi dâhilinde başmimar ile görüşüp gerekli emirleri kendisine verirdi. Bu silsile Koçi Bey Risalesi'nde şöyle yer almaktadır:[6]

> *"Yapılar lazım gelse saray ağasına haber gönderip filan nesneyi yaptırsın deyu emredersiz. Saray ağası dahi şehreminini çağırıp saâdetlü padişah bir oda yapılsın deyu emretti, var veziriâzama söyle der. Şehremini varıp veziriâzama der ki saâdetlü padişah yapı emretmiş dedikte veziriâzam dahi emir padişahımın, var imdi ne lazım ise mimar ağa ile görüş, ne kadar harc olursa divandan verilsin der. Saray ağası şehremini üzerine nâzırdır, eli altında nefer gibidir".*

Mimarbaşının idaresi altında bir kethüda, mimar halifeleri, kalem kâtibi, taşçı, sıvacı, nakkaş, minareci gibi inşa elemanları bulunmaktaydı. Vefa Semti civarında bulunan "Mimarbaşı Kârhanesi" adıyla anılan bir dairede işlerini yürüten

---

2 Fatih'in İstanbul'da gerçekleştirdiği imar faaliyetleri için bkz: Cevad Memduh Altar , " Osman Oğullarının İlk İmar Teşebbüslerine Dair Bizans ve Batı Kaynaklarındaki Tezatlar", *Milletler Arası I.Türk Sanatları Kongresi (14–24 Ekim 1959 Ankara)* , Ankara, 1962, s.17–25.

3 Aşıkpaşazâde Tarihi, *Tevârih-i Âli Osman*, İstanbul, 1332, s.142–143.

4 Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilatı'nda Hassa Mimarları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1/1, Ankara, 1963, s.157. Erhan Afyoncu ,"XVI. Yüzyıl'da Hassa Mimarları" , *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir, 1999, s.207.

5 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Buradan sonra BOA şeklinde). HH. No: 23275, 1241 / 1825–26.

6 Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi,* Haz; Ali Kemali Aksüt, İstanbul, 1939, s. 116.

hassa mimarları, İstanbul içerisinde ve İmparatorluk genelindeki bütün yapı faaliyetlerini yürütmekle yükümlüydü.[7]

Saray içerisinde de şehremeninin kontrolü altında ayrıca bir tamirat ambarı bulunmaktaydı. Topkapı Sarayı'nın küçük çaplı inşa ve tamirat işlerini yürüten ve Yalı Köşkü'nün bir kısmını çalışma alanı olarak kullanan bu ambarda; tamirat müdürü, ambar müdürü, ambar kâtibi ve inşaat kalfaları görev yapmaktaydı.[8]

Saraydaki ve İmparatorluk bünyesindeki bütün imar faaliyetlerinin organizesini sağlayan şehremini, hassa mimarbaşısı, mimarbaşı kethüdası, su nâzırı, İstanbul ağası, kireççibaşı, tamirat müdürü, ambar müdürü ve ambar birinci kâtibinden oluşan bir "Fen Heyeti" meydana getirilmişti. Fen heyeti haftanın belirli günleri Yalı Köşkü ile Sepetçiler Köşkü'nde toplanmaktaydı.[9]

Başmimar ve bütün ocak mensupları ulûfeli idiler. Ulûfelerin XVI. yüzyılda daha yüksek olduğu görülmektedir. Mimarbaşıların hazineden aldıkları ulûfelerinin dışında inşa ve tamiratlardan belirli oranlarda harçları ve İstanbul'daki dükkânlardan ve gayrimüslimlere ait evlerden bir miktar aidatları vardı. Ayrıca XVI. yüzyıl başlarından itibaren, Vize Sancağı'ndaki Torilye ve ona bağlı köylerin geliri ile[10] Kocaeli Sancağı'na bağlı Gebze Kazası'nın Ömerli Köyü ve Kandıra Kazası'nın Sabunlu Köyü gelirleri[11] mimarbaşıya arpalık olarak verilmişti.

Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün 1831'de kuruluşuna değin başmimar olanların bu gelirleri varlığını korumuştur. Ancak 1838 yılından itibaren ebniye müdürleri aylık 4000 kuruş maaşa bağlanmış ve inşaatlardan aldıkları harçları azaltılmıştır.[12]

---

7 Şerafettin Turan, a.g.e, s.159.

8 Tayyarzâde Ahmed Atâ Efendi, *Tarih-i Atâ,* Cilt: I, İstanbul 1293, s.290. Burdan naklen; Şerafettin Turan, a.g.e, s.158–159.

9 Şerafettin Turan, a.g.e, s. 158–159.

10 Şerafettin Turan, a.g.e., s. 163.

11 Erhan Afyoncu, a.g.e., s.208.

12 BOA. HH. No: 26244-D ve BOA. C.Mly. No: 23819.

Saray içerisindeki Enderun Mektebi'nde yetişenler arasından mimariye yeteneği olanlar bir süre hendese ve mimariye ait teorik ve pratik eğitimden geçirilip ocak içerisinde görevlendirilmekteydiler.[13] Bunun yanı sıra, devletin diğer birimlerinde mimarlıkla ilgili bilgi birikimiyle öne çıkanlar arasından da atamalar yapılabilmekteydi.[14]

Hassa Mimarları ehliyet ve kıdemlerine göre zaman içerisinde başmimarlığa kadar yükselebilmekteydiler. Mimarbaşılığa atananlar "kayd-ı hayat" (ömür boyu) şartı ile bu görevi üstlenirlerdi. Ancak Sultan İbrahim döneminde Mimarbaşı Kasım Ağa'nın 1645'de azledilip yerine Meremmetçi Mustafa Ağa'nın atanmasıyla bu şart ortadan kalkmıştır.[15] Mimar halifeleri başmimarlığa yükselmek için sırasıyla; üçüncü, ikinci ve birinci halifelik görevlerinde bulunmak zorundaydı. Birinci halifeler aynı zamanda mimarbaşının vekilliğini de yapmaktaydı.

Mimar halifelerinin tayin ve azilleri mimarbaşının Divan-ı Hümayun'a arzıyla olurdu. Bu uygulama XIX. yüzyıl başına kadar devam etmiş ve 1801'de hassa mimarlarının Mühendishane-i Berr-i Hümayun'da eğitim almalarına karar verilmesinden sonra, ocağa yapılacak atamalarda başmimar ile birlikte Mühendishane Nâzırı ve başhocasının da onayı alınmaya başlanmıştır.[16] Ancak kısa bir süre sonra bu eğitime son verilince yeniden atamaların yalnızca başmimar arzıyla yapılması uygulamasına geri dönülmüştür.[17]

Ocağın kadrosunda meydana gelen boşalmalara anında bir tayin olmadığı gibi bir boşalma olmadan da tayin yapılabilirdi. Bu nedenle mimar halifelerinin sabit bir kadro sayısı bulunmamaktaydı. Boş bir kadroya tayin edilen mimara o kadroda daha önce ödenen ulufenin bir kısmı verilir, kalan ise ocaktaki diğer mimarlara dağıtılır veya hazineye bırakılırdı.[18]

---

13 Saray içerisinde mimariye ait eğitimin yapısı hakkında bkz. Orhan Şaik Gökyay, "Risale-i Mimariyye -Mimar Mehmed Ağa - Eserleri", *Ord.Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara, 1976, s.107-206; Orhan Erdenen, "Eski Mimarlarımızın Yetişmeleri", *Mimarlık*, Sayı: 32, İstanbul, 1966, s.19-22.

14 Erhan Afyoncu, a.g.e., s.210.

15 Mustafa Nâima, *Tarih-i Nâima*, Cilt: VI, İstanbul, 1282, s.54. Buradan naklen; Ahmet Refik, *Türk Mimarları*, İstanbul, 1937, s.36.

16 BOA. C.Mrf. No: 5481, 27 Şaban 1216 / 2 Ocak 1801.

17 BOA. C.S No: 3970, 18 C.evvel 1222 / 24 Temmuz 1807.

18 Erhan Afyoncu, a.g.e., s.208.

Hassa mimarlarının mevcudu XVI. yüzyılda 18 kişiyi aşmazken[19] XVII. yüzyıl başından itibaren artış gösterip 43'e çıkmıştır.[20] Aynı yüzyılın ikinci yarısında 34'e inmiş ve 1691'de ocağın mevcudu 11'e düşürülmüştür.[21] XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başlarında mimar halifelerinin sayısı artarak 52 kişiye ulaşmıştır.[22]

XVI. yüzyılda Mimar Sinan'ın öncülüğünde en verimli ve olgun dönemini yaşayan Hassa Mimarlar Ocağı'nın sayısal olarak sonraki yüzyıllarda büyümesine rağmen iktisadi, siyasi ve sosyal alanda yaşanılan sıkıntılar nedeniyle nitelik ve verimlilik açısından beklenıeni veremediği görülür.

Hassa Mimarlar Ocağı, başta padişahlar olmak üzere saray ve devlet ileri gelenlerinin yaptırdığı her türlü binanın planlarını hazırlayıp inşa etmekle yükümlüydüler. Hazırlanan projeler yapının büyüklüğü ve önemine göre başmimar veya onun görevlendirdiği bir mimar halifesi tarafından inşa edilirdi. Projelerin uygulanabilmesi için her şeyden önce binayı yaptıran devlet adamının onayı alınmaktaydı. Padişahın yaptırdığı binalar için genelde bir maket (mücessem resim) hazırlanır ve huzurunda sergilenerek görüşleri alınırdı.[23] İnşa ve tamiratlara ait tahmini bedeller (keşf-i evvel) görevli mimar tarafından hazırlanır, Divan-ı Hümayun'a sunulurdu. Divan'dan gerekli tahsisatın verilmesi için ilgili birimlere hükümler çıkarıldıktan sonra inşaata başlanırdı.[24]

Büyük inşaatlara harcamaları kontrol altında tutmak, malzeme alım ve nakliyesinde organizasyonu sağlamak amacıyla Bina Emini ismi verilen görevliler atanırdı. Yapının tamamlanmasından sonra bütün harcamalarının hesabı yapılır ve kayıtların bir nüshası mimarbaşına bir nüshası da şehreminine teslim edilirdi.[25] İnşaatlarla ilgili ihtilaflı durumlarda

19 Erhan Afyoncu, a.g.e. , s.209.
20 Şerafettin Turan, a.g.e. , s.159–160.
21 BOA. KK. No: 3430, s.117–118, 19 Ramazan 1102 / 16 Haziran 1691.
22 BOA. C.Mrf. No: 5481, 27 Şaban 1216 / 2 Ocak 1802.
23 Şerafettin Turan, a.g.e. , s.163.
24 Şerafettin Turan, a.g.e. , s.164.
25 Ahmet Refik, a.g.e. , İstanbul 1937, s.37.

veya ileriki tarihlerde ortaya çıkan yolsuzluk iddialarında her iki kayıt karşılaştırılıp ona göre karar verilirdi. İstanbul'a gelen bütün inşaat malzemeleri, kireç ve taş ocakları sürekli olarak mimarbaşının denetimi altındaydı. Usta ve amelelerin yevmiyeleri ve çalışma düzenleri de mimarbaşının görevleri arasındaydı.[26]

Başkentteki yol ve kaldırımların yapımı, şahısların yaptıracakları binaların ruhsat ve keşifleri hassa mimarları tarafından gerçekleştirilirdi. Ocak içerisinde 1566 yılında ilk defa ataması yapılan ve başta İstanbul olmak üzere şehirlerin su kaynaklarının denetlenmesi, suyollarının inşası ve bakımı ile ilgilenen Su Nazırı unvanını taşıyan bir görevli bulunmaktaydı.[27] Ordu sefere çıkacağı zaman yol ve köprü yapılması, su kuyusu açılması ve çeşme inşası için mimarbaşının veya hassa mimarlarından birinin başkanlığında yeteri kadar mimar halifesi, duvarcı, bıçkıcı, dülger, marangoz, suyolcu ve lağımcıdan meydana gelen bir ekip görev alırdı.[28]

Devlete ait resmi binaların yanında vakıflara ait tamir ve inşa işleri de hassa mimarlarının görevleri arasındaydı. 1826'da Yeniçeriliğin kaldırılışından sonra Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin bünyesinde vakıfların onarımı için Evkaf Tamirat Müdürlüğü kurulur.[29]

İstanbul dışındaki şehir ve eyaletlerde yürütülen imar faaliyetlerini mimarbaşının teklifiyle atanan eyalet ve şehir mimarları yürütmekteydiler. Merkezde bunların kayıtları tutulur, boşalmalar oldukça yerlerine yenileri atanırdı. XVII. yüzyıla kadar eyalet ve şehir mimarları merkezden atanırken bu tarihten sonra her bölgede serbest olarak mimarlık yapanlar arasından da atamalar yapılmaya başlanmıştır.[30]

Hassa Mimarlar Ocağı XIX. yüzyıl başına gelindiğinde siyasi, iktisadi ve sosyal nedenlerle gerek çalışma düzeni ve

26 Abdülkadir Dündar, Arşivlerdeki *Plan ve Çizimler Işığı Altında Osmanlı İmar Sistemi (XVII. ve XIX. Yüzyıl)*, Ankara, 2000, s. 27.

27 Abdülkadir Dündar, a.g.e., s.47

28 Şerafettin Turan, a.g.e. , s.173.

29 Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul, 1993, s. 152

30 Abdülkadir Dündar, a.g.e., s.56-57.

gerekse de mevcut elemanlarının mimarlık bilgi ve eğitimi konusunda büyük sıkıntılar içerisindedir. Ocağın düzeninin bozulmaya başlaması XVII. yüzyıl ortalarına kadar götürülebilir. Sultan İbrahim döneminde Mimarbaşı Kasım Ağa'nın siyasetle olan bağlantısı nedeniyle azledilmesi ve başmimarların görev sürelerinde uygulanan kayd-ı hayat şartının ortadan kalkması ocağın düzeninde meydana gelen ilk tahribattır.[31] Bu dönemden sonra, ocak içerisinde yapılan atamalar ve azillerde saray ileri gelenlerinin müdahaleleri artmış ve bunun sonucunda deneyimsiz ve bilgisiz insanlar sistem içerisinde yer almaya başlamışlardır. 1691'de yetersizlikleri nedeniyle 23 mimarın ocak ile ilişkilerinin kesilmesi bu müdahalelerin boyutunu ortaya koymaktadır.[32] XVIII. yüzyıl boyunca mimarlar ocağının düzensizliğinin giderek arttığı görülür. Başmimar olmak için liyakat ve kıdem birinci kıstas olmaktan çıkmış, bunu yerine hanım sultanlara yakınlık aranmaya başlanmıştır.[33] Görev ihmalleri ve yolsuzluklar yaygınlaşır. Bu duruma 1791'deki Anapa Kalesi tamiratında yaşanılan olay ilginç bir örnektir. Kırım yakınlarındaki kalenin tamiratına gönderilen İsmail Halife'nin görev yerine gitmediği, Sinop'tan geri dönerek evinde saklanıp devletin vermiş olduğu yol ve inşa harcırahını zimmetine geçirdiği ortaya çıkar.[34]

Hassa Mimarlar Ocağı'nın içinde bulunduğu başıbozukluğu ve bilgi yetersizliğini gidermek amacıyla Sultan III. Selim bütün mimar halifelerinin Hasköy'deki Mühendishane-i Berr-i Hümayun'da hendese ve mimarlık dersleri almalarını sağlar.[35] Başlangıçta lağımcı ve humbaracı ocakları mensupları için yapılandırılan ve Nisan 1794 tarihinden itibaren eğitime başlayan mühendishaneye 9 Aralık 1801 tarihli kanunnameyle[36] bütün hassa mimarları da dâhil edilir. Mühendishane'de eğitim

31 Ahmet Refik, a.g.e., s.36–48.

32 BOA. KK. No: 3430, s.117–118, 19 Ramazan 1102 / 16 Haziran 1691.

33 Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774–1789)*, İstanbul, 2001, s.157–158.

34 BOA. C.Mrf. No:1792, 6 Safer 1206 / 5 Ekim 1791.

35 Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknik Eğitimde Modernleşme Çabaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808' Kadar)" , *Osmanlı Bilimi Araştırmaları II*, İstanbul, 1998, s.103–119.

36 Mustafa Kaçar, a.g.e. , s.109.

alan hassa mimarlarının bir listesi hazırlanır. 15 Aralık 1801 tarihli listede mimar halifelerinin ocağa ilk kayıt tarihleri, aldıkları yevmiyeleri, baba isimleri, biliniyorsa nereli oldukları ve okula devamlarının ve istidatlarının (yetenek) olup olmadıkları kaydedilmiştir.[37]

Hassa Mimarlar Ocağı'nın XIX. yüzyıl başında teşkilat yapısı, eleman sayısı, alınan ücretler ve eğitim durumlarına ilişkin çok önemli bilgiler içeren listede toplam 52 mimar halifesinin ismi yer almaktadır. Bu tarihte; Başmimar Ahmet Nurullah Ağa, Başmimar Kethüdası Mehmet Efendi, Birinci Halife İsmail Efendi, İkinci Halife Seyyit İsmail Efendi ve Üçüncü Halife Mehmet Akif Efendi'dir.

Mimar halifeleri, mühendishaneye devamları, yetenekleri ve yaşlarına göre üç kısma ayrılmıştır. 22 kişiden oluşan birinci kısım devamları ve yetenekleri olan (müsteid) halifeler olarak adlandırılmıştır. Bu kısım içerisinde yer alan Selanikli Hafız Mehmet Emin Efendi, Seyyit Mustafa Efendi, Ali Rıza Efendi, Mehmet Rasim Efendi ve (Seyyit) Abdülhalim Efendi XIX. yüzyılın ilk yarısında başmimarlık makamına kadar yükselmişlerdir. İkinci kısım devamları olan ihtiyar halifelerdir ve 6 kişiden oluşmaktadırlar. Üçüncü kısım devamları olmayan 24 kişiden oluşmaktadır. Listede yapılan sınıflandırmadan ve mimar halifelerinin isimleri üzerinde yer alan özel bilgilerden XIX. yüzyıl başına gelindiğinde Hassa Mimarlar Ocağı içerisindeki mimarların pek çoğunun yetersiz olduğu ve aynı zamanda işlerine devam etmeyip farklı görevler üstlendikleri anlaşılmaktadır. Listede adı geçenlerden Küçük Seyit Hüseyin Efendi valide kethüdasının ve Hacı Yusuf Efendi dârüssaâde ağasının çuhadarlığını (hizmetli) yapmaktadır. Mustafa Ağa dergâh-ı âli kapıcıbaşılığı ve Seyit Mehmet Salih Efendi Babıâli kalemlerinde kâtiplik görevindedir. Sâbık Başmimar Mehmet Arif Ağa'nın hizmetinde dört halife yer almaktadır. Bunlardan Mustafa ve Ali Efendi'ler çuhadarlığını, Küçük Seyit Mehmet Efendi konağında hizmetini ve Seyit Ahmet Efendi de kahvecibaşılığını yapmaktadır.

37 BOA. C.Mrf. No:5497, 9 Şaban 1216/15 Aralık 1801.

Bazı mimar halifeleri ticaretle uğraşmaktadır. Gürcü Mehmet Efendi haffaflık (ayakkabı imalatçısı), Küçük Ahmet Efendi sahaflık yapmaktadır. İçlerinden bir kısmı da çalışamayacak derecede hastadır. Kayserili Seyyit Mehmet Efendi mecnun (akıl hastası) olduğundan memleketine gitmiştir. İsimleri sıralanan bu mimar halifeleri bir yandan mimarlık ulufesi alırken diğer yandan da yürüttükleri işlerden ücret almaktadırlar. Başmimarın 80 akçe yevmiye aldığı bu dönemde halifelerin yevmiyeleri 2 ile 9 akçe arasında değişmektedir.

Birçok mimarın yakınlarını teşkilat içerisine yerleştirdiği görülmektedir. Kıdemli halifelerden Gürcü Abdullah oğlu Mehmet Emin'i, Seyyit İbrahim oğlu Seyyit Mustafa'yı, eski başmimarlardan Hacı Ebubekir Efendi oğulları Seyyit Ali Necib ve Seyyit Süleyman Râtib'i mimar halifesi yapmıştır. Yine Mehmet Tahir Efendi oğlu Mehmet Akif'i, Mehmet Arif Ağa kardeşi Ahmet Edib'i ve dönemin başmimarı Ahmet Nurullah Ağa oğlu Mehmet Sait Efendi'yi ocak içerisine yerleştirmiştir.

XVIII. yüzyılın genelinde ve XIX. yüzyıl başlarında hassa Mimarlar Ocağı içerisindeki gayrimüslim mimarların (Rum ve Ermeniler) geçen yüzyıllara oranla daha fazla olduğu bilgisinin aksine listede, ölmüş olan Mülazım Yani Kalfa'nın dışında hiç bir ismin yer almaması dikkat çekicidir.

Hassa Mimarlar Ocağı mimar halifelerinin 1802 yılında başladıkları mühendishane eğitimleri uzun süreli olmaz. Halifelerin sık sık bina keşiflerine gitme bahanesiyle derslerini takip etmedikleri, boş vakitlerini çarşı ve pazarlarda geçirdikleri için 20 Ocak 1807 tarihli bir kanunnâmeyle mühendishanedeki eğitimlerine son verilir.[38]

Sultan III. Selim'in bütün çabalarına rağmen, ocağın içinde bulunduğu başıboşluğun inanılmaz derecelere ulaştığı görülür.1790 yılında halifelik beratını alan Sarı Seyit Mehmet Efendi'nin, başka memlekete gidip yerleştiği ve teşkilatta yerinin boş kaldığı ancak otuz yılı aşkın bir süre sonra, 1823'de fark edilir.[39]

---

38 Mustafa Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi,* İstanbul, 1971, s.83.

39 BOA. C.S. No:1450, 29 R.evvel 1239 / 3 Aralık 1823.

Ocağın düzensizliği Sultan II. Mahmud döneminde de devam eder. 1822'de keşif ve inşa çalışmalarında yolsuzluk iddialarının artması üzerine mimarağaların devlete ait inşaatlarda görev almamaları ve mesailerini yalnızca elemanlarının kontrolüne harcamaları dahi istenir.[40]

Mimar ağaların ihtiyaçlarının karşılanamadığı, mimar halifelerinin geçimlerini sağlayacak derecede gelirlerinin olmadığı ve bu nedenle de keşiflerde yolsuzlukların yaşandığı, binalardan düzensiz harç alındığı dönemin kayıtlarında açıkça yer almaktadır. Hassa Mimarlar Ocağı'nın son başmimarı Seyyit Abdülhalim Efendi Dönemi'nde kaleme alınan bir belgede teşkilatın ve mimar halifelerinin içinde bulunduğu durum özetle şöyle dile getirilmektedir:[41]

> *"Hassa mimarbaşılığı hizmetinde bulunanların iki yüz seksen dört kuruş hastan başka gelirleri olmayıp sadece bina ve dükkânlardan birer miktar avâid almaktadırlar. Çok cüz'i olan bu avâidler beş on kuruş fazla alınsa hemen mimarlar hakkında şikâyetler olmaktadır. İnşaatlardan Hassa Mimarlarının yanı sıra Galata Voyvodaları ve Bostancıbaşı bulunanlar da harç almaktadırlar. Galata Voyvodası; Galata haricinde Tatavla, Kasımpaşa, Beyoğlu, Beşiktaş, Ortaköy, Arnavutköy, Kuruçeşme, Yeniköy, Tarabya ve Sarıyer'den. Bostancıbaşı; Boğaziçi'nin Rumeli ve Anadolu yakalarından, Üsküdar, Kadıköy, Fener, Balat, Yenikapı, Samatya, Eyüp, Hasköy ve Kasımpaşa'da inşa edilen yapılardan harç almaktadırlar. Bu durumda bir bina için halktan bir kaç kurum ayrı ayrı harç ve avâid toplamaktadırlar".*

Bütün bu olumsuz gelişmeler sonucunda görev ve sorumluluklarını yerine getiremeyen, yeterli ve birikimli eleman sıkıntısı çeken Hassa Mimarlar Ocağı, bağlı bulunduğu saray teşkilatının da büyük oranda değişime uğraması nedeniyle şehreminliği ile birleştirilerek 4 Kasım 1831'de "Ebniye-i Hassa Müdürlüğü" adını alır.[42]

---

40 BOA. HH. No:29125, 1237 / 1821-22.

41 BOA. MAD. No: 8959, 9 Ramazan 1242 / 6 Nisan 1827, s.19–21

42 BOA. C.S. No:2860, 1247 / 1831.

Dağılan Ocak ve Yeniden Yapılanma

Hassa Mimarlar Ocağı'nın yeni bir yapıya kavuşturulması amacıyla 4 Kasım 1831 tarihinde Babıâli'de toplanan bir mecliste "Ebniye-i Hassa Müdürlüğü" adıyla yeni bir kurumun oluşturulmasına karar verilir. Son Sermimaran-ı Hassa Seyyit Abdülhalim Efendi mimarlık bilgi ve becerisi nedeniyle Ebniye Müdürü olarak atanır.[43]

Yeni oluşturulan Ebniye-i Hassa Müdürlüğü protokolde Asakir-i Mansure Kâtipliği'nden sonra geliyordu. Ebniye müdürleri törenlerde büyük üniforma ve sırmalı çuha pantolon giyecek, kılıç ve nişan-ı âli takacaklardı.[44]

Ebniye müdürlerine daha önce hassa başmimarlarının binalardan almakta oldukları harçlar ve arpalıklar ödenmeye devam edecekti.[45] Yapılacak resmi binaların planlarının hazırlanması, keşfinin yapılması ve inşaat aşamasında denetim görevi ebniye müdürlüğüne aitti. Özel binaların planlarını kontrol edip uygunluğunu tasdik etmek de yine müdürlüğün görevleri arasındaydı.[46]

---

43 BOA. C.S. No:2860, 28 C.evvel 1247 / 4 Kasım 1831.

44 BOA. A.TŞF. No:6-A/15.

45 Vize Sancağı'ndaki Torilye ile Kocaeli Sancağı'na bağlı Gebze Kazası'nın Ömerli Köyü ve Kandıra Kazası'nın Sabunlu Köyü gelirlerinin arpalık olarak ebniye müdürüne verilmesi sağlanır. BOA. C.S. No:4156, 25 Safer 1248 / 24 Haziran 1832. Bu arpalıklar XVI. yüzyıl başlarından itibaren başmimar olanlara bağlanmıştır. Erhan Afyoncu, a.g.e., s.208.

46 BOA. A.MKT. No:156/88.

Ebniye -i Hassa Müdürlüğü başlangıçta öngörülen görev ve sorumluluklarını merkezi idarenin ilgisizliği nedeniyle tam olarak yerine getiremez. Yeterli ve bilgili mimar eksikliği çekilmektedir. Teşkilat içerisinde otuz mimar halifesi vardır ve bunların içerisinde ancak on halife bina inşa edecek mimari bilgisine sahiptir. Bu sıkıntılar Ebniye Müdürü Seyyit Abdülhalim Efendi tarafından dile getirilse de gerekli önlemler alınmaz.[47] Özellikle de maddi sıkıntılar nedeniyle teşkilat çöküntüye uğrar. Ebniye Müdürlüğü'nün gelirleri resmi ve özel binalardan alınan harçlardır. Mimar halifeleri bu harçlardan aylık ortalama 40-50 kuruş alabilmektedirler ki bu miktar geçimlerini temin etmekten çok uzaktır. Ebniye Müdürü Seyyit Abdülhalim Efendi'nin 1838 yılına ait hazırladığı bir raporda bu durum açıkça ortaya konulmaktadır. Bu rapora göre teşkilat uzun süredir ihtiyaçlarını borçlanarak karşılamaktadır. 21 Mayıs 1833'ten 28 Aralık 1837'ye kadar elli yedi ay zarfında 271120 kuruş borç birikmiştir. Mimarların çoğu bu zor koşullar altında çalışmak istemediklerinden görevlerinden ayrılmışlar ve mimar halifelerinin sayısı azalmıştır. Abdülhalim Efendi bu durumun sürmesi halinde yakın bir gelecekte mimar sıkıntısı çekileceğini vurgular.[48]

Hazırlanan bu rapor doğrultusunda Ebniye Müdürlüğü'nün gelirleri artırılır. Devletin bir kaç kurumundan ödenmek kaydı ile müdürlüğe ayda 13200 kuruş para bağlanır. Bunun 10000 kuruşu ebniye müdürüne kalan kısmı da mimar halifelerine tahsis edilir.[49] Ebniye müdürüne ödenen miktar birkaç ay sonra ayda 4000 kuruşa indirilir.[50]

Ebniye Müdürlüğü kurulduğunda mimarların işlerini yürütmek için kendilerine ait bir binaları bulunmamakta ve bütün işler ebniye müdürünün evinde yürütülmekteydi. Bir süre bu şekilde idare edilse de Seyyit Abdülhalim Efendi kendi evinin bu iş için uygun olmadığını belirtir. Çünkü mimar

47 BOA. HH. No:23977, 1250 / 1834.

48 BOA. HH. No:26244.

49 Ebniye Müdürlüğü'ne; Mansure Hazinesi'nden 3000 kuruş, Miri Hazinesi'nden 4000 kuruş, Harameyn Hazinesi'nden 1200 kuruş, Evkaf Hazinesi'nden 6000 kuruş ve tersane Hazinesi'nden 3000 kuruş ödeme yapılır. BOA. HH. No:26244-B

50 BOA. C.Mly. No:23819.

halifeleri ve inşaat esnafı hemen her gün bu eve gelip gitmektedirler. Bu durumda evde izdiham yaşanmakta ve çoğu zaman yapılacak işler aksamaktadır. Sonunda Yeni Cami avlusunda, daha önce Asakir-i Mansure Hazinesi için inşa edilen binanın bir bölümü Ebniye Müdürlüğü için tahsis edilir. Şubat 1839'da binada gerekli onarım ve düzenlemeler yapılıp yanına da bir ahır inşa edilerek kullanıma başlanır.[51] Ebniye Müdürlüğü'nün bünyesinde çalışmak üzere 1848 yılında bir "Ebniye Meclisi" kurulmasına karar verilir.[52] Meclisin reisliğini ebniye müdürü yürütecek ve diğer üyeler başarılı mimar halifeleri ile bina işlerinden anlayan birkaç üst rütbeli devlet görevlileri arasından seçilecektir. Ebniye Meclisi'nin 13 asil 2 yedek üyesi Ebniye Müdürü Seyyit Abdülhalim Efendi tarafından belirlenir.[53] Bu görevliler şunlardır: Meclis Reisi Seyyid Abdülhalim Efendi, azalar; Ebniye-i Hassa Halifesi el-Hac Salih Efendi, Ebniye-i Hassa Halifesi Esad Efendi, Ebniye-i Hassa Halifesi İsmail Ferruh Efendi, Ebniye-i Hassa Halifesi Hafız Ali Efendi, Mektubi-i Maliye Hulefası Müteheyyizanından rütbe-i salise nişanını hamil Cazim Efendi, Rumeli Mesarifat Muhasebesi ketebesinden hamis nişanını hamil Galib Efendi, Ermeni milletinden Kirkor Kalfa, Ermeni milletinden Minas Kalfa, Ermeni milletinden Küçük Ohannes Kalfa, Rum milletinden Panayot Kalfa, Rum milletinden Todori Kalfa, Rum milletinden Onikos Kalfa. Bunların yanı sıra gerektiğinde görüşmelere katılmak üzere Rum milletinden Ohannes ve İstefan Kalfalar listeye eklenir. Meclisin görevi; yapılması planlanan binaların münakasaya çıkarılıp (açık eksiltme ile ihaleye çıkarılma işlemi) müteahhitlerle karşılıklı kontratlarının hazırlanmasıdır.[54] Ebniye Meclisi'nin en önemli görevlerinden biri de inşaat malzemelerinin kalite ve fiyat kontrolü ile bazı durumlarda ortaya çıkan bina anlaşmazlıklarını görüşüp çözüme kavuşturmaktır.

Ebniye müdürlüğü görevini üç dönem Seyyit Abdülhalim Efendi, iki dönem Mühendis Abdülhalim Efendi yürütür.

51 BOA. MAD. No:8961, s.20-21, 28 Zilkade 1254 / 10 Şubat 1839.

52 BOA. İ.M.M. No:171, 15 R.âhır 1264 / 21 Mart 1848.

53 BOA. İ.M.M. No:175, 7 C.âhır 1264 / 11 Mayıs 1848.

54 Ebniye Meclisi, Ebniye Müdürlüğü'nün 1849'da kaldırılıp yerine kurulan Ebniye Muavinliği ile birlikte Nafia Nezareti'ne bağlanır. Ali Akyıldız, a.g.e., s.141-142.

Seyyit Abdülhalim Efendi müdürlüğün kuruluş tarihi olan 4 Kasım 1831'den, Mart 1839'a kadar görev yaptıktan sonra[55] yerini Şumnu'da askeri binaların inşasını tamamlayan Mühendis Abdülhalim Efendi'ye bırakır.[56] Sultan II. Mahmud'un Haziran 1839'da ölümü üzerine Mühendis Abdülhalim Efendi 5 Temmuz 1839'da II. Mahmud Türbesi'nin inşası ile görevlendirilir. Aynı tarihte Seyyit Abdülhalim Efendi de yeniden Ebniye Müdürlüğü'ne atanır.[57] II. Mahmud Türbesi inşasındaki başarısından dolayı Mühendis Abdülhalim Efendi 6 Kasım 1840'da ikinci defa bu göreve getirilir ve 14 Temmuz 1847'ye kadar yürütür.[58] Mühendis Abdülhalim Efendi'den sonra Seyyit Abdülhalim Efendi tekrar ebniye müdürü olur ve 8 Mart 1849'da Ebiniye Muavinliği kuruluncaya değin görevini sürdürür.[59] Nafia Nezareti'nin 1848'de kuruluşundan sonra görevleri arasına binaların keşif inşa ve tamiratları da sokulmuştu. Bu nedenle Ebniye Müdürlüğü, Ebniye Muavinliği'ne dönüştürülerek yeni nezarete bağlanır (8 Mart 1849).[60] Ebniye Müdürü Seyyit Abdülhalim Efendi de Ebniye Muavini olarak görevine devam eder.

Bu değişimin amacı; müdürlüğün inşa çalışmaları ile nezaretin görevleri arasında bulunan imar faaliyetlerinin koordineli olarak yürütülmesi idi. Ayrıca uzun süredir yetenekli mimar sıkıntısı çekildiğinden sık sık yabancı mimarlara başvurulmaktaydı. Bu nedenle Nafia Nezareti'nin görevleri arasına mimar yetiştirilmesi de eklenmişti.[61]

Ancak bu birleşmeden düşünüldüğü gibi bir verim alınamaz ve Ebniye Muavinliği'nin ömrü çok kısa olur. Mimar yetiştirilmesi için gerekli altyapı hazırlanıp mimarlık eğitimi

55 BOA. C.S. No:2860, 28 C.evvel 1247/ 4 Kasım 1831; BOA. MAD. No:8962, s.147, 23 Zilhicce 1254 / 9 Mart 1839.

56 Mühendis Abdülhalim Efendi'nin Ebniye Müdürlüğü'ne hangi tarihte atandığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Seyyid Abdülhalim Efendi'nin Mart 1839'a kadar bu görevde kaldığını inşaat defterlerindeki kayıtlardan tesbit etmekteyiz. Sultan II. Mahmud'un ölümünden sonra 5 Temmuz 1839'da sultanın türbesinin yapımı ile ilgili olarak düzenlenen kayıtta Mühendis Abdülhalim Efendi'den Ebniye Müdürü olarak söz edilmesi kısa bir süre önce bu göreve getirildiğini göstermektedir.

57 BOA. İ.D. No:3, 22 R.evvel 1255 / 5 Temmuz 1839.

58 BOA. İ.D. No:1183, 11 Ramazan 1256 / 6 Kasım 1840; BOA. İ.D. No:7774, Selh-i Receb 1263 / 14 Temmuz 1847.

59 BOA. A.TŞF. No:3/61, 4 Ramazan 1263 / 16 Ağustos 1847; BOA. İ. MV. No:3770, 13 R.evvel 1265 / 8 Mart 1849.

60 BOA. İ. MV. No: 3770, 13 R.âhır 1265 / 8 Mart 1849.

61 Ali Akyıldız, a.g.e, s.141-142.

veren okullar açılamadığı gibi muavinliğin çalışanlarına yeterli maddi katkıda bulunulmadığından dolayı yolsuzlukların da önü alınamaz. Ebniye Meclisi üyelerinin keşiflerde ve bina harçlarında bazı yolsuzluklara karıştıklarına dair yapılan şikâyetler üzerine Meclis-i Vâlâ'da bir heyet oluşturulup iddialar araştırılır.[62] Yapılan incelemeler sonucunda İstanbul ve çevresinde boş arsalar üzerine uygunsuz bina yapıldığı, Ebniye Meclisi'nde de bu duruma göz yumulduğu ve ruhsat verildiği belirlenir. Ebniye Muavini Seyyit Abdülhalim Efendi'nin de ihtiyarlığından dolayı meclis üyelerinin yaptıkları işleri kontrol edemediği tespit edilir. Bunu üzerine 16 Nisan 1852'de Ebniye Muavinliği kaldırılır ve Abdülhalim Efendi'de dörtbin kuruş maaş ile emekliye sevk edilir.[63]

Muavinliğin kaldırılmasından sonra Ebniye Meclisi, Ticaret Nezareti'ne bağlı Nafia Meclisi'nde toplanır.[64] Mimarlar, Ticaret Nazırı'nın huzurunda haftada bir kaç gün toplanarak inşa ve tamir işleri ile birlikte ihalelere karar vereceklerdir. İstanbul çevresinde yer alan boş arsaların haritaları çıkarılarak plansız yerleşime izin verilmeyecektir. Bina ruhsatlarının da Ticaret Nezareti'nce mühürlenmesi kararlaştırılır.[65]

Mimarların başına daha önce mimar halifeliğinden çıkarılmış olan Esad Efendi adında biri getirilir. Ebniye Muavinliği kaldırılmış olmasına rağmen başında bulunan yöneticiler bir süre daha bu unvanı kullanmaya devam ederler. Esad Efendi'den sonra Ebniye Meclisi'nin başında bulunan İsmail Zühdi Efendi, 16 Kasım 1858'de bu görevden ayrıldığında muavinlik unvanı da ortadan tamamen kaldırılır.[66] İsmail Zühdi Efendi'nin ebniye meclisinden ayrılışından sonra yerine vekâleten meclis içerisinden Raşid Efendi getirilir.[67] Raşid Efendi'nin kısa süreli vekâletinin ardından meclis başkanlığına bina işlerinde tecrübeli Mühendis Şevki Efendi atanırsa da bir yıl

62 Meclis-i Vâlâ azasından Salih Beyefendi oluşturulan komisyonun başına getirilir. BOA. İ.MV. No:6229, 28 R.evvel 1267 / 1 Şubat 1851.

63 BOA. İ.D. No:15362, 22 C.âhır 1268 / 16 Nisan 1852.

64 Nafia Meclisi, Ticaret Nezareti'ne 1849 yılında bağlanır. BOA. İ.D. No:10576.

65 Ali Akyıldız, a.g.e, s.138.

66 BOA. İ.D. No: 27630, 9 R.âhır 1275 / 16 Kasım 1858

67 BOA. İ.D. No: 27630, 9 R.âhır 1275 / 16 Kasım 1858.

kadar bu görevde kalabilir ve Kasım 1859'da yerine ebniye meclisi azasından Hacı Hafız Efendi atanır.[68]

Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak işlerini yürüten Ebniye Meclisi, mimarların ve meclis üyelerinin maddi sorunları ciddi olarak çözülmediği için, bir süre sonra yeniden şikâyet ve tartışmaların odağı olur. Çalışanların maaşları vaktinde ödenemediğinden[69] yeniden yolsuzluklar baş gösterir. Yapılan incelemeler sonucunda usulsüz ruhsat verildiği, keşif defterlerine ilaveler yapıldığı ve ihalelere fesat karıştırıldığı tespit edilir. Örneğin; 1859 yılı içerisinde Yalı Köşkü'nün yanında inşa olunan eşya ambarı ve nöbetçi karakolhanesinin gerçekte 136.000 kuruş olan masrafı, keşif defterlerinde 269.000 kuruş olarak gösterilmiştir. Aynı yıl içerisinde yapılan Süleymaniye Camii'nin tamiratında da 240.000 kuruş fazla ödeme yapılmıştır. Yolsuzlukları soruşturmak için oluşturulan komisyon raporlarına göre Ebniye Meclisi katiblerinden Raşid Efendi'nin inşaat defterlerinde tahribat yaptığı ve böylece harcamaları kabarık gösterdiği anlaşılmıştır. Yine aynı soruşturma neticesinde, meclis başkanı Hacı Hafız Efendi'nin ve azadan Sabit Efendi'nin Yahudi Hayim'e Ortaköy'deki evi için usulsüz ruhsat verip rüşvet aldıkları ortaya çıkar. İsmi geçen görevliler ebniye meclisinden uzaklaştırılıp hapse mahkûm edilirler.[70]

Ebniye Meclisi'nde meydana gelen usulsüzlükler sonucunda mimarlık teşkilatının yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyduğu düşünülür ve 8 Eylül 1861'de hazırlanan bir nizamname ile ebniye meclisi çatısı altında çalışmak üzere Ebniye Müdürlüğü yeniden kurulur.[71] 23 Eylül 1861tarihli bir irade ile de ebniye müdürlüğünde çalışacak görevliler tespit edilir. Buna göre yeni ebniye müdürlüğü görevlileri şunlardır; Ebniye Müdürü Remzi Efendi,[72] Ebniye Müdürmuavini Hüseyin

68 BOA. A. MKT. MHM. Dosya No:171, Vesika No:78, 13 C.evvel 1276 / 28 Kasım 1859. 1855 yılında Ramazan ayı öncesi meclisin katib ve memurlarının maaşı dokuz ay biriktiği için evlerine erzak alamayacak duruma gelmişler ve bu durum üzerine Maliye Hazinesi'nden on beş bin kuruş ödeme yapılmıştır.

69 BOA. İ.D. No:20904, 4 Şevval 1271 / 20 Haziran 1855.

70 BOA. İ. MV. No:19318, 25 C.evvel 1276 / 20 Aralık 1859

71 BOA. İ.D. No:32212, 3 R.evvel 1278 / 8 Eylül 1861.

72 Meclis-i Hazain azasından Remzi Efendi'nin Ebniye Müdürü atanışına dair diğer bir belge; BOA. C.S. No:3853, 10 R.âhır 1278 / 15 Ekim 1861

Şevki Efendi,[73] Keşif Memuru Esad Efendi,[74] Tesviye-i Turuk Memuru[75] Kolağası Hayri Bey, Mesaha Memuru İstorari (Luigi Storari),[76] Muhasib Hacı Tahir Efendi. Ebniye müdürüne 7500 kuruş, diğer görevlilere 3000 kuruş maaş bağlanır.[77]

Yapılan bu düzenleme ile geçmiş dönemlere oranla daha sağlıklı bir yapıya kavuşturulan ebniye meclisi idaresi 1868 yılından itibaren şehreminliği içerisindeki Hendesehane'ye bağlanmıştır.[78] Meşrutiyetin ilanından sonra Hendesehane, heyet-i fenniye ve başmühendislik olarak düzenlenmiştir. 1911 yılında Heyet-i Fenniye Müdürlüğü kurulmuş ve biri mimarlık olmak üzere beş şubeye ayrılmıştır.[79]

Hassa mimarlar Ocağı'nın 1831'de kaldırılıp yerine Ebniye-i Hassa müdürlüğü kurulduğunda, Ebniye Müdürü Seyyit Abdülhalim Efendi tarafından hazırlanan bir layiha ile saray ve kasırların onarım ve bakımlarını üstlenecek "Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğü" adı ile yeni bir birim oluşturulur. Daha önceleri Topkapı Sarayı içerisinde bir "Tamirat Ambarı" bulunmaktaydı ve sarayların bakımından sorumluydu. Şehremininin kontrolü altında çalışan Tamirat Ambarı'nda; saray-ı hümayun kalfası, bir ambarcı, bir kâtip ve yeteri kadar meremmetçi bulunmaktaydı. Tamirat Ambarı, şehreminliğinin 1831'de kaldırılışından sonra başıboş kalır ve Abdülhalim Efendi'nin layihası ile yeni yapısına kavuşur. Bu layihada yer alan öneriler doğrultusunda oluşturulan Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğü'nün sorumlulukları ve görevlileri şunlardır; Topkapı Sarayı'nın Enderun bölümündeki tamiratlar ile dârüssaâdeağası, Birun kısmındaki tamiratlar ile hazine-i hümayun

---

73 Hüseyin Şevki Efendi bu göreve atandığında Mühendishane-i Berr-i Hümayun hocalığı yapmaktadır. BOA. A. MKT. NZD. No: 377/50, 5 C.evvel 1278 / 6 Kasım 1861.

74 Esad Efendi, Küdüs'te Kubbet'üs Sahra'nın tamiratında gösterdiği başarıdan dolayı bu göreve getirilir. BOA. İ.D. No:32271, 17 R.evvel 1278 / 23 Eylül 1861.

75 Tesviye-i turuk; Yolların yapım ve düzenlenmesi.

76 Bir İtalyan Mühendis olan Luigi Storari, 1856 Aksaray Yangını sonrasında, yangın yerinin yeniden palanlanması amacı ile Mustafa Reşid Paşa tarafından görevlendirilmiştir. Zeynep Çelik, *19.Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s.45.

77 BOA. İ.D. No:32271, 17 R.evvel 1278 / 23 Eylül 1861.

78 Mustafa Cezar, a.g.e., İstanbul, 1995, s.118.

79 Nurcan Yazıcı, *Osmanlı Mimarlık Kurumunun Evrimi ve Tanzimat Dönemi Mimarlık Ortamı,* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 33.

kethüdası ilgilenecektir. Topkapı Sarayı'nda bulunan Tamirat Ambarı'na ek olarak Çırağan Sarayı içerisinde de bir ambar kurulacak ve her iki ambarın başına üçyüzer kuruş maaş ile iki müdür atanacaktır. Müdürlerin yanında yüz ellişer kuruş maaş alan iki yardımcı tayin edilecek ve bunlar gerçekleştirilen tamiratların kontrolünü yapacaklardır. Yapılan her türlü harcamanın birer aylık periyotlar ile defterleri hazırlanacaktır. Ambarlarda üç neccar, bir hamamcı, iki sıvacı, bir camcı, bir ocak süpürücü, iki çilingir, yedi rençper görev yapacaktır. Gerektiğinde büyük inşa ve tamirat çalışmalarında yevmiyeli amele tutulup masrafları defterlere kaydedilecektir.[80] Topkapı ve Çırağan Sarayı'nda bulunan iki ambar müdürlüğü bir süre sonra birleştirilip başına "Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürü" adı ile yeni bir müdür atanır. Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürü, resmi törenlerde büyük üniforma, sırmalı lacivert çuha pantolon, kılıç ve nişan-ı âli ile Ebniye-i Hassa Müdürü'nün yanında yer alır.[81]

Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğü'nün görevi zamanla saraylar ile sınırlı kalmamış, karakollar, hastaneler ve kışlalar gibi pek çok devlet yapısının inşa işleri de sorumluluğu altına girmiştir. Bu tür binaların plan ve keşifleri Ebniye-i Hassa Müdürlüğü tarafından yapılıp inşa görevi Ebniye-i Miriyye Müdürlüğü'ne bırakılırdı.[82]

Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğü kurulduğunda, başında bulunacak görevlilerin mimariye yakın kişiler arasından seçilmeleri istenmiş ise de bu konuda dikkatli davranılmadığı görülür. Örneğin; Adile Sultan'ın kethüdası Osman Efendi, mimariye ait hiç bir bilgisi olmadığı halde tamirat müdürü olmuştur.[83]

Arşiv belgeleri ve devlet salnamelerinden 1861'e kadar takip edebildiğimiz Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğü, bu tarihten sonra Ebniye-i Seniyye İdaresi olarak adlandırılmıştır. Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğü'nün Ebniye-i Seniyye

80 Topkapı Sarayı Arşivi, E. No: 1782, 21 C.âhır 1247 / 28 Kasım 1831.
81 BOA. A. TŞF. No: 6-A/15, 1264 / 1848.
82 BOA. C.Shy. No: 145, 16 R.âhır 1264 / 22 Mart 1848.
83 BOA. İ.D. No: 7137, 14 R.evvel 1263 / 2 Mart 1847.

İdaresi ismini alıncaya değin başında bulunan isimler sırasıyla şöyledir; Hacı Ali Efendi (?- 1840),[84] şükrü Ağa (1847),[85] Osman Efendi (1847 - 1848),[86] Hüssam Efendi (1849 - 1853),[87] Şakir Ağa (1853 - 1856),[88] Hacı Akif Ağa (1856 - 1861),[89] Hüseyin Ağa (1861).[90]

Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğü, 1861 yılı sonrasında Ebniye-i Seniyye İdaresi'ne dönüşmüştür.[91] Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı olarak çalışan Ebniye-i Seniyye İdaresi'nin[92] görev ve sorumlulukları 18 Eylül 1891 tarihli bir layihada şöyle belirtilmektedir; padişahın iradesi ile yapılması istenen her türlü binaların inşası ile saray ve kasırların bakım ve onarımını gerçekleştirmek. Layihada saray ve kasırlar önemlerine göre üç kısma ayrılmıştır. Yıldız Mabeyn, Yıldız Bendegân, Ayazağa Kasrı ve Nişantaşı'ndaki Taş Konak birinci kısımdadır. Dolmabahçe Sarayı, Hırka-i Saâdet ve Emanet -i Mahsusa Daireleri, Çağlayan Kasrı ve Mirahur Kasrı ikinci kısımdadır. Beylerbeyi Sarayı, Kalender Kasrı, Beykoz Kasrı, Tokat Kasrı, Küçüksu Kasrı, Hekimbaşı Kasrı ve Alemdağı Kasrı üçüncü kısımdadır. Hazine-i Hassa'da görevli kalfa ve mühendisler hemen her ay bu binaları kontrol edip muayenelerini yapmakla görevlendirilmişlerdir.[93]

İmparatorluğun sonuna değin varlığını koruyan Ebniye-i Seniyye İdaresi, 17 Haziran 1920 tarihli bir kararname ile maliye hazinesine bağlanmıştır.[94]

Osmanlı Devleti'nde 1826 yılında kurulan Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin bünyesinde 1838 yılında vakıfların onarım işlerini yürütmek üzere "Evkaf Tamirat Müdürlüğü"

84 BOA. ML.MSF. No: 786, 27 Zilkade 1255 / 1 Şubat 1840.

85 BOA. A.MKT. No:78/23, 6 C.evvel 1263 / 22 Nisan 1847.

86 BOA. C.Shy. No: 145, 16 R.âhır 1264 / 22 Mart 1848.

87 BOA. İ.D. No: 10642, 2 R.âhır 1265 / 25 Şubat 1849.

88 BOA. A.AMD. No:41/70, 28 R.evvel 1269 / 9 Ocak 1853.

89 Salname-i Devlet 1278 (1861-62), s. 50.

90 BOA. A.MKT.NZD. No:386/10, 9 C.âhır 1278 / 22 Aralık 1861.

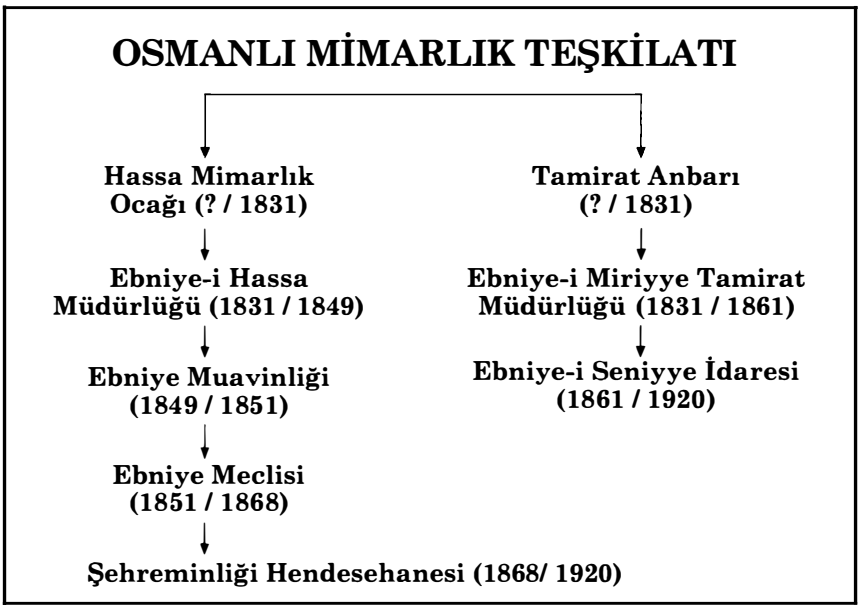
91 Bazı çalışmalarda Ebniye-i Seniyye İdaresi'nin Ebniye Müdürlüğü'nün devamı olduğuna dair bilgiler mevcud olsa da bu yanlıştır. Arzu Terzi, *XIX. Yüzyıl Sonlarında Ebniye-i Seniyye İdaresi (Görevleri ve Teşkilatı),* TED, Sayı:16, İstanbul, 1998, s. 110.

92 Arzu Terzi, a.g.e, s.110.

93 BOA. Y. MTV. No:55/38, 14 R.evvel 1309 / 18 Eylül 1891.

94 Arzu Terzi, a.g.e, s.119.

adında bir birim oluşturulur.[95] Evkaf Tamirat Müdürlüğü'nün kuruluşundan önce vakıf yapılarının inşa ve tamiratına yönelik hükümler vakfiyelerde yer alır ve her vakıf kendi gelirleriyle bu tamiratları gerçekleştirirdi.[96] Evkaf Tamirat Müdürlüğü 1853 yılında bir süre Ebniye-i Miriyye Müdürlüğü'ne bağlanırsa da bu şekilde idareden bir verim alınamaması üzerine söz konusu müdürlükten ayrılır.[97]

Evkaf Tamirat Müdürlüğü, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Müdürlüğü olarak isimlendirilir. Kurum özellikle XX. yüzyıl başlarında Mimar Kemalettin Bey'in 1909 - 1918 yılları arasındaki müdürlüğü döneminde ön plana çıkar. Yedi adet işhanı, Bebek, Bostancı ve Bakırköy (Kartaltepe) Camileri ile Bostancı, Ayazma ve Reşadiye Mektepleri, Laleli'de Harikzedegân Apartmanları bu yıllarda projelendirilmiştir. Bu projelerden bazıları savaş nedeniyle yarım kalmış, Bakırköy Camii ile IV. ve V.Vakıf Hanı Cumhuriyet'in ilk yıllarında tamamlanabilmiş, VI. ve VII. Vakıf Hanları ile diğer birçok proje ise gerçekleştirilememiştir.

95 Ali Akyıldız, a.g.e, s.152.

96 Emre Madran, "Osmanlı Devleti'nde Onarım Etkinlikleri Vakıf Kurumu İlişkisi", *Osmanlı,* Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: X, İstanbul, 1999, s. 236–244.

97 Ali Akyıldız, a.g.e, s. 153.

I. Ulusal Mimarlık Akımı'nın öncülerinden olan Kemalettin Bey, Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Müdürlüğü mimarlık kadrolarını genişletmiş ve bu mimarlar aracılığı ile ulusal mimarlık anlayışının yaygınlaşmasına çalışmıştır.[98]

23 Mart 1919'da Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Müdürlüğü kaldırılarak yerine Evkaf Nezareti'ne bağlı, vakıflar ile ilgili imar işlerine bakacak "Heyet-i Fenniye"adında yeni bir birim oluşturulur.[99]

98 Yıldırım Yavuz, "Kemaleddin Bey", DİA, Cilt: IV, s.521–522.
99 BOA. MV. No: 250/72, 20 C.âhır 1337 / 23 Mart 1919.

Sanayi-i Mimari Öğretimi

Osmanlı Devleti'nde mimarlık eğitimi geleneksel olarak her sanat dalında olduğu gibi usta-çırak ilişkisi içerisinde verilmekteydi. Saraya alınan devşirmelerin bir kısmına yeteneklerine göre "Saray Tamirat Ambarı" mimarları tarafından hendese eğitimi verilmekte ve çeşitli tamiratlarda kullanılarak tecrübe kazanmaları sağlanmaktaydı.[100] Bu eğitimi alanların bir kısmı daha sonra mimar halifesi olarak Hassa Mimarlar Ocağı'na kaydedilip tecrübeli mimarlar yanında bilgi birikimleri artırılmaktaydı.

XVII. yüzyıl ortalarından itibaren Hassa Mimarlar Ocağı'nın yapısı bozulmaya başladığında mimarlık eğitiminde de ciddi sorunlar ortaya çıkmış ve kalifiye eleman eksikliği çekilmeye başlanmıştır. Teşkilat içerisinde yapılan atama ve azillerde de kıdem ve liyakatten uzaklaşılması başarılı mimar yetiştirmenin önünü büsbütün kesmiştir. Osmanlı'da mimarlık uzun bir süre mühendisliğin bir parçası olarak görülmüştür.

100 Saray içerisinde mimariye ait eğitimin yapısı hakkında bkz. Orhan Şaik Gökyay, a.g.e., s.107–206.; Orhan Erdenen, a.g.e., s.19–22.

Mimar ve mühendis arasındaki ayrım 1670'de kurulmuş olan Fransız Mimarlık Akademisi[101] istisna olarak düşünülürse batıda da sanayi devrimi sonrası oluşmaya başlar. Demir ve çeliğin yapım teknolojisine girmesiyle mühendislik kavramı netleşmiş, bu alanların akademik olarak birbirinden ayrılması ancak XIX. yüzyılın ortalarında gerçekleşe bilmiştir.[102] 1801 yılı başlarında mimar halifelerinin mühendishanede eğitim almaları planlanırken konuya ilişkin layihada "Sanayi-i mimariye fünun-u hendesenin müteferriâtındandır" şeklinde mimarlığın tanımının yapılması bu düşünceyi açıkça ortaya koymaktadır.[103] Bu bakış açısı nedeniyle başlı başına bir mimarlık okulunun açılması uzun süre düşünülmez. Mimarlık eğitimi denince çözüm daima mühendishanede aranmıştır. XVIII. ve XIX. yüzyıl boyunca yaşanan batılılaşma sürecinde, askeri alanda yapılan düzenlemelerin bir parçası olarak açılan mühendishanelerde bir süre mimarlık dersleri verilse de bu uygulama kalıcı olmamış ve sürekli olarak kesintiye uğramıştır.

Mimarlık eğitimi için Avrupa'ya öğrenci gönderme düşüncesi de kabul görmemiştir. Zira Sultan II. Mahmud döneminde ilk defa Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi fikri toplumda tepki uyandırmıştır. Ahmed Lütfi Efendi Avrupa'ya öğrenci gönderme düşüncesinde olanları noksan akıllı (nakıs) olarak tanımlamaktadır.[104] Mimarlık sanatının toplum içerisinde çok önemsenmediği "indi nâsda eğerçi şöylece bir sanat görünse de" ifadesiyle dile getirilmiş; ancak, Avrupa devletleri nazarında oldukça önemli bir sanattır denilerek padişah ikna edilmeye çalışılmışsa da başarılı olunamamıştır.[105]

Mimarlık eğitiminde geçici çözüm olarak yetenekli mimar halifelerinin İstanbul'da isim yapmış yabancı mimarlar yanında çalışmaları da düşünülmüştür. Bu amaçla 1831 Pera yangınında yanan İngiliz elçilik binasının yeniden inşasıyla İngiltere hükümeti tarafından 1841'de gönderilen Mimar William James

101 Mustafa Cezzar, a.g.e., s. 62.
102 Nurcan Yazıcı, a.g.e, 2007, s.64.
103 BOA. C.Mrf. No: 5481, 27 Şaban 1216 / 2 Ocak 1801.
104 Ahmed Lütfi, Tarih-i Lütfi, Cilt: II. Dersaadet, 1291 s. 171–172.
105 Topkapı Sarayı Arşivi. E.5049.

Smith'in deneyim ve birikimlerinden istifade etmeleri amacıyla Rıfat, Ebubekir, İsmail, Davut ve İzzet adında beş mimar halifesi görevlendirilir.[106]

Mimarlık eğitiminin mühendishane dışında bir mimarlık okulunda verilmesi fikri uzun süre tartışılmış ve Hassa Mimarlar Ocağı'nın son başmimarı Seyyit Abdülhalim Efendi gibi bu konuda düşünce sahibi insanlar tarafından birtakım projeler sunulmuştur. Seyyit Abdülhalim Efendi, uzun süre içinde çalıştığı ve idarecilik yaptığı mimarlık teşkilatının sorunlarını iyi tespit etmiş bir mimardır. Kendini yenileyemeyen, eğitimini geleneksel usta-çırak ilişkisiyle sürdüren Osmanlı mimarlarının Batılı mimar ve mühendislerle rekabet edemeyeceğinin bilinci içerisindedir. Bu nedenle sürekli olarak mimarlık eğitimi veren bir okulun açılması için mücadele eder. Her fırsatta bu düşüncesini dile getirerek idarecilerin dikkatini çekmeye çalışır. 1831'de Hassa Mimarlar Ocağı kaldırılıp yerine Ebniye Müdürlüğü kurulduğunda, mimarların eğitimi konusunda ciddi hiç bir girişimin olmaması ve teşkilat içindeki halifelerin yetersizliği nedeniyle 1834'te bir rapor (layiha) hazırlayarak Sultan II. Mahmud'un dikkatine sunar. Seyyit Abdülhalim Efendi raporunda şu noktaları öne çıkarmaktadır: Fenn-i mimari (mimarlık bilimi) beş ana bölümden oluşur.

1- Resm-i İmla-yı Hatt (Teknik çizim)
2- İlm-i Hesab (Aritmetik)
3- Mukaddime-i Hendese (Geometri)
4- İlm-i Mesaha (Arazi Ölçümü)
4- Malzeme Bilgisi (Binalarda kullanılacak bütün eşyanın şekil ve vasıflarını, binasına göre kullanılacak kereste ve çeşitli levazımatın cinsini iyi bilmek)

Seyyit Abdülhalim Efendi, yanında çalışan otuzu aşkın mimar halifesinin ancak onunun bu bilgilere sahip olduğunu, diğerlerinin yaptıkları işleri tekrar gözden geçirmek zorunda kaldığını ve bu nedenle genelde bu on kişiye görev verdiğini belirtir. Günden güne artan yeni bina yapımları nedeniyle de

106 Nurcan Yazıcı, a.g.e, 2007, s.71.

her geçen gün daha da kötüye gidildiğini vurgular. Bu durumun düzeltilmesi için elinde bulunan otuzun üzerindeki mimar halifesinin daha önce belirtilen fenn-i mimariye sahip on adedi birinci sınıf, yetenekli ve zeki olanlarından seçilecek on adedinin de ikinci sınıf mimar halifesi olarak ayrılmasını ister. Diğer kalanlar da "Mülâzım-ı Hülefa", yani halife adayı olarak kabul eder. Birinci sınıf halifelere birer nişan verilerek ödüllendirilmelerini de belirtir.

Ebniye -i Hassa Müdürlüğü'ne mimar halifesi olarak girmek isteyenler, teşkilata önce mülâzım olarak girecekler, birinci ve ikinci sınıf halifeler arasında bir boşalma olduğunda ebniye müdürü ve hendesehane başhocasının yapacağı bir imtihan ile mülâzımlar arasından atama yapılacaktır.

Hendesehane-i hümayun dördüncü sınıf hocaları haftada iki gün ebniye müdürünün konağına gelip, mülâzım ve ikinci sınıf olarak belirlenen halifelere resm-i imla-yı hat, ilm-i hesap, mukaddime-i hendese ve ilm-i mesaha dersleri vereceklerdir.

Abdülhalim Efendi'nin raporunda, Hendesehane-i hümayun öğrencilerinin de mimarlık dersleri almaları gereği vurgulanır ve dördüncü sınıf öğrencilerinden on kişi seçilip, bunların birinci sınıf mimar halifeleri ile bina işlerinde çalışıp tecrübe kazanmaları ve daha sonra ebniye müdürlüğünde görev almaları teklif edilir.

Sultan II. Mahmud, Seyyit Abdülhalim Efendi'nin bu isteklerini yerinde bulur ve "müdür-ü mûmâileyhin layihada gösterdiği veçhile tanzim ve tesviyesine mübâderet olunsun" diyerek yeni düzenlemelerin yapılmasını ister.[107] Seyyit Abdülhalim Efendi'nin bu girişimleri mimar halifelerinin belirli bir seviyeye gelmelerini sağlasa da mimarlık eğitimi veren bir okulun açılması için yetersiz kalır. Ancak bu tarihten yaklaşık elli yıl sonra 1881 yılında açılan Sanayi-i Nefise'nin bünyesinde mimarlık şubesinin kurulmasına değin, Osmanlı Devleti'nde bir mimarlık okulunun gerekliliği üzerine verilen çabalar

107 BOA. HH.No: 23977, 1250 / 1834-35.

içerisinde, Abdülhalim Efendi'nin çabaları çok önemli bir yer oluşturur. Yaptığı eleştiriler ve koyduğu teşhisler ileriki dönemlerde sık sık dile getirilir ve geçte olsa bir mimarlık okulunun açılmasını sağlar.

Mimarlık eğitiminin 1870 yılında Mekteb-i Harbiye'de[108] ve 1877'de de müstakil bir okulda verilmesi planları uygulanmaya çalışılır.[109] Ancak 1883'de Sanayi-i Nefise mektebi içerisinde Alexandr Vallaury hocalığında açılan mimarlık bölümüne değin bu tür girişimler sonuçsuz kalmıştır.[110]

108 BOA. İ.D. No:42296, 17 Şevval 1286 / 20 Ocak 1870.
109 BOA. İ. MM. No: 2666, 3 Şevval 1294 / 11 Ekim 1877.
110 Mustafa S. Akpolat, "Vallaury, Alexandr", DİA, Cilt: VI, s. 364.

Unutulmuş Son Başmimarlar

Osmanlı mimarlık teşkilatının XIX. yüzyıl başında geçirdiği değişim sürecinde teşkilat içerisinde en üst kademede yer almış olan başmimarlar bu güne kadar yeterince tanınmış isimler değillerdir. Birçok imar faaliyetinde imzası olan bu mimarların çalışmaları da karanlıkta kalmıştır.

Hassa Mimarlar Ocağı'nın yıkılışına değin görev yapan son başmimarların arşiv belgelerinin yardımı ile kesintisiz bir listesini yapma imkânı bulduk. Listede adı geçen mimarların göreve atama yazıları bulunmaya çalışılmış, bunun mümkün olmadığı durumlarda inşaat kayıtlarından ardı ardına gelen mimarların birbirine en yakın tarihleri tespit edilmiştir.

eseri Üsküdar'da Kavak Sarayı yerinde inşa edilen ilk Selimiye Kışlası'dır. Kışlaya ait zabitan konakları, çavuş dükkânları, değirmen, kâgir hamam, tabhane, hastahane, talim meydanı, tulumbacı binaları, su hazinesi, çeşme, su terazileri, iskele ve limanın yapımını gerçekleştirir.[122]

Ahmet Nurullah Ağa, Mehmet Arif Ağa'dan sonra ilki 1794-1796[123] ve ikincisi 1801 -1802[124] yılları arasında olmak üzere iki dönem başmimarlık yapmıştır. Mehmet Arif Ağa döneminde Sultan III. Selim'in isteği ile bütün mimar halifeleri 1801 yılı sonlarında hazırlanan bir düzenleme ile ilk defa kurumsal eğitime tabi tutulurlar. Mühendishaneye devam edecek mimarların isimlerinin yer aldığı listeden, Ahmet Nurullah Ağa'nın Mehmet Said adında bir oğlunun da mimar halifesi olduğunu öğrenmekteyiz.[125] Ahmet Nurullah Ağa'nın tespit

Ahmet Nurullah Ağa'nın İmzası

122 BOA. C.S. No:1164, 20 R.evvel 1218 / 10 Temmuz 1803.

123 BOA. C.S. No:1558, 21 Zilkade 1208 / 20 Haziran 1794 ve BOA. C.A. No:9345, 1210 / 1795–96

124 BOA. C.S. No:3750, 29 Şevval 1215 / 15 Mart 1801 ve BOA. C.Bld. No:1640, 28 Muharrem 1217 / 31 Mayıs 1802.

125 BOA. C. Mrf. No:5497, 9 Şaban 1216 / 15 Aralık 1801.

edebildiğimiz çalışmaları şunlardır: Topkapı Sarayı'nda Bâb-ı Hümayun içinde kapıcılara ait mutfak, oda ve memşaların (tuvaletler) tamiri,[126] Hasköy'de Humbaracı Kışlası Cebehanesi inşası,[127] Sultanahmet'te Yerebatan yakınında Mehterhane-i Tabl-ı Alem (Askeri Mızıka Takımı) Talimhanesi tamiratı[128] ve İstanbul'daki köprü ve iskelelerin tamiratı.[129] Ahmet Nurullah Ağa inşaat defterlerinde "el-Hac Ahmet Nurullah Sermimaran-ı Hassa" imzasını kullanmıştır.

İbrahim Kâmi Efendi Osmanlı mimarlık teşkilatı içerisinde mühendishane kökenli ilk başmimardır. 25 Nisan 1775'de eğitime başlayan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'un ilk öğrencilerindendir.[130] 1895'te Sultan III. Selim döneminde Hasköy'de kurulan kara mühendishanesi eğitim kadrosu oluşturulurken, Mühendishane-i Bahr-i Hümayun kökenli eğitimciler tercih edilir. Bu karar doğrultusunda İbrahim Kâmi'den de faydalanılır ve 1500 kuruş maaşla okulun başhalifeliğine atanır. Ancak bu sırada Kırım yakınlarındaki Anapa Kalesi'nin tamiratına gönderildiği için yeni görevine bir süre sonra başlar. Anapa Kalesi'nin inşa ve tamirinden sonra Hasköy Mühendishanesi'ndeki görevine başlar ve 1802 yılı ortalarına değin sürdürür. Ahmet Nurullah Ağa'nın ikinci başmimarlığından sonra Haziran 1802'de Sermimârân-ı Hassa olarak atanır.[131] Mimarbaşılığı döneminde askeri ve idari birçok yapının inşa ve tamiratlarını gerçekleştirir. Mühendishane-i Berr-i Hümayun kökenli olduğu için özellikle su yapıları konusunda uzmandır. Edirne Karaağaç yakınındaki askeri istihkâmların ve birkaç çeşmenin tamiratını yaptıktan sonra[132], Bozdoğan Kemeri'ni tamir edip su haznelerini yeniden inşa eder.[133] Kumkapı civarında Nişancı Mehmet Paşa Mahallesi'nde

126 BOA. C.S. No:1621.

127 BOA. C.A. No:12697, C.evvel 1216 / Eylül - Ekim 1801.

128 BOA. C.D. No: 8177, 18 Receb 1216 / 24 Kasım 1801.

129 BOA. C. Bld. No:1640, 28 Muharrem 1217 / 31 Mayıs 1802.

130 Mustafa Kaçar , a.g.e., s.103.

131 BOA. C.Bld. No:1640.

132 BOA. C.Bhr. No:10441, 3 Safer 1217 / 3 Haziran 1802.

133 Saidi Nazım Nirven,"III. Selim'in Hassa Ser Mimarı İbrahim Kâmi'nin Su Mimarisine Ait Eserleri", *Arkitekt*, XXVI, Sayı:288(1957) , s.133.

Mâbeyn-i şehriyâri Ahmet Bey Konağı yanında çeşme ile su hazinesi[134] ve bir yangın havuzu inşa eder.[135] İstanbul'da sık sık yaşanan yangınlara karşı halkın su ihtiyacını karşılamak üzere Salkımsöğüt'ten Sirkeci'ye inen tramvay yolu üzerinde sur duvarına dayalı ve Babıâli yakınında Kareki Mahallesi'nde olmak üzere iki yangın havuzu daha inşa eder.[136] İstanbul'un At Meydanı, Kadırga Limanı, Zeyrek ve Edirnekapı civarındaki bütün kaldırımlarını tamir eder.[137] Ahmet Nurullah Ağa'nın başlayıp tamamlayamadığı Haliç ve Boğaziçi'ndeki iskele ve köprülerin tamiratlarını sonuçlandırır.[138] Sultanahmet Meydanı'nda Fazlı Paşa Sarayı içerisinde, kâgir bir bölümde yeni Aslanhane binası ve nöbetçi odası inşa eder.[139] Hasköy'de bulunan Topçu Kışlası tophane fırınının tamiratını yapıp[140] kışla meydanında askerin talimi için altıgen bir kale inşa eder. Bahçekapısı'nda Kireççibaşı'ya ait harap olan evi tamir edip yapıya yeni bir şahnişin ekler.[141] Hasköy Mühendishanesi eski binasını burada bulunan Humbaracı ve Lağımcı kışlaları için mühimmat ambarına çevirir.[142]

1807 yılı başlarında görevini Mustafa Ağa'ya devreden İbrahim Kâmi, Osmanlı Mimarlık Teşkilatı'nın XIX. yüzyıl başında ihtiyaç duyduğu bilgili ve deneyimli eleman eksikliğini gidermek için yoğun çaba sarf eder. 1801 yılı sonlarından itibaren Hasköy Mühendishanesi'nde eğitim almaya başlayan mimar halifelerinin gayret ve başarılarını teşvik etmek için 1803 yılında 80 akçe ağlık yevmiyesinden feragat eder ve 16 yetenekli halifeye dağıtılmasını sağlar.[143] İnşaat kayıtlarında

134 BOA. C.Bld. No:2966, 21 Şaban 1219 / 25 Kasım 1804.

135 Saidi Nazım Nirven, a.g.e, s.134.

136 Saidi Nazım Nirven, a.g.e, s.135.

137 BOA. C.Bld. No:2422, 20 Safer 1217 / 22 Haziran 1802.

138 BOA. C.Bld. No:1640, 28 Safer1217 / 30 Haziran 1802.

139 BOA. C.S. No:4817, 5 Ramazan 1217/30 Aralık 1802.

140 BOA. C.Bhr. No:4722, 19 R.âhır 1218 / 8 Ağustos 1803. BOA. C.A. No:36976, Şevval 1219 / Ocak 1805.

141 BOA. C.S.No:6503, 13 C.âhır 1220 / 8 Eylül 1805.

142 BOA. C.A. No:26245, 2 Şevval 1221 / 13 Aralık 1806.

143 BOA. C.Mrf. No:1251, 23 C.evvel 1218 / 10 Ağustos 1803.

İbrahim Kâmi'nin İmza ve Mührü

"Bende İbrahim Kâmi Sermimârân-ı Hassa" imzasını kullanmıştır. İbrahim Kâmi'nin, humbaracılığa ait "Yevmiyenâme" ve arazi ölçümü ile ilgili "Meftûh" adlı iki de eseri bulunmaktadır.[145]

Mustafa Ağa 2 Ocak 1802 tarihli Hassa Mimarlar Ocağı listesine göre 3 Ekim 1781 tarihinde mimar halifesi olarak göreve başlamış[146] ve ilerleyen dönemlerde yükselerek dört kez başmimarlık yapmıştır. Mustafa Ağa, Mehmet Arif Ağa'nın ikinci başmimarlığı döneminde (1796-1800) uzun süre vekilliğini yürütür. Bu dönemde; İstanbul Baruthanesi'nin[147] ve Istabl-ı Amire'nin Kadırga Limanı'ndaki ahırlarının tamiratını yapar.[148] 1802 yılında Hasköy Mühendishanesi'nde eğitim alması sağlanan mimar halifeleri içerisinde yer alır.[149] 1807 yılı başlarında bir kaç ay süren ilk başmimarlığı döneminden sonra 1808

145 Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane Matbaası, Mühendishane ve Kütüphanesi*, İstanbul, 1995, s.34.

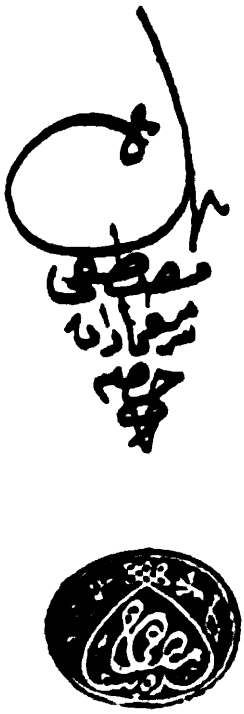
146 BOA. C. Mrf. No:5481, 27 Şaban 1216 / 2 Ocak 1802.

147 BOA. C.A. No:14983, 14 Receb 1214 / 11 Aralık 1799.

148 BOA. C.A. No:15607, 6 Şevval 1214 / 3 Ocak 1800.

149 BOA. C.Mrf. No:3964.

sonlarına doğru ikinci kez bu göreve getirilir. Üç ay kadar süren bu dönemde; Beşiktaş Sahilsarayı harem dairesi, dârüssaâde ağası, silahtar ağa ve bostancıbaşı ağa daireleriyle hasoda ve mutfaklarının tamiratını yapar.[150]

Mustafa Ağa'nın İmza ve Mührü

Mustafa Ağa 1809 sonu 1810 yılı başlarında üçüncü defa aynı göreve getirilir. Bu dönemde İstanbul Baruthanesi'nin yanmış olan mahzenlerinin tamiratını[151] ve Topkapı Sarayı'nın Odunkapısı yakınında bulunan Tabl-ı Alem kışlası tavan, döşeme ve çerçevelerinin yenileme işlerini yapar.[152] Görevden alındıktan sonra da bir müddet inşa ve tamir işlerinde kendisinden faydalanılır.[153] 1810'da Hasköy'de bulunan Humbaracı ve Lağımcı Kışlaları'nın tamiratı ile Anadolu ve Rumeli Kavağı'nda bulunan tabyaların tamiratını gerçekleştirir.[154]

150 BOA. C.S. No:3538, 18 Şevval 1223 / 7 Aralık 1808.
151 BOA. C.A. No:40051, 21 Receb 1224 / 1 Eylül 1809.
152 BOA. C.A. No:11824, 25 Zilhicce 1224 / 11 Ocak 1810.
153 BOA. C.A. No:16596.
154 BOA. C.A. No:20449.

Mustafa Ağa 1824 yılında, Mehmet Rasim Ağa'nın görevdeyken ölümü üzerine, ilerlemiş yaşına rağmen dördüncü kez başmimar olur.[155] Ancak İmar işlerinde ortaya çıkan yolsuzluklara engel olamadığı gerekçesiyle azledilip yerine o sırada Tersane-i Hümayun'da yeni havuzu inşa eden Seyyit Abdülhalim Efendi atanır.[156] İnşaat defter ve kayıtlarında "Bende Mustafa" mührünü ve "Bende Mustafa Sermimârân-ı Hassa" imzasını kullanmıştır.

Hafız Mehmet Emin Ağa 7 Mart 1785 tarihinde mimar halifesi olarak atanarak hassa mimarları arasına girmiştir.[157] Selanikli olan Hafız Mehmet Emin Ağa mimar halifeliği süresince 1795'de Kırım yakınlarındaki Anapa Kalesi'nin tamiratını[158] ve 1782'de Larende'de metfun Hz. Mevlana'nın annesinin türbe ve tekkesinin tamiratını gerçekleştirir.[159] Bu arada 1802 yılında Hasköy Mühendishanesi'nde eğitim almaları sağlanan mimar halifelerinin arasında yer alarak bilgi birikimini artırır.[160] 1807 ortalarından 1808 sonuna kadar süren ilk başmimarlığında Hasbahçe Kayıkhanesi'nin inşasını,[161] Enderun-i Hümayun Cebehanesi yanında Tüfenkhane ve anbar inşasını,[162] Hasköy'de Humbaracı Kışlası tamiratını,[163] Boğaziçi Yuşaa Tepesi'nde bir tabya inşasını,[164] Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşıları Kışlaları'nın tamiratını[165] ve Rumeliboğazı Feneri'nin tamiratını gerçekleştirir.[166]

155 BOA. HH. No:23224.
156 BOA. HH. No:23275, 1241 / 1825.
157 BOA. C.Mrf. No:5481, 27 Şaban 1216 / 2 Ocak 1802.
158 BOA. C.N. No: 47, 1210 / 1795-96.
159 BOA. C.E. No:11763, 17 Şevval 1218 / 30 Ocak 1804.
160 BOA. C.Mrf. No:3964, 17 Ramazan 1216 / 21Ocak 1802.
161 BOA. C.S. No:3063, 14 Şevval1222 / 17 Ekim 1807.
162 BOA. C.A. No:20704, 21 Şevval 1222 / 24 Ekim 1807.
163 BOA. D. BŞM.No:7482, 25 Şevval 1222 / 26 Aralık 1807.
164 BOA. C.A. No:14829, 12 Zilhicce 1222 / 10 Şubat 1808.
165 BOA. C.A. No:15915, 25 C.evvel 1223 / 15 Temmuz 1815.
166 BOA. C.A. No:45080, 15 Receb 1223 / 6 Eylül 1808.

Mehmet Emin Ağa'nın İmza ve Mührü

Halefi Mustafa Ağa'nın 1808 yılı sonlarındaki birkaç aylık görevinden sonra 1809 ortalarına değin yaptığı ikinci dönem başmimarlığında Sultanahmet'te Cebehane Kışlası yanında bir yangın sonucu harap olan Abdurrahman Şâmi Türbesi ve türbedar odasının inşasını,[167] Beşiktaş Sahilsarayı'nda yeni bir kasır inşasını[168] ve İstanbul'daki iskelelerin tamiratını yapar.[169] Mustafa Ağa ile altı aya yakın bir görev değişikliğinden sonra 1810 yılı başlarında Mehmet Emin Ağa üçüncü kez hassa başmimarı olur. Bu dönemde de: Bâbıâli'de harem dairesinin yıkılan tavanının inşası[170] ile Davut Paşa Sarayı'nda cami, mutfak ve birkaç kasrın yapımını gerçekleştirir.[171] Ayrıca Enderun-i Hümayun Cebehanesi büyük kubbesinin,[172] Kasımpaşa ve Meyyit İskelesi ile Tatavla

167 BOA. C.E. No: 8352, 21 Zilhicce 1223 / 7 Şubat 1809.
168 BOA. C.S. No:4431, Gurre-i Muharrem 1224 / 16 Şubat 1809.
169 BOA. C.Bld. No: 1766, 12 Safer 1224 / 29 Mart 1808.
170 BOA. C.S. No:1224, Safer 1225 / Mart 1810.
171 BOA. C.S. No:3315, 9 Receb 1215 / 10 Ağustos 1810.
172 BOA. C.S. No:2537, 3 Zilkade 1225 / 30 Kasım 1810.

yakınıdaki Kızılköprü'nün,[173] Taksim Topçu Kışlası'nın[174] tamiratını yapar. 1815'de görevdeyken ölümüne değin[175] inşaat kayıtlarında "Bende Hafız Mehmet Emin Sermimârân-ı Hassa" imzasını kullanmıştır.

Ali Rıza Ağa, Hafız Mehmet Emin Ağa'nın 1815 yılında ölümü üzerine başmimarlığa atanmıştır. Hassa Mimarlar Ocağı'na 5 Kasım 1775 tarihinde 4 akçe yevmiye ile mimar halifesi olarak girmiştir.[176]

Ali Rıza Ağa'nın İmza ve Mührü

Uzun yıllar teşkilat içerisinde çalıştıktan sonra Mehmet Emin Ağa'nın ölümü üzerine mimarlar ocağı içerisinde başmimarlık için üç isim liyakatiyle ön plana çıkar. Bunlar Ali Rıza Bey, Hacı Ali Efendi ve Aksaraylı Mehmet Efendi'dir. Sultan II. Mahmud, mimari bilgisinden haberdar olduğunu

173 BOA. C.Bld. No: 3078, 12 Receb 1227 / 2 Ağustos 1812.
174 BOA. C.A. No:7070, 20 Receb 1227 / 10 Ağustos 1812.
175 BOA. HAT. No: 23207.
176 BOA. C. Mrf. No:5497, 9 Receb 1216 / 15 Aralık 1801.

belirterek Ali Rıza Bey'in atanmasını ister.[177] 1820 yılına kadar görevini sürdüren Ali Rıza Bey Mehterhane'de bir Kasr-ı Hümayun,[178] Et Meydanı'ndaki Yeniçeri Kışlaları'nda dört bölük odası,[179] Hasköy Humbaracı Kışlası'nda demirhane[180] ve Ahırkapı dışında et kayıklarının yanaşması için ahşap iskele inşasını gerçekleştirir.[181] Ayrıca Boğaziçi'nde Tarabya, Kireçburnu, Yuşa Tepesi, Anadolu ve Rumeli Kavakları'nda bulunan askeri amaçlı kulelerin,[182] Kasımpaşa Tersanesi'nde hapishanenin,[183] Hasköy'de Humbaracı Kışlası suyollarının[184] ve Beykoz Kâğıt Fabrikası'nın tamiratını yapar.[185]

Ali Rıza Bey, bu faaliyetlerinin yanı sıra Sultan II. Mahmud'un isteği üzerine Konya'da Hz. Mevlana'nın türbesi ve Sultan Selim Camii'nin bazı bölümleri için gerekli inşaat elemanı ve malzeme göndererek tamiratını yaptırır.[186] 1820 yılında başmimarlıktan ayrıldıktan sonra hacca giden[187] Ali Rıza Bey'in inşa çalışmalarına ait kayıtlarda kullandığı imzası "Bende Ali Rıza Sermimaran-ı Hassa" ve mühürü "Abd-ı Ali Rıza" şeklindedir.

Mehmet Rasim Ağa 9 Ağustos 1820 tarihinde Ali Rıza Ağa'nın yerine atanır.[188] Atama yazısında Aksaraylı Hâce (Hoca) Mehmet Efendi şeklinde ismi geçmektedir. İsminin önündeki Hâce unvanı nedeniyle mühendishanede bir müddet hocalık yapmış olduğu söylenebilir. Mehmet Rasim Ağa 1824 yılında görevdeyken ölümüne değin[189] Mehterhane-i Amire'nin büyük ambarının[190] ve Cibali yangınında harap olan iskelenin

177 BOA. HAT. No: 23207.
178 BOA. C. A. No:12022, 8 C.âhır 1230 / 18 Mayıs 1815.
179 BOA. C. A. No:14302, 19 Receb 1230 / 27 Haziran 1815.
180 BOA. C. Bhr. No:10566, 15 Ramazan 1233 / 19 Temmuz 1818.
181 BOA. C. Bld. No:3112, 23 Şevval 1233 / 26 Ağustos 1818.
182 BOA. C. A. No:15118, 13 C.âhır 1230 / 23 Mayıs 1815.
183 BOA. C. Bhr. No:3685, 26 Muharrem 1231 / 28 Aralık 1815.
184 BOA. C. A. No:28049, C.evvel 1231 / Nisan 1816.
185 BOA. C. İ. No:1216, Şaban 1232 / Haziran-Temmuz 1817.
186 BOA. A. E. II. Mahmud No:7551, 1232 / 1816-17.
187 BOA. HH. No:17150, 1235 / 1820.
188 BOA. C.S. No:1512, Selh-i Şevval 1235 / 9 Ağustos 1820.
189 BOA. HH. No:23224.
190 BOA. C. A. No:36311, Muharrem 1236 / Ekim-Kasım 1820

Mehmet Rasim Ağa'nın İmza ve Mührü

tamiratından sonra[191] 1821 yılında Yedikule İmrahor İlyas Bey Camii tamiratını[192] ve aynı yıl içinde Tersane-i Âmire'de bir değirmen ve zahire ambar inşaatını gerçekleştirir.[193] Tersane-i Âmire için, daha sonra başmimar olacak Seyyit Abdülhalim Efendi ile yeni bir havuzun inşasında bulunur. Yapımına 13 Mart 1822'de başlanan havuz, Abdülhalim Efendi'nin göreve başladığı 1825'de tamamlanır.[194] Galata Sarayı'nın yanmış olan camiini 25 Nisan 1822'de yeniden inşa eder.[195]

İnşa ve tamir kayıtlarında "Seyyit Mehmet" mührünü kullanan Mehmet Rasim Ağa başmimarlığının ilk aylarında kullandığı "Bende Hâce Mehmet Sermimaran-ı Hassa" imzasını bir süre sonra "Bende Mehmet Rasim Sermimaran-ı Hassa" olarak değiştirmiştir.

---

191 BOA. C.Bld. No:3181, 12 Muharrem 1236 / 20 Ekim 1820.
192 TSA. D. No:5175, 1236 / 1820-21.
193 BOA. C.Bhr. No:5619, 19 R.evvel 1237 / 14 Aralık 1821.
194 BOA. D. BŞM. No:8876, 19 C.âhır 1237 / 13 Mart 1822.
195 BOA. C.S. No:1812, 3 Şaban 1237 / 25 Nisan 1822

Seyyit Abdülhalim Efendi'nin İmza ve Mührü

Seyyit Abdülhalim Efendi, Hassa Mimarlar Ocağı kayıtlarına göre 5 Aralık 1798 tarihinde günlük iki akçe ile mimar halifesi olarak beratını almış ve bu tarihten sonra teşkilat içerisinde çalışmaya başlamıştır.[196] Sultan III. Selim döneminde Mühendishane-i Berr-i Hümayun'da Avrupalı mühendislerden klasik Osmanlı mimari bilgisi dışında yeni bilgiler edinmiş ve Mühendishane için tercüme edilen pek çok eserden faydalanmıştır. 1818 yılında Belgrad Kalesi yakınında, Morova Nehri üzerinde bulunan köprünün yıkılması üzerine Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un ikinci halifesi görevinde bulunan Seyyit Abdülhalim Efendi gönderilerek yeniden yaptırılmış[197] ve bu olaydan kısa bir süre sonra da mühendishanenin üçüncü halifeliğine kadar yükselmiştir. Mühendishane üçüncü halifesi görevindeyken Haliç Tersanesi'nde yapılan yeni havuzun inşasında gösterdiği başarı üzerine Mustafa Ağa'nın yerine 1825 yılında

196 BOA. C. M. No:5481

197 BOA. C.N. No:1291, 9 Şevval 1233 / 12 Ağustos 1818.

başmimarlığa atanır.[198] 1827-28 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Misivri ve İğneada civarında askeri istihkâmların yapımında görev alır.[199] İstanbul'dan ayrı olduğu süre içerisinde yerine Kırımlı Mahmut Ağa başmimar olarak atanır. Balkanlar'daki askeri inşaatların tamamlanmasından sonra İstanbul'a döndüğünde 1829'da yeniden başmimar olur.[200] 4 Kasım 1831'de Ebniye-i Hassa Müdürlüğü kurulduğunda bilgi ve tecrübesi nedeniyle ebniye müdürlüğüne atanır.[201] Eylül 1832 tarihinde Varna, Şumnu ve Ruscuk'ta inşa olunacak askeri yapıların keşif görevinde bulunur.[202] Sultan II. Mahmud'un ölümünden kısa bir süre önce kendisi ile aynı ismi taşıyan Mühendis Abdülhalim Efendi bu göreve atanırsa da sultanın ölümünden sonra türbesinin yapımı Mühendis Abdülhalim Efendi'ye verildiği için Seyyit Abdülhalim Efendi yeniden ebniye müdürü tayin edilir.[203] 1840 yılında Gelibolu Muhassıllığı'na atanır.[204] Bir süre sonra Su Nazırlığı görevine getirilen Seyyit Abdülhalim Efendi, 1847'de yeniden ebniye müdürlüğü makamına oturur.[205] 8 Mart 1849 tarihinde Ebniye Muavinliği kurulduğunda mimarlık kariyerinin son unvanını alır ve bu görevden 13 Nisan 1852'de emekliye ayrılır.[206] Seyyit Abdülhalim Efendi, emekliye ayrıldıktan üç yıl sonra 4 Ocak 1855 Perşembe günü vefat eder. Seyyit Abdülhalim Efendi'nin cenazesi Eyüp'te Taşlıburun Dergâhı Haziresi'ne defnedilir.[207] Eşi Zeliha Hanım, oğulları Raşid ve Ragıb Efendi, kızı Zeyneb Eren Hanım, damadı Rüstem Bey ve torunu Emin Bey 4000 kuruşluk emekli maaşının kendilerine bağlanmasını isterler. Ancak bu paranın 1500 kuruşu yeni Ebniye Muavini İsmail Zühdi Efendi'ye aktarılır. Kalan 2500 kuruşun 2000 kuruşu, ihtiyaçları daha fazla olduğu gerekçesi ile damadı Rüstem Bey ile torunu Emin Bey'e verilir.

198 BOA. HH. No:23275.
199 Ahmed Lütfi, *Tarih-i Lütfi,* Cilt:2, İstanbul, 1291, s. 50.
200 BOA. HH. No:33006, 19 Muharrem 1245 / 1829.
201 BOA. C.S. No:2860.
202 BOA. H.H. No:29313-B, 23 R.âhır 1248 / 18 Eylül 1832.
203 BOA. İ.D. No:3, 22 R.âhır 1255 / 5 Temmuz 1839.
204 BOA. İ.D. No:1183, 11 Ramazan 1256 / 6 Kasım 1840.
205 BOA. İ.D. No:7774.
206 BOA. İ.D. No:15362.
207 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani,* Cilt: I, s. 110

Büyük oğlu Raşid Efendi hariç, küçük oğlu Ragıb Efendi, eşi Zeliha Hanım ve kızı Zeyneb Eren Hanım'a 500 kuruş bağlanır.[208]

Seyyit Abdülhalim Efendi, Ebniye Müdürlüğü'nün kuruluşundan sonra İstanbul 'un yeniden imarı için bina nizamnamelerinin hazırlanmasını sağlayan kişidir. "Ebniye Nizamnameleri" olarak adlandırılan bu düzenlemeler şehrin sokak ve cadde genişlikleri, yapıların tür ve cinsleri hakkındadır. Beyoğlu civarında imar planları hazırlatarak yeni yerleşim birimleri oluşturur.[209] Yangınlara karşı bir takım yeni düzenlemeler ile itfaiye örgütünün sistemli bir teşkilata kavuşmasını sağlar.[210]

Son dönem Osmanlı Mimarlık tarihi açısından çok önemli bir yere sahip olan Seyyit Abdülhalim Efendi, İstanbul'un siluetine damgasını vuran birçok yapının mimarlığını yapmış olmasına rağmen yeteri kadar tanınmamaktadır. Abdülhalim Efendi'nin eserlerinin önemli bir kısmı Balyan Ailesi'nin fertlerine mal edilmiştir. Yayınlarda Senekerim Balyan'ın eseri olarak gösterilen Bayezit Kulesi,[211] Kirkor Balyan'a ait olduğu belirtilen Rami Kışlası,[212] Nikoğos Balyan'a mal edilen Ortaköy Camii, Garabet Balyan'a bağlanan Eski Çırağan Sarayı,[213] yine Garabet Balyan'ın ismi ile anılan Hırka-i Şerif Camii Seyyid Abdülhalim Efendi'nin eserleridir[214].

Kasımpaşa'daki Deniz Hastanesi binasının ilk inşasını Seyyit Abdülhalim Efendi gerçekleştirir. Osmanlı Devleti'nde deniz kuvvetlerinin eğitimini sağlayan ilk kurum 1827 yılında Başmimar Kırımlı Mahmud Ağa'nın Heybeliada'da inşa ettiği Mekteb-i Bahriye'dir.[215] Sultan II. Mahmud burada bahriye kışlası, cami ve kendisine ait bir kasır ile hamam yaptır

208 BOA. İ.D. No:2005, 18 R.âhır 1271 / 8 Ocak 1855.

209 BOA. İ.MM. No:186, 6 Zilkade 1264 / 4 Ekim 1848.

210 BOA. MAD. No:8961, 23 Şevval 1252 / 31 Ocak 1837.

211 BOA. MAD. No: 8959, s. 59, 21 Ramazan 1241 / 29 Nisan 1826.

212 BOA. HAT. No: 29041-C, 27 Safer 1248 / 25 Haziran 1832.

213 Selman CAN, *Belgelerle Çırağan Sarayı,* Ankara 1999, s.9; Mustafa Cezar, "Sanatta Batıya Açılışta Mimarlar", *9.Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (23-27 Eylül 1991),* Ankara 1995, cilt:I, s.483.

214 BOA., İ.MM. No: 688, 27 Safer 1264 / 3 Şubat 1848.

215 BOA. HH. No:29310, 1243 / 1827-28.

mıştır.[216] Bir süre sonra öğrenci sayısı artan okulun binaları yetersiz kalmaya başlar. 1837 yılında Sultan II. Mahmud, tersaneye yaptığı bir ziyaret sırasında uzun zamandır harap olarak duran Kaptanpaşa Konağı'nın, ihtiyaç duyulan bahriye mektebi için yeniden yapılmasını ister. Haliç Tersanesi'nin arkasındaki tepenin üzerinde bulunan Kaptanpaşa Konağı kaynaklarda "Hüseyin Paşa Sarayı" olarak da bilinmektedir. Yapı, XVIII. yüzyıl sonlarında, III. Selim döneminde vezirlik ve Kaptan-ı Derya'lık yapan Hüseyin Paşa'ya aittir. Binanın planları ve keşfi Ebniye Müdürü Seyyit Abdülhalim Efendi tarafından yapılır. Eski Kaptanpaşa Konağı tamamen yıkılıp yerine iki kat kâgir Mekteb-i Bahriye inşa edilir. Okulun üst katına öğrenci yatakhaneleri ve hocaların odaları, alt katına derslikler yerleştirilir. Cephede yer alan giriş üzerine, üç katlı "Sancak Kulesi" inşa edilir. Yapıya ayrıca hamam, kütüphane ve mutfak gibi binalar da eklenir.[217] 1838'de öğretime başlayan okul 1851 yılında tekrar Heybeliada'ya taşınır. Bu tarihten sonra Bahriye Mektebi binaları hastane olarak kullanılmaya başlanır.1908'de yapının Hasköy tarafına yeni bir bina, 1910'da Kasımpaşa tarafına ikinci bir bina eklenir. 1929'da tersane Gölcük'e taşınınca hastane de iki yıl sonra Gölcük'e taşınır. Ancak 1934'te yeniden Deniz Hastanesi işlevini üstlenir. 1937'de büyük bir onarım geçiren yapıda[218] Abdülhalim Efendi'nin inşa ettiği Sancak Kulesi varlığını korumaktadır. Kuleye tespit edemediğimiz bir tarihte saat yerleştirilmiştir.

Sultan II. Mahmud döneminde Osmanlı'da ilk defa kurulması düşünülen Mekteb-i Tıbbiye, Galata Sarayı binaları içinde açılır. Avusturyalı Doktor C.A. Bernard'ın müdürlüğünde 1839 yılında eğitime başlayan okulun[219] bütün binaları Seyyit Abdülhalim Efendi tarafından inşa edilir. 1837 yılında tıp öğrencileri için bir bina yapımı düşünülmüş ancak yeni binanın masraflarının fazla olacağı gerekçesi ile bu sırada kullanılmayan

---

216 Hüsnü Tengüz, *Osmanlı Bahriyesinin Mazisi,* (Haz. İskender Pala),Deniz Kuv.Kom.Yayını, İstanbul, 1995, s.56.

217 BOA. MAD. No:8961, s.90-91, 19 Safer 1253 / 25 Mayıs 1837.

218 Nuran Yıldırım, "Bahriye Merkez Hastanesi", DİA, Cilt: I, s.548-549.

219 Turhan Baytop, "Eczacı Mektebi Tarafından Kullanılan Binalar", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* Cilt:III, Sayı:2, İstanbul, 2002, s.1.

ilgilenemeyeceği düşünülerek Ayasofya'nın hemen yanında Dârülfünun'un inşasını yapan Fossati uygun bulunur.[244] Ebniye müdürlüğünden ayrıldıktan sonra önce Kaza-i Erbaa (Çatalca) Kaymakamlığı'na atanmış[245] daha sonra Medine'deki Mescid-i Nebevi'nin tamiratında görevlendirilmiş ancak işin başlangıcında vefat etmiştir.[246] Mühendis Abdülhalim Efendi'nin Mehmet Ata ve Hasan Şevki isminde iki oğlu vardır. Babalarının ölümünden sonra kendilerine maaş bağlanır.[247] Mühendis Abdülhalim Efendi inşaat defterlerinde "Abdülhalim" mührünü kullanmıştır.

Mühendis Abdülhalim Efendi'nin Mührü

244 BOA. A. MKT., No: 75/5, 18 R.evvel 1263 / 15 Nisan 1847.
245 BOA. A. TŞF. No: 3/61, 4 Ramazan 1263 / 16 Ağustos 1847.
246 BOA. İ.D. No:13030, 11 Zilkade 1266 / 18 Eylül 1850.
247 BOA. A. MKT. NZD. No: 218/69, 29 Receb 1273 / 24 Mart 1856.

Bina Eminliğinden Kalfalığa Geçiş ve Usul-i Münakasa

Osmanlı mimarlığının tarihsel süreci içerisinde bina eminleri önemli bir yer tutmuşlardır. Yapılacak olan binaların inşaat masraflarının kayda geçirilip defterlerinin tutulması, yapı malzemelerinin temini ve işçi ücretlerinin ödenmesi gibi görevleri üzerinde barındıran bina eminleri, seçiminde ve atanmasında titizlikle davranılan kişilerdi. Mimarın hazırladığı plan ve keşif bedeli üzerinden inşaatın yürütülmesini sağlayan bina eminleri devletin kaynaklarının doğru olarak kullanımını temin etmekle yükümlüydüler. Parasal işler hassa mimarlarının sorumluluk alanı dışında tutulmuş, yalnızca sanatsal açıdan plan ve uygulama alanına ilişkin konular mimarın sorumluluğuna bırakılmıştır. Bina eminliğine atananların sultanlar tarafından inşaatın bitiminde çoğunlukla ihsanda bulunularak taltif edilmeleri nedeniyle başta üst düzey bürokratlar olmak üzere devletin her kademesinde çalışanlar için ısrarla talep edilen bir görev olduğu bilinmektedir. Ancak genellikle bina eminlerinin seçiminde padişahın itimat ettiği, hali vakti yerinde kişiler tercih edilirdi.

XVIII. yüzyıldan itibaren devletin gelir ve giderlerindeki dengesizliğin başlaması ile birlikte her alanda olduğu gibi inşaat sektöründe de ödemelerde gecikmelere yol açmıştır. Gelirlerin çoğunlukla savaş gideri ve askeri harcamalar olarak kullanılması büyük olasılıkla imparatorluğun diğer masrafları gibi, inşaat masraflarının ödenmesinde de problemler yaratmıştır.[248] İktisadi anlamda yaşanılan bu sıkıntılar imar sektöründe batı tarzı müteahhitlerin ortaya çıkışına zemin hazırlar. Devlete ait yapıların bir üstlenici eli ile piyasa koşulları içinde daha ucuza mal edilmesi gerçeğinden yola çıkılarak ihale ile inşa edilmesi, son dönem Osmanlı mimarlığının kendi içinde geçirdiği en büyük değişimlerden biri olur. Bu değişimin yaşanmasında bina eminlerinin rüşvet ve yolsuzluklara karışmaları, zimmetlerine para geçirmeleri gibi olayların yaşanması etkili olur. Kimi durumlarda bina eminlerinin mimarın planına uymadan yapıya keyfi müdahalede bulundukları da görülmektedir. Bu anlamda 1796 yılında Anapa Kalesi'nin inşasında ilginç bir olay yaşanır. Kalenin bina eminliğini yapan Mustafa Efendi, Mimar İbrahim Kâmi'nin çizmiş olduğu planları uygulamadığı için azledilip yerine Tosun Mehmed Efendi tayin edilir.[249]

Sultan II. Mahmud döneminde Başmimar Kırımlı Mahmud Ağa'nın Tarabya'da padişah atları için inşa ettiği ahırın çökmesi üzerine yaşanılan olaylar bina eminlerinin konumunun iyice sorgulanmasına sebep olmuştur. Kırımlı Mahmud Ağa'nın görevden alınıp Bursa'ya sürgüne gönderilmesine sebep olan bu hadise sonrasında yapılan incelemelerde sağlıksız yapıların inşasında gerçek sorumluların mimariye ait yeterli bilgiye sahip olmayan bina eminleri olduğu ve bir müddettir inşaatlarda paye ve kemerlerin yapımında eksik malzeme kullanıldığı, çalışanlara vaktinde ödemelerin yapılmadığı ortaya çıkar. Bunun üzerine şehremini ve başmimarın sık sık yapıları kontrol etmeleri, vaktinde ödemelerin yapılması için tahmini keşif bedellerinin inşaatın başlangıcında bina eminlerine hemen verilmesi kararlaştırılır. Bu amaçla İstanbul için 16473,5 kese

248 Oya Şenyurt, *Türkiye'de Yapı Üretiminde Modernleşme ve Taahhüt Sisteminin Oluşumu,* Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s.55.

249 BOA. C.A. No: 19730.

ve taşra için 4880 keselik iki ayrı kalem oluşturulup keşif bedellerinin bu kalemlerden ödenmesi sağlanır.[250] Ancak bütün bu önlemlere rağmen bina eminliği sistemi zamanın şartlarına uyum sağlamadığı için yavaş yavaş ortadan kalkmış ve yapılar kalfa olarak adlandırılan müteahhitler eli ile inşa edilmeye başlanmıştır.

Osmanlı Mimarlık Teşkilatı'nın XIX. yüzyıl içerisinde yaşadığı değişim süreci incelendiğinde üzerinde durulması gereken asıl konunun bina inşa ve onarımlarında uygulamaya konulan "münakasa sistemi" olduğu görülür. Ebniye Meclisi'nin kuruluşundan sonra uygulanmaya başlanan Münakasa sistemi ile yapıların inşasında uygulanan prosedür tamamen değiştirilerek ihale sistemine geçilmiştir. Bu sistemde, inşası düşünülen bir yapı, plan ve projeleri ebniye müdürlüğünce hazırlandıktan sonra tahmini bir bedel ile ihaleye çıkarılmaktaydı. Belirlenen bedel üzerinden en düşük fiyatı teklif eden mezuniyet pusulasına (yeterlilik belgesi) sahip üstleniciye (müteahhide) bir kontrat ile yapılacak iş teslim edilmekteydi. Bu üstleniciler için arşiv kayıtlarında kullanılan terim "Kalfa"dır. XIX. yüzyıl öncesinde Osmanlı imar sistemi içerisinde daha çok gayrimüslim mimarları tanımlamak için kullanılan kalfa terimi, münakasa sistemine geçilmesinden sonra bu günkü müteahhit anlamında kullanılmıştır. İhalelere giren Türk ve yabancı üstleniciler için de kalfa teriminin kullanılması bu tespitimizi doğrulamaktadır. Yapının önemi ve büyüklüğüne göre ihaleye gidilmeden tercih edilen bir kalfaya da "emaneten" iş teslimi yapılmaktaydı. Emaneten yapılan binalarda bazı durumlarda tercih edilen kişi bilgi ve deneyimi ile dönemin önemli bir mimar veya mühendisi olabilmekteydi. Özellikle İstanbul'da iş yapan yabancı uyruklu mimarlar pek çok yapıda bu türden bir görev almışlardır. İnşaat süreci boyunca kendilerine aylık ödeme yapılan bu mimarlar, zamanla sermaye sahibi olarak bazı yapılarda üstlenici konumunda da olmuşlardır. Yapının mimarı işin üstleniciliğini de yapıyor ise yazışmalarda genelde müteahhitliği niteleyen kalfa sıfatını mimar unvanıyla birlikte kullanmaktadır.

250 BOA. MAD. No:8959, 17 Ramazan 1245/12 Mart 1830, s.35-69.

- İstanbul'da masrafları hazineden ödenecek devlete ve vakıflara ait binaların tamiri veya yeniden inşası gerektiğinde önce bulunduğu daire tarafından konu bir resmi yazı ile Babıali'ye bildirilecek, buradan da devlete ait olanlar Maliye Nezareti'ne, vakıflara ait olanlar Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne havale olunacaktır. Bu nezaretler de inşaatın vasıflarını ve istenilen hususlarını ebniye idaresine bildireceklerdir. Ebniye idaresi tarafından binanın istenilen vasıflara uygun planı çizilecek ve tahmini keşif bedelini ortaya koyan bir inşaat defteri hazırlanarak mühürlenip Ticaret Nezareti'ne gönderilecektir. Burada da keşif bedeli üzerinden münakasası (açık eksiltme) yapılarak bir kalfaya ihale edilecektir.
- Yapılacak olan münakasalara gerek İstanbul'da gerekse taşrada devlette görevli memurlar dışında başta inşaat işlerinde tecrübeli neccarlar olmak üzere herkes katılabilir.
- İstanbul'da bin kuruştan fazla masrafı gerektiren tamirat ve inşaatın münakasasız olarak yerine getirilmesi yasaktır. Münakasası yapılan binaların keşif defterlerinde yer alan hususlar dışında binanın ait olduğu kurumun amiri tarafından ilave işler istenir ve bunlar kalfa tarafından yapılır ise doğacak olan ek masraflar kesinlikle hazine tarafından karşılanmayacaktır. Mukavele senedi dışındaki hiçbir masraf devlet tarafından kabul edilmeyecektir.
- Devlete ait bina ve vakıf yapılarının acilen tamiri durumlarında masrafı bin kuruşu geçen harcamalar için inşaatın gerçekleştiği kurumdan derhal Babıali'ye bilgi verilecektir. Babıali bu durumlarda seri bir şekilde ihaleye gidecek ve yirmi gün içerisinde tahsisatını yapacaktır.
- Emaneten yapılan binaların tamamlanmasından sonra yapılan harcamanın kontrolü için keşf-i sani olarak adlandırılan ikinci bir keşif yapılacaktır. İhale ile yapılan inşa ve tamiratlarda keşf-i saniye gerek yoktur. Ancak işin tamamlanmasından sonra şüpheli bir durum tespit edilirse bunlar için de keşf-i sani yapılır.

- Yeni inşa edilecek büyük ebatlı binaların önce planı yapılıp Babıali'ye sunulacak ve ebniye meclisi tarafından masraflarına ilişkin keşfi yapılıp tahmini bedeli hazinenin inşaat masrafları için tahsis ettiği bütçeye uygun olur ise münakasaya çıkarılacaktır. Keşif bedeli üzerinden en düşük fiyatı teklif eden ve sağlam kefil gösteren birine işin ihalesi yapılır. Ancak işin büyüklüğü nedeniyle ihaleye katılmayan olursa bir görevli atanarak emaneten yapımı yoluna gidilir. Emaneten inşa edilen yapılarda görevlendirilen kişinin zimmetine para geçirmemesi ve yanında çalışan memurlarında dürüst çalışmalarının sağlanması için sıkı kontrolleri yapılır. Hazineden ve ebniye meclisinden tayin edilen birer görevli inşaatın her dörtte biri tamamlandıkça hesapları kontrol eder ve masrafların kayıtlarına bakarak onay verdikten sonra ödemeler yapılır. Taşrada yapılacak binaların harcamalarına ilişkin sorumluluk valiler, defterdarlar ve malmüdürlerine aittir.

Münakasaya ilişkin XIX. yüzyıl ortalarına ait bu düzenlemeler Osmanlı imar sisteminde kalfaların/müteahhitlerin tabi oldukları hükümleri ve sistemin işleyişini göstermesi açısından önemlidir. Son dönemde inşa edilen yapıların planları ihale öncesinde ebniye idaresinde hazırlandığı görülmektedir. Bu nedenle ebniye idaresinin bağlı olduğu birimlerin kayıtlarından planları çizen mimar veya mühendislerin isimlerine ulaşılması durumunda yapıların gerçek mimarları ortaya çıkarıla bilir. İnşaat sürecinde ihale sonrası dönemlere ait elde edilen belgelerden yola çıkarak müteahhit konumunda olan kalfaların, yapıların gerçek mimarıymış gibi kabul edilmesi veya münakasa uygulamasının detaylarına vakıf olunmaması son döneme ilişkin yayınlarda pek çok yanlış ve çelişkili bilgilerin yerleşmesine sebep olmuştur.

Osmanlı İnşaat Sektörü İçerisinde Gayrimüslimler

Osmanlı Devleti'nde, mimarlık teşkilatının kuruluşundan itibaren, ihtiyaç duyulduğu oranda gayrimüslim (Ermeni ve Rum mimarlar gibi) mimarlara da görev verilmiştir. Bunların sayısı teşkilat içerisinde sürekli olarak belli bir oranda sınırlanmamış ve değişik dönemlerde farklı sayılara ulaşmıştır. Osmanlı arşivlerinde şimdiye değin tespit edilebilen mimar halifelerinin listelerine göre; XVI. yüzyılda sayıları üçü geçmeyen azınlık mimarlar,[254] XVII. yüzyılın ilkyarısında % 47,5'e kadar çıkmış ve aynı yüzyılın sonunda bu oran % 9'a düşmüştür.[255] XVIII. yüzyıla ait elimizde hassa mimarlar ocağının mevcudunu gösteren bir liste bulunmamaktadır. Ancak, bu yüzyılda birtakım imar faaliyetlerinde azınlık mimarların isimlerinin sıkça geçmesinden dolayı geçmiş yüzyıllara oranla sayılarının arttığı yolunda bir kanaat vardır.[256]

---

254 Erhan Afyoncu, a.g.e, 1999, s.200.

255 Fatma Afyoncu, XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı, Ankara, 2001, s.63.

256 Sinan Güler , "18. Yüzyılda Hassa Mimarlar Teşkilatı", 18.Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı, Sanat Tarihi Derneği Yayınları 3, İstanbul 1998, s.145-151. Mustafa Cezar, a.g.e., İstanbul 1971, s.110.

XIX. yüzyıl Mülâzım Yani Kalfa'nın dışında hiç bir gayrimüslim mimarın ismi ocak listesinde yer almamaktadır. Hassa mimarlar ocağı içerisindeki gayrimüslim mimarların sayısının XVIII. yüzyılda artmadığı, aksine XIX. yüzyıla gelinceye değin tamamen azaldığı anlaşılmaktadır. Mimarlık teşkilatının XVII. yüzyıl sonlarından itibaren düzeninin bozulmaya başlaması, atama ve azillerde liyakatin gözetilmemesi, ocak içerisinde istenilen vasıflarda eleman eksikliğini doğurmuştur. İktisadi nedenlerle de mimar kadrolarının sayısı artırılamadığı gibi mümkün olduğunca mevcut kadrolar azaltılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte XVIII. yüzyılda gerekli imar faaliyetlerinin bir kısmında kullanılmak üzere maaş ödenmeyen, "Mülâzım Ocağı" ismiyle anılan ve belirli bir derece, ünvan ve kadroya sahip olmadan, ulufeli ocak mimarları dışında (haric ez-tertib) hizmetleri karşılığında kendilerine ödeme yapılan bir grup oluşturulmuştur.[257] Gayrimüslim mimarların çoğunluğu bu grup içerisinde yer aldığından doğal olarak XIX. yüzyıl başına ait tespit ettiğimiz Hassa Mimarlar Ocağı listesinde isimleri geçmemektedir.

Hassa Mimarlar Ocağı'nın 1831'de kaldırılışından sonra kurulan Ebniye Müdürlüğü döneminde de görevli mimar halifelerinin içerisinde gayrimüslimler bulunmamaktadır. Ebniye Müdürü Seyyid Abdülhalim Efendi'nin hazırladığı bir layihaya göre teşkilat içerisinde kırkı aşkın mimar halifesi vardır ve bunların içinde gayrimüslim yoktur.[258] Yalnızca Ebniye Müdürlüğü içerisinde 1848 yılında Ebniye Meclisi oluşturulduğunda teşkilat dışından tecrübeli Rum ve Ermeni kalfalar meclis azası olarak atanmışlardır. Ebniye Meclisi'nde görev verilen azınlık mimarlar şunlardır; Ermeni milletinden Kirkor Kalfa, Ermeni milletinden Minas Kalfa, Ermeni milletinden Küçük Ohannes Kalfa, Rum milletinden Panayot Kalfa, Rum milletinden Todori Kalfa, Rum milletinden Onikos Kalfa. Bunların yanı sıra gerektiğinde görüşmelere katılacak olan Rum milletinden Ohannes

257 Mustafa Cezar, Hassa Mimarlar Ocağı'nda meydana gelen boşalmalara Mülâzım Ocağı'ndan atamalar yapıldığını belirtmektedir. Mustafa Cezar, a.g.e, 1971, s.45.

258 BOA. HH. No:26244.

ve İstefan Kalfalar.[259] İmparatorluğun son iki yüzyılı içerisinde sürekli olarak durumları kötüye giden Müslüman mimarların yanında gayrimüslim mimarlar, bazı başarılı çalışmaları nedeni ile yükümlü oldukları vergilerden muaf tutulup, özel haklara sahip olabilmekteydiler. Muafiyet beratlarında elde edilen haklar babadan oğla ve yakın akrabalara da geçebiliyordu. Kirkor Balyan'ın ölümünden sonra sahip olduğu muafiyet beratına istinaden damadı Ohannes ve oğlu Karabet'e de birer muafiyet beratı verilir.[260] Gayrimüslimler XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı imar sektörü içerisinde iktisadi güçlerinin getirdiği avantajlarla ihalelerde yer alacaklar ve pek çok yapının inşa ve onarımını üstleneceklerdir.

259 BOA. İ.MM. No:175, 7 C.âhır 1264 / 11 Mayıs 1848.

260 BOA. C. Mrf. No:4451, Evâsıt-ı C.evvel 1251 / 10 Eylül 1835 ve BOA. HH. No:27724, 1251 / 1835.

Rum Kalfalar

Osmanlı toplumunun farklı kimliklerden oluşan zengin yapısı içerisinde Rumlar ticaret ve sanat alanında etkin bir rol oynamışlardır. Tarih boyunca Fenerli Rum aileler İstanbul'un aristokrat aileleri arasında yer almışlardır.[261] Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş devrinden itibaren inşa çalışmalarında çok sayıda Rum asıllı mimar kullandığı bilinmektedir. Konuya ilişkin Netayic'ül-Vukuat'da yer alan şu satırlar dikkat çekicidir:

> *"Padişahların, vezirlerin ve komutanlarının Bursa'da, İznik'te ve öteki yerlerde yaptıkları camiler, medreseler, han, hamam ve başka eserleri bu gün hala ayakta durmaktadır... Anlaşılana göre o yapıların çoğu Rum mimarlara yaptırılmıştır. Hatta Murad Hüdavendigâr Gazi kendi adına bir cami yaptırmak istediğinde bir mimar ararken Bizans İmparatorları tarafından Osmanlılara karşı Yalakâbâd (Yalova) kıyılarına gönderilen ordu bozguna uğratıldığında alınan tutsaklar içinde bir mimar bulundu. Sultan Murad Camii ile öteki bir çok yapıların bu mimara yaptırılmış olduğu bazı tarihlerde yazılmıştır."*[262]

---

261 İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile,* İstanbul, 2006, s.49.

262 Mustafa Nuri Paşa, *Netayic Ül-Vukuat- Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi,* Sadeleştiren: Neşet Çağatay, Cilt:I-II, Ankara, 1992, s.18

Nuruosmaniye Camii

Rum asıllı mimarların Hassa mimarlar ocağı içerisinde kuruluştan itibaren hangi oranlarda görev aldıkları tam olarak bilinmemektedir. Çünkü bütün gayrimüslimleri zimmî olarak niteleyen Osmanlı idaresi kayıtlarda yalızca isimleri belirtmekle yetinmiş, etnik kökenleri konusunda çoğu zaman ayrıntıya girmemiştir. Batılılaşma döneminin en önemli sembolik yapılarından biri olarak kabul edilen Nuruosmaniye Camii mimarı olarak bilinen Simeon Kalfa, Rum asıllı mimarlar arasında ilk akla gelen isimlerdendir. Simeon Kalfa'ya mimarlık alanındaki hizmetlerinden dolayı Sultan III. Osman tarafından Kandilli'de bir arsa verilmiş ve kendisi de buraya bir ev inşa etmiştir. Daha sonra Sultan III. Mustafa'nın, Müslüman ahali arasında yer alan bu evin boşaltılmasını istemesi üzerine Simeon Kalfa evini satmak zorunda kalmış ve gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı Ortaköy'e yerleşmiştir.[263]

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Kör Yani Kalfa, Yorgi Kalfa ve Foti Kalfa ön plana çıkmışlardır. 1766 tarihindeki

263 Kevork Pamukciyan, *Zamanlar - Mekanlar - İnsanlar,* İstanbul, 2003, s.153.

Fatih Camii

büyük depremde yıkılan Fatih Camii'nin 1767-1771 yılları arasında yeniden inşasını üstlenen Kör Yani Kalfa, 1890 yılına ait bir hatt-ı hümayundan anlaşıldığına göre vazifesi dışında sarayı rahatsız eden işlerle uğraşması nedeni ile Sakız Adası'na sürgüne gönderilmiştir.[264] Affedilmesi için babasının vaktiyle hizmetinde bulunduğu Şeyhülislam Kamil Efendi'yi aracı kılarak saraya bir arzuhal yazmış ve kendisini çekemeyen bina kalfalarının iftirası sonucu bu duruma düştüğünü ifade etmiştir. Şeyhülislam'ın arzusu sonucunda Sultan III. Selim, Yani Kalfa'yı affederek İstanbul'a dönmesine izin vermiştir. Yani Kalfa'nın affına ilişkin kayıttan bir başka bilgi daha elde etmekteyiz. Kaynaklarda Kör Yani olarak geçen bu kalfanın ön isminin aslında Gorki olduğu sultanın af yazısından anlaşılmaktadır.[265] Yorgi Kalfa, Çırağan Sarayı'nın bunduğu alanda XVIII. yüzyıl içinde yer alan Çırağan Yalısı'nın tamiratında karşımıza çıkmaktadır. Sultan III. Selim'in kız kardeşi Beyhan Sultan tarafından satın alınan yalı, 1791-1795

264 BOA, HAT. No: 182/8303.
265 BOA, HAT. No: 183/8461.

yılları arasında Yorgi Kalfa'ya ihmale uğramış halinden dolayı birkaç defa tamir ettirilir.[266] 1805'te Üsküdar Selimiye Camii[267] ve 1814'te Beşiktaş Sahilsarayı'nın[268] inşasında görev almış olan Foti Kalfa'ya Sultan III. Selim tarafından bir muafiyet beratı verilmiştir. Osmanlı'da gayrimüslim sanatkârlar maharet ve hizmetleri karşılığında ödemek zorunda oldukları vergilerden muaf tutulabildikleri gibi kendi cemaatleri arasında bazı istisnai haklara da sahip olabilmekteydiler. Kendisine verilen muafiyet beratı ile Foti Kalfa'nın elde ettiği haklar şunlardır: Gayrimüslimlerin ödemek zorunda oldukları bütün vergilerden muaf tutulur; kişi dokunulmazlığı sağlanır; üst-başı aranamaz, kılık kıyafetine müdahale olunamaz, evine zabıta ve kolluk kuvvetleri giremez. Seyahat ve yol serbestîsi ve ayrıcalıklarından istifade eder, yargı muafiyeti verilir; olağan mahkemelerde yargılanamaz; ancak, Divan-ı Asafi'de (Yüce Divan) yargılanabilir.[269]

Yunanlıların 1821'de Mora'da başlattıkları isyan zamanla yayılarak 1829'da bağımsızlıkla sonuçlanmış ve bu durum Osmanlı'nın Rum milletine karşı itimat ve güvenini sarsmıştır. Fenerli Rum ailelerinin pek çoğu ihtilal sonrası Anadolu'da Bursa, Amasya, Ankara, Çankırı, Sinop, Tokat, Zile ve Erzurum'a sürgüne gönderilmişlerdir. Sürgüne gönderilen ailelerin fertleri gittikleri yerlerde ağır şartlar altında bırakılmış, bunlardan hayatta kalan elli kişi dokuz yıllık bir sürgün hayatından sonra İstanbul'a döne bilmişlerdir.[270] Sultan II. Mahmud'un ayaklanmalarda parmağı olduğu gerekçesiyle Fener Patriği V. Gregorius'u Patrikhane'nin kapısı önünde idam ettirmesi cemaat ile devlet ilişkilerini büsbütün soğutmuştur.[271]

XIX. yüzyıl boyunca devlet kademelerinde Rum asıllıların görev alması tamamen yasaklanmamış olsa da geçmiş

266 Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, 1980, s.103.

267 BOA. C.Bld. No: 4859.

268 BOA. C.Bld. No: 2143.

269 Kemal Beydilli, "III. Selim Devrinde Verilen Bazı Muaf ve Müsellemlik Beratları Hakkında: Foti Kalfa'nın Beratı", *Osmanlı -Türk Diplomatiği Semineri (30-31 Mayıs 1994)*, İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Tarih Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1995, s.86.

270 BOA, HAT. No: 780/36544.

271 Şükrü Gürel, *Tarihsel Boyut İçerisinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993)*, Ankara, 1993, s.28.

dönemlere oranla nispi bir azalmanın olduğu söylene bilir. Bu durum imar sektöründe de karşımıza çıkar. Vaktiyle saraya yakınlıkları ile ön planda olan Rum kalfalar gözden düşmeye başlamışlar ve bu durumu fırsat bilen Ermeni kalfalar kendilerine yer edinmişlerdir. Ancak yine de pek çok yapının inşa ve onarımında Osmanlı idarecileri Rumlara iş verme ve inşaat ihalelerini almaları konusunda dengeli bir yaklaşım sergilemişlerdir. 1848'de Ebniye Müdürlüğü bünyesinde kurulan Ebniye Meclisi içerisinde Panayot, Todori, Onikos, Ohannes ve İstefan adlı Rum kalfalara da yer verilmiştir.[272] Kandiye'deki Fazıl Ahmet Paşa Camii ve müştemilatının inşası için Şehremaneti birinci sınıf kalfalarından Rum Mimaroğlu Dimitri bin kuruş harcırah ve üç bin kuruş maaş ile görevlendirilmiştir.[273] Todori Kalfa, Mabeyn Köşkü veya Mermer Köşk olarak bilinen yapının projelerini ve uygulamasını gerçekleştirmiştir.[274] Mekteb-i Mülkiye binasının inşası ve Bayezit'te bulunan Kütüphane-i Umumi'nin (Bayezit Devlet Kütüphanesi) 1882 yılında düzenlenmesinde Evanis Kalfa üstlenici olmuştur.[275] Devletin resmi sicil kayıtları içinde bazı Rum mühendislere ait bilgilere ulaşılabilmektedir. Yorgaki ve Dimitraki sicil kaydı olan iki Rum mühendistir. Yani Kalfa'nın oğlu Yorgaki Efendi 1845 yılında İstanbul'da doğmuştur. Yedi sene Üsküdar'da Rum mektebinde ve dört sene de Atina'da Ekol Politinin Mektebi'nde okumuştur. Türkçe, Fransızca ve Rumca bilen Yorgaki Efendi yirmi dört yaşında bin beş yüz kuruş maaşla Şehremaneti mühendisliğine girmiş ve buradan 1885 yılında istifa etmiştir. Daha sonra 17 Nisan 1886'da bin iki yüz elli kuruş maaşla İşkodra Vilayeti üçüncü sınıf mühendisliğine tayin olunmuştur.[276] Bağdat tüccarlarından Hacı Makor'un oğlu olan Dimitraki Efendi 15 Ekim 1838'de İstanbul'da doğmuştur. Özel öğretmenlerden Türkçe ve Fransızca dersler alan Dimitraki Efendi

272 BOA. İ.MM. No: 175, 7 C.âhır 1264 / 11 Mayıs 1848.
273 BOA. A.MKT.MHM. No: 416/27.
274 Oya Şenyurt,a.g.e, 2006, s.205.
275 BOA. İ.D. No: 69315, 19 Zilhicce 1299 / 2 Kasım 1882.
276 BOA, DH.SAİDd. No: 14/222.

14 Haziran 1862'de iki bin kuruş maaş ile saray-ı hümayunun tefrişatına ait işlerle görevlendirilmiştir. 14 Mart 1870'de üç bin kuruş maaş ile saray-ı hümayunun bazı köşklerinin inşası mimari bilgisinden dolayı kendisine verilmiştir. Ocak 1881'de bin kuruş maaş ile Posta ve Telgraf Nezareti mühendis muavinliğine tayin edilmiştir.[277]

İstanbul'un bir çok semtinde Rum mimarların imzasını taşıyan yapılar mevcuttur. 1870'de yanan Naum Tiyatrosu yerine İstiklal Caddesi üzerinde yapılan Cité de Pera (Çiçek Pasajı) Rum işadamı Hristaki Zografos tarafından Kleanthis Zannos'a inşa ettirilmiştir.[278] Elmadağ'daki Arif Paşa Apartmanları (Bu günkü adıyla Doğan Aparatmanları) Kostantinos P.Pappa tarafından inşa edilmiştir.[279] Ünlü Rum ailelerinin evleri de Rum mimarların eseridir. Mavragordato Ailesi'ne Fotiadis, Stamatiadis Ailesi'ne Çilenis ve Zarifi Ailesi'ne Dimitri Panayotides birer ev inşa etmiştir.[280]

Rum kalfaların isimleri bazı inşaatların ihtilaflarına ilişkin belgelerde de yer almaktadır. Dimitri Kalfa, Sabık Edirne Valisi Ziya Paşa için 1861'de bir konak inşa eder. İnşaatın tamamlanmasından sonra paşa ile aralarında ödemeler konusunda anlaşmazlık çıkar. Dimitri Kalfa yüz kırk beş bin kuruş alacağı olduğu iddiasıyla mahkemeye başvurur. Üsküdarlı Dimitri, Hacı Dimitri, Hacı Vartan, Anesti, Yorgi, Hacı Artin, Hacı Yani, Hacı Tanas'tan oluşan bir kalfalar heyeti konu ile ilgili araştırma yapıp bir rapor hazırlamakla görevlendirilir. Bu heyetin yaptığı araştırma sonucunda Dimitri Kalfa'nın iddia ettiği rakamın çok altında otuz bir bin kuruş alacağı ortaya çıkar.[281] 1860 tarihinde Rumeli Defterdarı Esad Efendi Dimitri Kalfa'ya Bahçekapı'daki arsası üzerine bir bina inşa ettirmiş, ancak ödemelerde altmış bin kuruşluk bir ihtilaf çıkması üzerine durum mahkemede çözülmüştür.[282]

277 BOA. DH.SAİDd. No: 7/192.
278 Oya Şenyurt, a.g.e, 2006, s.60.
279 Oya Şenyurt, a.g.e, 2006, s.61.
280 Oya Şenyurt, a.g.e, 2006, s.176.
281 BOA, A.MKT.NZD. No:370/14, 3 R.âhır 1278 / 9 Ekim 1861.
282 BOA. A.MKT.DV. No:151/14, 27 Zilkade 1276/17 Haziran 1860.

Sultan II. Abdülhamid döneminde Rumların yeniden saraya yakınlaştıkları görülür. Vasilaki İoannidis ve oğlu Yanko bu dönemde bir çok yapının inşasını üstlenmişlerdir. Yanko Kalfa bazı belgelerde babasının ismi ile birlikte Vasilaki Yanko olarak da anılmıştır. Vasilaki Kalfa ve oğlu Yanko XIX. yüzyıl başında tersanede faaliyet gösteren Marki Kalfa'nın soyundan gelmektedirler.[283] 1878'de yangından zarar gören Babıali binası Vasilaki kalfa tarafından onarılır.[284] Saray mimarı olarak da anılan Vasilaki İoannidis 22 Mayıs 1878'de Hazine-i Hassa Ambar Müdürlüğü'ne atanmış ve bir süre bu görevi yürütmüştür.[285] Vasilaki Kalfa Yıldız Sarayı haremi bahçesinde on yedi bin lira masrafla bir Kasr-ı Hümayun da inşa etmiştir.[286] Ağustos 1892'de Kuruçeşme'de inşa edilecek bir kasrın planları Yanko İoannidis tarafından çizilir.[287] Aynı yıl içerisinde Darülaceze binasının inşası Vasilaki ve oğlu Yanko Kalfa üzerine ihale edilir. Yapının ihalesine Ohannes Kalfa'da girip daha düşük bir teklif vermiş olmasına rağmen Sultan Abdülhamid'in tercihi doğrultusunda inşaat İoannidis ailesine verilmiştir.[288] Mayıs 1896'da Yanko Kalfa, Yıldız Sarayı içerisinde Selamlık Dairesi'nin inşaatı ile birlikte sadrazamın ikametine tahsis edilen bir konak yapımını gerçekleştirmiştir.[289]

Yıldız sarayı girişinde yer alan Hamidiye Camii de bir Rum mimarın eseridir. Sultan II. Abdülhamid 1876 yılında tahta çıktığında kısa bir süre Dolmabahçe Sarayı'nda kaldıktan sonra Yıldız Sarayı'na yerleşir. Yapılan bu değişiklikte Yıldız'ın Dolmabahçe'ye oranla daha güvenli bir bölgede yer alması etkili olur. Zira yeni padişah, selefi V. Murad'ın tekrar tahta geçirileceği endişesini taşımaktadır. 20 Mayıs 1878'de Ali Suavi ve arkadaşlarının bu amaçla gerçekleştirdikleri Çırağan baskını da onun bu endişelerinin kuvvetlenmesine sebep olur.

283 Oya Şenyurt, "II. Abdülhamid Döneminde İki Ünlü Saray Mimarının Siyasi İlişkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Researce,* Volume:3/11, Spring 2010, s. 543.

284 BOA. İ.D. No:63599.

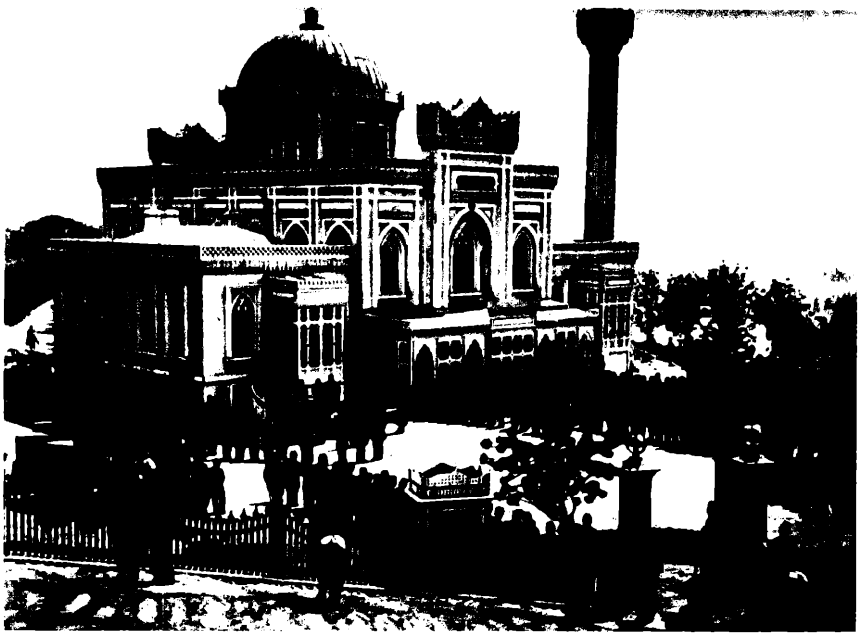
285 BOA. HH. No: 15611.

286 BOA. Y.PRK.MM. No:1/18.

287 BOA. Y.PRK.MM. No:1/66.

288 BOA. YA.HUS. No:265/109.

289 BOA. YA.HUS. No:352/22.

Yıldız Hamidiye Camii (İ.Ü.K. 90817)

Bulunduğu mekândan dışarı çıkmamaya özen gösteren Sultan II. Abdülhamid yalnızca Cuma Selamlığı için Dolmabahçe'deki Vâlide Câmii'ne gitmektedir. Bir süre sonra Cuma Selamlığı'nda da saraydan uzak kalmak istemez. Bunun için Yıldız'a yakın bir yerde yeni bir cami yaptırmayı düşünür ve bu düşüncesini tahta çıkışının beşinci yıl dönümünde dile getirir. Yapılacak caminin yerini de bizzat kendisi belirler ve Yıldız Sarayı'nın Koltuk Kapısı olarak adlandırılan girişi önündeki yüksek set üzerine inşa edilmesini ister. Sultan II. Abdülhamid Yıldız'da yaptıracağı caminin mimarlığına Ebniye-i Seniyye İdaresi'nde otuz yılı aşkın bir süredir çalışmakta olan Nikolaidis Jelpuylo adında bir Rum mimarı atar. Yapının mimarı konusunda bu güne kadar yapılan çalışmalarda Sarkiz Balyan'ın,[290] Nikoğos Balyan'ın,[291] ve Yanko İoannidis[292] isimleri verilmiştir. Birçok çalışmada da mimarının bilinmediği yalnızca bina nâzırlığının Başmâbeynci Osman Bey tarafından yürütül-

290 Pars Tuğlacı, a.g.e, s. 497.

291 Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul,* İstanbul, 1996, s. 115.

292 Oya Şenyurt, a.g.e, 2006, s.185.

düğü belirtilmiştir.[293] Osmanlı kayıtlarında Nikolaki Kalfa olarak ismi geçen ve inşaat defterlerinde; "Bende Ebniye-i Hassa Ambarı Kalfası Nikola" mührünü kullanan[294] Nikolaidis Jelpuylo, hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz bir mimardır. Ebniye-i Seniyye İdaresi'ndeki hizmetlerinden dolayı 4 Şubat 1885 tarihinde nişân-ı âlî ile ödüllendirilmiştir.[295] Şale Köşkü'nün dikdörtgen planlı banyo dairesi üstünde inşa edilmiş olan ve günümüzde "Sarı Salon" olarak adlandırılan özel bir odanın da mimarlığını yaptığı bilinmektedir.[296] Kendisine bu görev verildiğinde kısa bir süre içinde hazırladığı plan ve resimler ile birlikte caminin maketini de hazırlayarak Sultan II. Abdülhamid'in beğenisine sunar. Sultan'ın oluru alındıktan sonra 21 Aralık 1881 Çarşamba günü törenle caminin temeli atılır[297] ve 1885 yılı Eylül ayı sonunda hizmete girer.

293 Halil Ethem, *Camilerimiz,* İstanbul, 1932, s. 99; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri,* Ankara, 1956, s. 29; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi,* İstanbul 1986, s. 464.

293 BOA. Y.PRK. HHNo:8/8.

294 BOA. İ.D. No: 74322.

295 Afife Batur, "Şale Köşkü", DBİA, Cilt:7, İstanbul, 1994, s.132-135.

296 Dolmabahçe Sarayı Arşivi Evrak No: II / 989.

Ermeni Kalfalar ve Balyan Ailesi

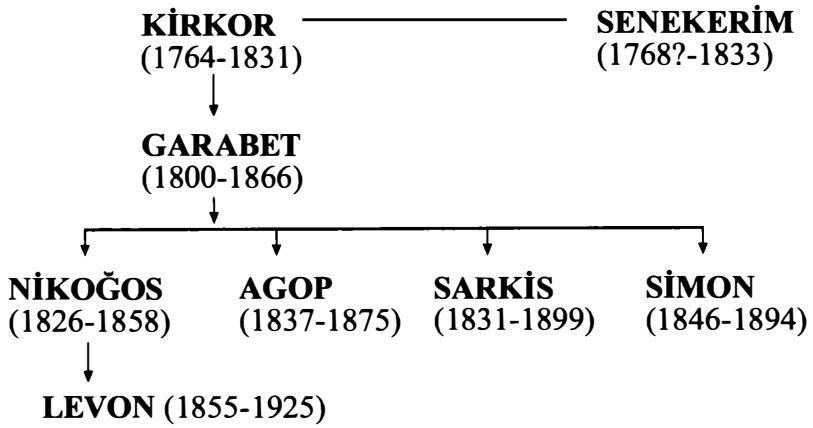
Son dönem Osmanlı mimarlığının özellikle 1820 sonrası gelişimine bakıldığında Ermeni kalfaların ön plana çıkmaya başladıkları görülür. Bunda Yunan bağımsızlık hareketinin destekçileri konumundaki Rum cemaatinin devlet nazarında eski itibarlarını yitirmeleri en büyük etken olur. Ermeni asıllı kalfalar Rumların geri plana itilmelerini iyi değerlendirip saraya yakın olmaya çalışmışlar ve bir süre sonra büyük oranda başarılı olmuşlardır. XIX. yüzyıl boyunca özellikle Balyan Ailesi başta olmak üzere Hacı Minas, Küçük Ohannes, Yorgi, Hacı Avram, Dikran, Hovhannes Serveryan ve Todori Kalfa gibi birçok Ermeni asıllı kalfa imar sektörü içerisinde çok sayıda yapının inşasını üstlenmişlerdir. Hovhannes Serveryan, İtalya'dan özel olarak mimar getirterek evinde oğulları ile birlikte pek çok Ermeni gencinin de desinatörlük öğrenmesini sağlamıştır. Bununla birlikte devlete ait inşaatlarda nüfuzu

tezler ileri sürmüşlerdir. Aynı iddiaların tekrarından uzak durmak için burada arşiv belgelerine dayalı olarak yeni değerlendirmelerde bulunmak daha faydalı olacaktır.

Son dönem Osmanlı mimarlık teşkilatının yapısal değişimi, bina inşa ve onarımındaki süreçlerin yeterince bilinmemesi ve özellikle de arşiv kayıtlarına inilip ihale şartnameleri incelenmediği için Balyan Ailesi ile ilgili bu güne kadar yapılan yayınlar eksik ve yanlış bilgiler içermektedir. Balyanlar'a ilişkin en yaygın yanlışların başında sahip oldukları idari unvanlar gelmektedir. Kirkor Balyan'dan itibaren bu ailenin hemen bütün fertlerinin hassa mimarı olduklarına ilişkin bilgiler bütün yayınlarda kullanılmaktadır. "Hassa mimarı" tabiri 1831 yılında Hassa Mimarlar Ocağı kaldırıldıktan sonra mimarlar için kullanılmamıştır. XIX. yüzyıl başına ait tespit ettiğimiz Hassa Mimarlar Ocağı listesinde bu aileden hiçbir ferdin ismi geçmemektedir.[305] 1831'de kurulan Ebniye Müdürlüğü döneminde görevli mimar halifelerinin içerisinde de Balyanlar yer almamaktadır.[306] Yani Balyanlar'ın hassa mimarı oldukları doğru değildir. Balyanlar'a atfedilen bütün yapılar İstanbul ve yakın çevresindedir. Mimarlık teşkilatı içerisindeki mimarlar/mühendisler İmparatorluğun tamamını içine alan bir görev alanından sorumludurlar. Şehir mimarlarının yetki ve bilgisini aşan işlerde hassa mimarları yapılan görevlendirmelerle pek çok bölgeye gönderilmişlerdir. Son dönem içerisinde de bu tür uygulamalarla sık sık karşılaşılmıştır. Üç nesil halinde hassa mimarlığı yaptıkları belirtilen bir ailenin hiçbir ferdinin resmi görevle İstanbul dışına gönderilmemiş olması ilginç değil midir? Balyanlar için arşiv belgelerinde kullanılan en yaygın tabir "Ebniye-i Seniyye Kalfası"dır. Söz konusu tabir saraya iş yapan müteahhit anlamını taşımakta olup aynı dönemde üstlenici olan onlarca kalfa için de kullanılmıştır.

305 BOA. C. Mrf. No: 5481, 27 Şaban 1216 / 2 Ocak 1802.
306 BOA. HH. No: 26244.

BALYANLAR

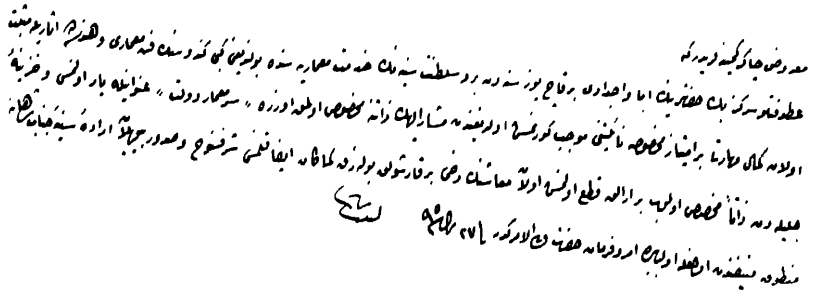

Sarkis Balyan'ın Osmanlı'da son başmimarlık unvanını taşıdığı bilgisi de yanlıştır. Pars Tuğlacı, Sarkis Balyan'a Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde bir ferman ile başmimarlık verildiğini ve onun ölümüyle Osmanlı Devleti'nde başmimarlık görev ve unvanının sona erdiğini belirtmektedir.[307] Ancak 31 Mart 1878 tarihili bu belge bir ferman değil bir iradedir ve verilen "sermimar-ı devlet" unvanı bir kadro unvanı değil, kişisel bir imtiyaz olarak verilmiş bir payedir.[308] İradenin metni şöyledir:

> *"Atüfetlü Sarkis Bey Hazretleri'nin ebâ ve ecdadı birkaç yüz seneden beru saltanat-ı seniyyenin hidmet-i mimariyesinde bulunduğu gibi kendisinün fenn-i mimari ve hendesede âsârıyla müsbet / olan kemal-i mehareti bir imtiyaz-ı mahsusa nailiyetini mûcib görünmüş olduğundan müşarunileyhin zatına mahsus olmak üzere "Sermimar-ı Devlet" unvanıyla yad olunması ve hazine-i / celileden zaten mahsus olub bir aralık kat' olunmuş olan maaşının dahi bir karşılık bulunarak kemakân îfâ kılınması şeref-sunûh ve sudûr buyurulan irade-i seniyye-i cenâb-ı şâhâne / mantûk-i münîfinden olmağla ol babda emr-ü ferman hazret-i veliyy'ül-emrindir."*

307 Pars Tuğlacı, a.g.e. s. 435.

308 BOA. C.D. No: 62375, 27 R.evvel 1295 / 31 Mart 1878.

Sarkis Balyan'a "Sermimar-ı Devlet" Payesinin verilişine İlişkin İrade. (BOA. C.D. No: 62375)

Osmanlı Devleti'nde başmimarlık unvanı Hassa Mimarlar Ocağı'nın 1831'de lağvıyla ortadan kalmış ve bu unvanı taşıyan son kişi de Seyyit Abdülhalim Efendi olmuştur.[309] Sarkis Balyan'ın bir prestij unsuru olarak devletten çıkarmayı başardığı "sermimar" unvanı Sultan II. Abdülhamid döneminin güçlü azınlık liderlerini elde tutma politikasının bir ürünüdür. Zira aynı dönemde Rum asıllı Vasilaki İoannidis için de "saray mimarı" unvanı verilmiştir.[310]

Balyanlar'ın mimarlık eğitimleri üzerine verilen bilgilerde de yanlışlıklar bulunmaktadır. 1843 yılında Paris'e eğitim için giden Nikoğos Balyan'ın rahatsızlığı nedeniyle kısa sürede geri döndüğü bilinmektedir. Kevork Pamukciyan, Sarkis Balyan'ın 1855'te École des Beaux-Arts'dan mezun olduğunu belirtmektedir.[311] Oysa bu tarihlerde Sarkis Balyan İstanbul'dadır. 1853'te Sultanahmet'te inşa ettiği bir hanın çatısının çökmesi nedeni ile hapistedir ve babası Garabet'in kefaleti ile bir süre sonra serbest kalmıştır.[312] Ayrıca İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Aygül Ağır'ın École des Beaux-Arts ile yaptığı yazışmalarda da Balyan ailesinin hiçbir ferdinin bu okulda eğitim almadığı açıkça görülmektedir.[313] Balyanlar'dan

309 BOA. C.S. No: 2860 , 1247 / 1831.

310 Oya Şenyurt, a.g.e. 2006, s.33.

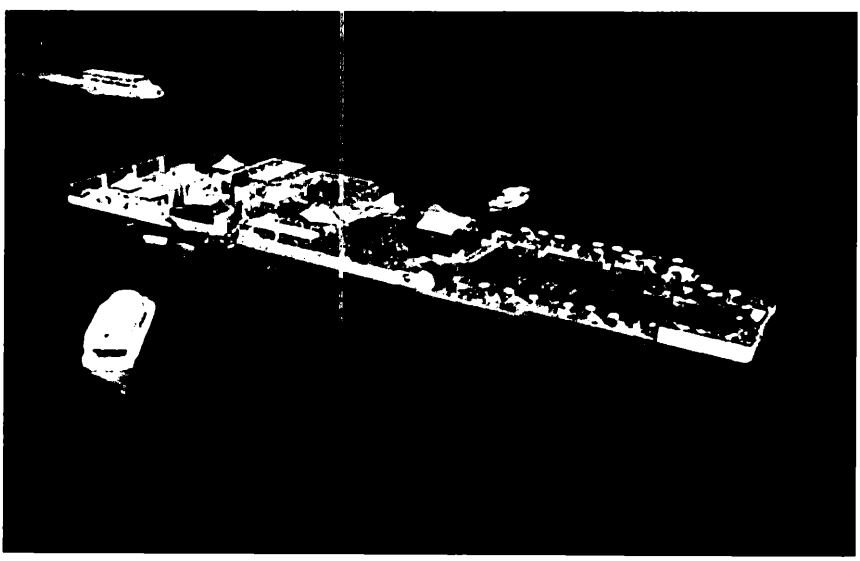
311 Kevork Pamukciyan, Biyografileriyle.., s.97

312 BOA. MKT. NZD. Dosya No: 85, Gömlek No: 40, Tarih: 2 Zilkade 1269/ 7 Ağustos 1853.

313 Aygül Ağır, " Balyan Ailesi'nin Mimarlığında Palladio İzleri", EJOS, IV (2001), M. Kiel, N. Landman &H. Theunnissen (eds.), Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art, Utrecth - The Netherlands, August 23-28, 1999, No:3, 1-24.

Paris'te eğitimini tamamlayan tek kişi, Nikoğos'un oğlu Levon'dur. Sainte-Barbe Koleji'nde mezun olmuştur. Ancak burası da bir mimarlık okulu değil bir orta öğretim kurumudur.

Sultan Abdülaziz'in desteği ile 1873 yılında "Şirket-i Nâfia-i Osmânî" adıyla İmparatorluğun ilk inşaat şirketini bir milyon altın sermaye ile Serkis Balyan kurmuştur.[314] 1879'da İstanbul'da Kuruçeşme Adası bu şirket adına bir liman ve fabrika yapması şartıyla Serkis Balyan'a tahsis edilmiştir.[315] Ancak Serkis Balyan, adayı kullanım amacı dışına çıkarıp bir köşk inşa ederek şahsi mülkü üzerine geçirmiştir. Ayrıca kendisine teminat talep etmeksizin Mersin-Tarsus-Adana ve Bandırma-Balıkesir-Karacabey arasında demiryolu inşası ve bunları işletmesi için 99 yıllık imtiyaz tanınmış, İstanbul-Bandırma arasında vapur işletme ruhsatı da verilmiştir.[316]

Kuruçeşme Adası

314 BOA. A.MKT.MHM. No: 460/55, Tarih: 10 C.âhır 1290/ 5 Ağustos 1873.
315 BOA. İ.D. No: 63793, 20 C.evvel 1296 / 12 Mayıs 1879.
316 BOA, A.MKT. MHM. No: 468/25, 20 Ramazan 1290 / 11 Kasım 1873.

Sarkis Balyan 1899'da Kuruçeşme Adası'ndaki evinde öldüğünde büyük inşaat yolsuzluklarını da ardında bırakmıştır. 1882 yılı başlarında Çırağan Sarayı'nın inşaatında çalışanların on yılı aşkın bir süredir yapının müteahhitleri olan Sarkis Balyan ve ortağı Nersisyan Kirkor'dan ücretlerini alamamaları üzerine saraya yaptıkları şikâyetler sonucunda açılan soruşturmada iki yüz yirmi bin lira yolsuzluk tespit edilir. Soruşturmanın başlatılmasından sonra Sarkis Balyan böbrek rahatsızlığı gerekçesiyle Sultan II. Abdülhamid'den özel bir izin alarak tedavi olmak için Paris'e gitmiştir. Davayı yürüten Müdde-i umumi (savcı) Abdüllatif Efendi, Sarkis Balyan'ın Paris'ten ortağı Nersisyan Kirkor'a gönderdiği Ermenice bir mektubu ele geçirip tercümesini dava dosyasına koymuştur. Ortağından inşaat kayıtları için sahte defter düzenlemesini istediği bu mektup şöyledir: [317]

"Paris 28 Mayıs 1882

Rifatli Kirkor Efendi"

10 Mayıs 1882 ve 22 Mayıs 1882 tarihiyle gönderdiğin mektub ve defter şimdi 28 Mayıs'da elime yetişti. Ve vakit kaybetmeyerek imzaladım ve mühürledim bugün postaya gönderdim. Mektubun içinde yazmış idim ki komisyona gönderdiğim defterimin içinde ne imza ne mühür var ise tıpkısını bu yeni gönderdiğim defterin içine dahi koyayım. Fikrimde kalmamış olduğu için imzamı Ermenice hurufat ile koydum ve altına benim resmi ser mimar-ı devlet mührümü koydum. Eğer ister isen değiştireyim ol vakit bana yaz ki tophanenin mührünü koy yahut sermimar-ı devlet mührü koy ve defter-i mezkuru yeniden bana gönder ve derakib mühürlerim ve yollarım.

Şimdi senin fikrini açmak için sana bir şey teklif edeyim bunun üzerine iyi düşün eğer ister isen. Haçik'in ve Avadis'in yanlarında bulunan defterleri mahv etmek yeniden bir defter yapmalı ve o yapılan defterin içinde mukaddem bana verilmiş olan defterlerinizden zikr

317 BOA.Y.EE. No:2361/35.

etmeyiniz. Öyle bil ki Haçik ve Avadis kendi kendileri yanından ve kendilerinden bu defterleri yapmış olsunlar ve senin imzanı da kalpazanlık ile yani takliden koymuş olsunlar lakin şimdiki bana gönderdiğin defterin içinde takdir edersin ki Haçik'in ve Avadis'in yanındaki defterler senin bana vermiş olduğun kendi muhasebesinin defterleridirler ve kaybolmuşlar. Anın için ben zannederim ki bu yeni defter bize faydalı olacak yerine bize ziyanı vardır Türkçe hurufatla mektupların karşılığını eğerçi uzun olursa mektubun mealini Ermenice hurufat ile Karakine'ye yazdır ki ben de ne maddesi için imza koyacağımı anlarım şimdiye kadar bana gönderilmiş olan Türkçe yazı ile evrakların kaffesini mühürledim ve tarafına gönderdim lakin içinde ne olduğunu bilmem yalnız senin tarafından gönderilmiş olduğu için emniyet ettim ve imzamı koydum sen iyi bilirsin ki ne asır içinde yaşıyoruz ve başıma neler geldi Karakin'e söyle benim tarafımdan zat-ı şahaneye takdim olunacak bir arzuhal yazsın ve bana anı gönder ki mühürleyeyim ve ben doğrudan doğruya zat-ı şahaneye göndereyim. Lakin arzuhal çok uzun olmasın çünkü zat-ı şahane okumaz. Arzuhalim meali şu olacak birinci benim kendisine olan muhabbetim ve sadık bendesi olduğum ikinci hastalığım hasebiyle Avrupa'ya gitmem için bana irade buyurmaları ile beni ölüm pençesinden kurtardığı üçüncü burada bulunduğum iki ay müddet içinde eğer kendisine bir hizmette bulunmak lazım ise bana irade buyursun ki der-akib icra edeyim. Bu yazılacak arzuhalin kopyasını Ermenice hurufatla bana gönder ki ben de okuyayım. Ben burada yeniden biraz keyfimi bozdum lakin hekim bir şey değil diyor çektiğin hastalığın neticesidir ve lazım gelir ki kendine iyi bakasın ve kökden bu hastalığın önünü alasın zira olabilir ki yeniden taş peyda olsun. Almanya suları sana iyi gelmez dedi Dişi'ye yahut Nis'e gitmelisin veyahut eğer Almanya'ya gidecek olur isen Karspan'a gidesin dedi sağ ol.

İmza

Sarkiz Balyan

Sarkis Balyan'ın Paris'ten Ortağı Nersisyan Kirkor'a Gönderdiği Mektubun Ermeniceden Tercümesi. (BOA. Y.EE. No: 2361/35)

Bu mektup Sarkis Balyan'ın yaptığı yolsuzluğu yanında ilginç bir yönünü de ortaya koymaktadır. Birkaç yüz yıldır

İstanbul'da yaşayan bir aileye mensup olan biri ve devletle sürekli iş yapan bir kalfa Türkçe yazılan ve konuşulanı anlamıyor! Sarkis Balyan'ın Türkçe konuşmadığı diğer bazı kayıtlarda da geçmektedir. 21 Aralık 1879'da birkaç gün hasta yatan Sarkis Balyan'a Sultan II. Abdülhamid'in geçmiş olsun dileklerini belirten bir yazısı sarayın tercüme odasına gönderilip Ermenice'ye çevrildikten sonra kendisine gönderilmiştir.[318] Bu şüphesiz bilinçli bir durumu göstermektedir.

1882 yılında Çırağan Sarayı hesapları ile başlatılan inceleme Sarkis Balyan'ın bütün inşaat işlerini kapsayacak şekilde genişletilmiş ve 1886 yılında sonuçlanan bu davada Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid döneminde yaptığı yapılardan toplam üç yüz bin lirayı aşkın bir meblağı zimmetine geçirdiği anlaşılmıştır.[319] Ceza olarak da bütün mal varlığına el konulmuştur.[320] Ancak Ekim 1888'de sarayın başdoktoru Mavroyani Efendi'nin aracılığı ile Sultan II. Abdülhamid tarafından affedilir ve İstanbul'a döner.[321] Pars Tuğlacı, Sarkis Balyan'ın İstanbul'a dönüşüne Hazine-i Hassa Nazırı Agop Kazazyan'ın aracı olduğunu belirtmektedir.[322] İstanbul'a döndükten sonra inşaat işleriyle ilgilenmeye devam eden Sarkis Balyan, Defterdarburnu'nda sultan sarayının yıkılarak yerine iki katlı bir sarayın ihalesini 25 Haziran 1890'da dokuz ayda tamamlamak şartıyla üzerine alır.[323]

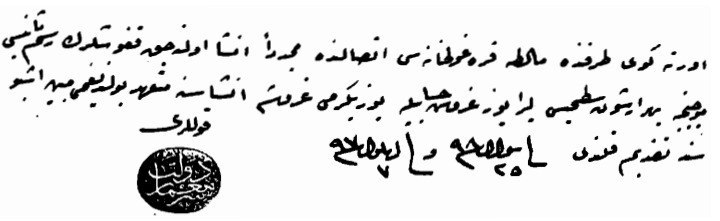
Sarkis Balyan 1899'da ölmeden önce Sadrazam Halil Rıfat Paşa ile bir konak inşası için anlaşır ve dört yüz bin lira nakit para alır. Konağı inşa etmeden ölmesi üzerine Halil Rıfat Paşa alacağını dava konusu yapar. Ancak Sarkis Balyan'ın mal varlığı arasında böyle bir para çıkmaz. Bunun üzerine mahkemede yemin etmeye çağrılan Paşa, yemin olayına sıcak bakmaz ve davasından vazgeçer.[324]

---

318 BOA. Y.EE. No:72/20.
319 BOA. Y.PRK.AZN. No: 2/49, 17 Şevval 1303 / 19 Temmuz 1886.
320 BOA. Y.PRK.AZJ. No: 13/44, 26 Temmuz 1304 / 7 Ağustos 1888.
321 BOA. Y.MTV. No: 54/38.
322 Pars Tuğlacı, a.g.e. s. 433.
323 BOA. Y.PRK. SGE. No:3/69. 6 Zilkade 1307/25 Haziran 1890.
324 BOA. Y. PRK.EV. No:3/36, 16 C.evvel 1318/11 Eylül 1900.

Balyanlar'ın mimarlıktan çok müteahhitlik yaptıklarına ilişkin arşiv kayıtlarında yeteri kadar belge mevcuttur. Sarkis Balyan'ın yaptığı inşaatlara ilişkin imzaladığı taahhüt senetleri onun müteahhitliğinin açık delilleridir. Örneğin 1881 yılı Eylül ayında Malta Karakolu'na ait koğuşların inşası için hazırlanan keşif defterinde kendi mührünü taşıyan taahhüt senedi şöyledir;

> *"Ortaköy tarafında Malta Karakolhanesi ittisalinde müceddeden inşa olunacak koğuşların resm-i sânîsi mucebince beher arşın-ı sathîsi lira yüz kuruş hesabıyla yüz yirmi(bin) kuruşa inşasına müteahhit bulunduğumu mübeyyin iş bu sened takdim kılındı Fi 25 Şevval sene 97 ve Fi 7 Eylül sene 97 Kulları (Mühür: Sermimar-ı Devlet)".*

Malta Karakolu Koğuşları'nın Müteahhitliğini Üstlenen Serkis Balyan'ın Taahüt Senedi. (BOA. Y.PRK. HH. No:8/32)

Malta Karakolu keşif defteri içerisinde yer alan planların altında bulunan Mühendis Seyyit Mehmet Tevfik mührü de yapının gerçek mimarını göstermektedir.[325] Ayrıca Sultan II. Abdülhamid döneminde kendisiyle ilgili yolsuzluk iddialarını içeren bütün yazışmalarda inşa ettiği yapılarda müteahhit konumunda olduğu açık bir şekilde belirtilmektedir.[326]

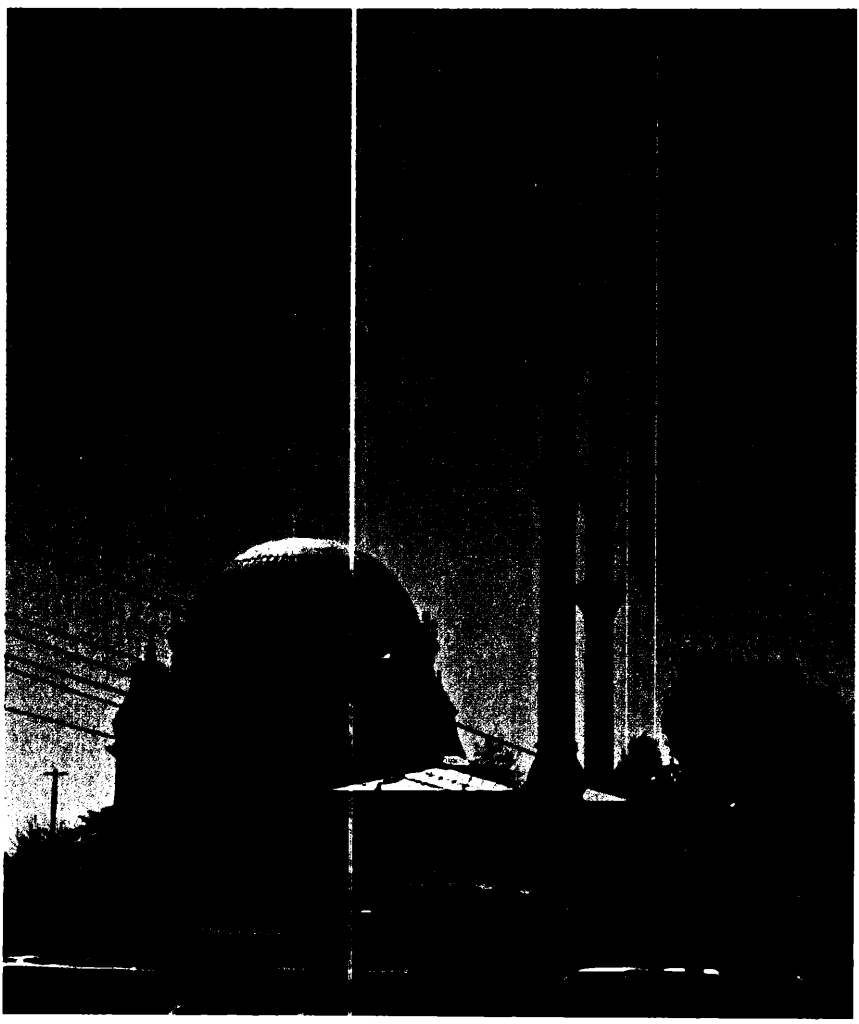
Balyanlar'ın ismi ile anılan çok sayıda yapının büyük bir bölümü esasen bu ailenin fertleriyle doğrudan ilişkili değildir. Çoğu zaman üstlenici olarak yer aldıkları yapılarda mimar olarak kabul görmüşlerdir.

---

325 BOA. Y.PRK. HH. No:8/32, 25 Şevval 1298 / 10 Eylül 1881.

326 BOA. Y.A.Res. No: 1/28, Tarih:6 R.evvel 1295 / 10 Mart 1878; BOA. Y. MTV. No: 35/48, Tarih:17 Muharrem 1306 / 23 Eylül 1888.

1823-1826 yılları arasında inşa edilen Nusretiye Camii'nin mimarı olduğu söylenen Kirkor Balyan[327] caminin inşaatının başlamasından bir yıl önce Gregoryen ve Katolik Ermeniler arasındaki ihtilaflar nedeniyle karıştığı olaylardan dolayı 1822'de Kayseri'ye sürgüne gönderilmiştir ve birkaç yıl orda kalmıştır.[328] Yapının planları hazırlanırken Kirkor Balyan Kayseri'dedir ve cami ile bir ilişkisi yoktur. Bu dönemde başmimar olan Mehmet Rasim Ağa bina ile ilgilenmiş olmalıdır.

Nusretiye Camii

327 Pars Tuğlacı, a.g.e. s. 47.
328 BOA. HH. No:36924.

Heybeli Ada'da inşa edilen ilk Bahriye Mektebi'nin mimarı da Kirkor Balyan değil[329] dönemin başmimarı Kırımlı Mahmut Ağa'dır.[330]

Bu günkü İstanbul Üniversitesi Rektörlük Binası'nın bulunduğu alanda, Osmanlı döneminde "Eski Saray" (Saray-ı Atik) olarak adlandırılan ve fetihten hemen sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından inşa ettirilen saray yer almaktaydı. Topkapı Sarayı (Yeni Saray / Saray-ı Cedid) yapıldıktan sonra, vefat eden padişahların anne ve eşlerine tahsis edilen Eski Saray,[331] 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışından sonra boşaltılıp, Seraskerlik (Ordu Komutanlığı) olarak yeniden inşa edilmiştir.[332] Seraskerlik olarak önce eski Ağakapısı düşünülmüş ancak birkaç gün sonra Ağa Kapısı'nın Dar'ül Fetva (Şeyhülislam yeri) olarak kullanılması kararlaştırıldığından Eski Saray, seraskerliğe verilmiştir. Sarayda bulunan cariye ve görevliler de Topkapı Sarayı'na taşınmıştır.[333]

Osmanlı Arşivleri'nde maliyeden müdevver defterler arasında yer alan bir inşaat keşif defterine göre Eski Saray binalarının yıkılıp yerine Serasker Hüseyin Paşa için bir harem dairesi ve diğer yüksek rütbeli subaylar için idari binalar ile bir kışla ve yangın kulesinin inşası görevi dönemin başmimarı Seyyid Abdülhalim Efendi'ye verilir.[334] Bu bilgi dönemin önemli tarihi kayıtlarından olan Mehmed Esad Efendi'ye ait "Üss-i Zafer" adlı eserde de yer almaktadır:

> *"Serasker Hüseyin Paşa, Eski Saray meydanında vaki Biniş Kasrı Dairesi'ne bi'r-ruhsat vaz-u saade-i ikâmet ve karar edip kasr-ı mezkurun mahalli talimgah olacak meydana ilhak olunmak muktezi olmakla müstakilen meydana nazır bir kasr-ı hümayun ve dahiliye ve hariciyeli serasker dairesi ve kule-i harik (yangın kulesi) ve sair ebniye-i mukteziyenin inşasına Mimar-ı Hassa Abdülhalim Efendi memur olmuştur.*[335]

329 Pars Tuğlacı ,a.g.e, s.46.

330 BOA, HAT. No: 29310 , 1243 / 1827-28.

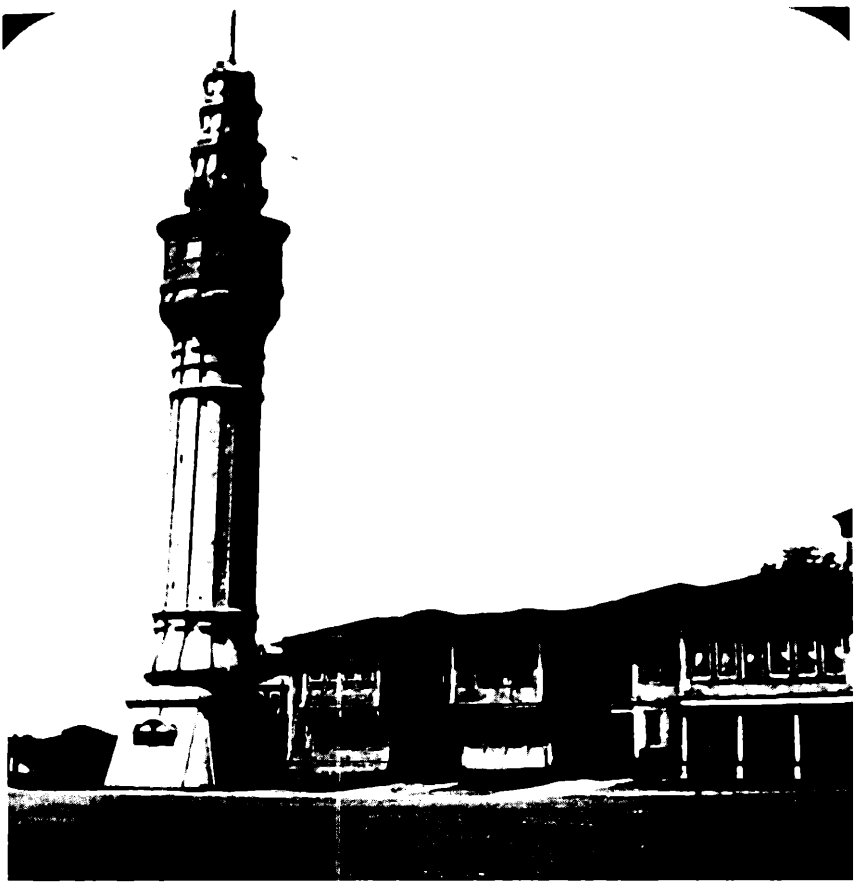
331 Midhat Sertoğlu, "Eski Saray", *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi,* İstanbul, 1958, s.94.

332 Mehmed Ali Beyhan, *Gülzar-ı Fütûhat; Şirvanlı Fatih Efendi (Bir Görgü Tanığının Kalemiyle Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışı,* İstanbul, 2001, s. 17.

333 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* Hikmet Neşriyat, Cilt:VI, İstanbul, ty, s.2957.

334 BOA.MAD. No:8959, s. 52-58, 3 Z. 1241 / 9 Temmuz 1826.

335 Mehmed Esad Efendi, *Üss-i Zafer,* Dersaadet, 1243, s. 192-193.

Bayezit Yangın Kulesi ve İlk Seraskerlik Binaları (Léopold de Belgique)

Eski Saray'ın bulunduğu alanda Seyyid Abdülhalim Efendi'ye Seraskerlik binası inşa ettirilirken bir de yangın kulesi yaptırılır. Daha önce Ağakapısı önünde 1749 yılında ahşap olarak inşa ettirilmiş bir yangın kulesi bulunmaktaydı. Tulumbacı Ocağı'nın İstanbul'daki yangınları gözetlediği bu kule, 1774 yılındaki Cibali yangınında yanar. Ancak yenisi de ahşap olarak inşa edilir.[336] 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra bu ocağa bağlı Tulumbacı Ocağı kaldırıldığında aynı tarihte Tulumbacıların eski yangın kulesi yıkılıp yerine Seraskerlik içinde yenisinin yapılması da kararlaştırılır.

336 Afife Batur, "Beyazıt Yangın Kulesi", DİA, Cilt: II, İstanbul, 1994, s. 190.

Seraskerlik binası ve kışlası ile birlikte inşa edilen yangı kulesi, Seyyid Abdülhalim Efendi'nin hazırladığı keşif defterinde; kâgir temelli, küfeki taşından kürsü ve gövdeye sahip, meşe döşeme ve merdivenli dört kat küre ve bir kat manzara seyri için kasır (gözetleme katı) şeklinde tanımlanmaktadır. Kasrın çevresinde pencerelerin açılacağı ve üzerinin kurşun kaplı bir külah ile örtüleceği belirtilmiştir.[337] 1826 yılı sonlarında tamamlanan kulenin kitabesi Keçecizâde İzzet Molla tarafından hazırlanır ve dönemin ünlü hattatı Yesarizâde Mustafa İzzet Efendi tarafından da yazılır.[338]

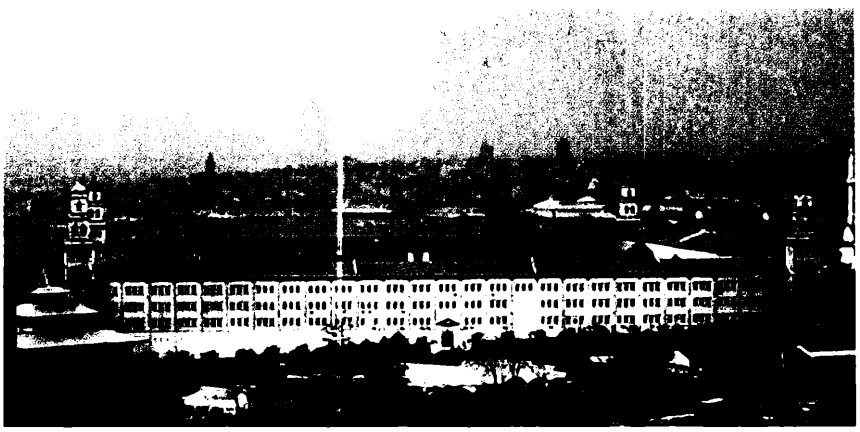
Bayezid Yangın Kulesi'nin yapıldıktan iki yıl sonra yeniçeri yandaşları tarafından kundaklanarak yakıldığı ve yerine 1828 yılında Senekerim Balyan tarafından yenisinin yapıldığı iddia edilse de bu bilgi doğru değildir[339]. Zira böyle bir olayın gerçekleştiğine dair dönemin kaynaklarında hiçbir kayıt yer almamaktadır. Yapının kitabesinde de Seraskerlikle birlikte inşa edildiği vurgulanmaktadır.

Sultan Abdülaziz döneminde kısmen yanan seraskerlik binası 1864-66 yılları arasında yenilenmiş ve Bayezid Meydanı yönünde de anıtsal bir kapı inşa edilmiş ve bu tarihten sonra yapı Harbiye Nezareti binası olarak adlandırılmıştır. Bugün İstanbul Üniversitesi Rektörlük binası olarak kullanılan yapının mimarı olarak pek çok yayında kesin bir kaynak verilmeden Fransız asıllı mimar Bourgeois gösterilmektedir.[340] Bunun yanında İstanbul şehir tarihi üzerine çok önemli araştırmaları bulunan Osman Nuri Ergin, "Mecelle-i Umur-i Belediye" adlı eserinde Harbiye Nezareti Binası'nın Mühendishane'den yetişen mimarlardan Ali Paşa isminde birinin eseri olduğunu belirtmektedir.[341]

Sultan III. Selim döneminden itibaren modernize edilmeye çalışılan ordu için yeni eğitim şartlarına uygun kışlalar inşa edilmeye başlanmıştır. 1801 yılında yapımı tamamlanan

337 BOA. MAD. No: 8959, s. 59, 21 N. 1241 / 29 Nisan 1826.
338 BOA. HAT. No: 29045, 1242 / 1826-27.
339 Pars Tuğlacı, a.g.e, s.86.
340 Cengiz Can, "Harbiye Nezareti Binası", DBİA, cilt:3, İstanbul 1994, s.550-551.
341 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye,* Cilt: II, İstanbul, 1995, s.880.

Selimiye Kışlası bunların arasında en önde yer almaktadır. 1826-1829 yılları arasında Sultan II. Mahmut tarafından yeniden inşa ettirilen ve günümüze de bu dönemden kalan kışlanın mimarı olarak Pars Tuğlacı tarafından Kirkor Balyan[342] gösterilmişse de Kirkor Kalfa yapının mimarı değil taşeronları arasında yer almıştır.[343] Selimiye Kışlası üzerine doktora tezi hazırlayan Gözde Ramazanoğlu, yapının mimarının dönemin Hassa Başmimarı Seyyit Abdülhalim Efendi olduğunu vurgulamaktadır.[344]

Selimiye Kışlası

Yine Kirkor Balyan'a bağlanan[345] ve 1832 yılında inşasına başlanan Rami Kışlası da Seyyit Abdülhalim Efendi'nin eseridir.[346] 3 Aralık 1835 tarihinde tamamlanan kışlanın bütün masraflarının ödenmesine ilişkin belgede "Ebniye-i Hassa Müdürü Halim Efendi marifetiyle inşa ve tekmil olan Rami Çiftliği Kışla-i Humayunu" ibaresinin yer alması yapının mimarının kim olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.[347]

342 Pars Tuğlacı, a.g.e. s.55.

343 BOA. MAD. No:8959.

344 Gözde Ramazanoğlu, *Osmanlı Yenileşme Hareketleri İçerisinde Selimiye Kışlası ve Yerleşim Alanı,* Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2003, s.126

345 Pars Tuğlacı, a.g.e. s.53.

346 BOA. HAT. No: 29041-C, 27 Safer 1248 / 25 Haziran 1832

347 BOA. MB. No:1/ 51.

Rami Kışlası

Boğaziçi'nde Ortaköy ile Beşiktaş arasında, Sultan Abdülaziz tarafından 1863-1871 yıllarında inşa ettirilen Çırağan Sarayı'nın bulunduğu alanda daha önce Eski Çırağan Sarayı yer almaktaydı. Sultan II. Mahmud tarafından yaptırılan bu ilk Çırağan Sarayı'nın mimarlığını Mustafa Cezar'ın tespitlerine göre Seyyit Abdülhalim Efendi yapmıştır.[348]

Kevork Pamukciyan, Ermenice bir kronikte Eski Çırağan Sarayı'nın 1843-1856 yılları arasında inşa edildiğini ve mimarının da Garabet Balyan olduğunu belirtmektedir.[349] Yapımına 1834 yılında başlanan saray için, inşa edileceği kıyıda yer alan eski kasır ve köşkler tamamen yıkılır. Sultan, sarayın arazisini genişletmek istediğinden yapının hemen yanındaki Hanımkadın Mescidi ile 1775'de Mısır tüccarlarından Eğribozlu Hacı Mehmet Ağa'nın yaptırdığı mektebi de yıktırır. Beşiktaş Mevlevihanesi de yıkılarak yanda bulunan Abdi Bey Yalısı'na taşınır.[350] Abdülhalim Efendi'nin ebniye müdürlüğü döneminde yapımı sürdürülen sarayın cephe sütunları 1837 yılında

348 Mustafa Cezar, "Sanatta ...,s.483.

349 Kevork Pamukciyan, Zamanlar.., s.140.

350 Baha Tanman, "Beşiktaş Mevlevihanesi", DİA, Cilt: V, s.554-555.

Eski Çırağan Sarayı (Allom)

Marmara Adası'ndan getirtilir.[351] İnşası 1840 yılında tamamlanan Eski Çırağan Sarayı, yenisinin yapılması amacı ile Sultan Abdülmecid tarafından 1857'de yıktırılır.[352] Ancak yeni sarayın yapımına Sultan Abdülaziz devrinde başlanabilir. 1863-1871 yılları arasında inşa edilen yeni saray 1910 yılında çıkan bir yangında yanar. Uzun yıllar harap olarak kalan yapı, 1987 yılında restore edilip 1992'de otel olarak kullanılmaya başlanır.[353]

Sultan II. Mahmud Türbesi, iki dönem Ebniye Müdürlüğü yapmış olan Mühendis Abdülhalim Efendi'nin eseridir. P. Tuğlacı eserin Garabed Balyan'ın olduğunu iddia etmektedir. Ancak, bu iddiayı destekleyecek kaynak göstermemiştir.[354] Ohannes ve Bogos Dadyan'ı da kesin bir delil olmadan mimar olarak gösteren çalışmalar mevcuttur.[355] Divanyolu üzerinde, daha önce Sultan II. Mahmud'un kız kardeşi Esma Sultan'ın

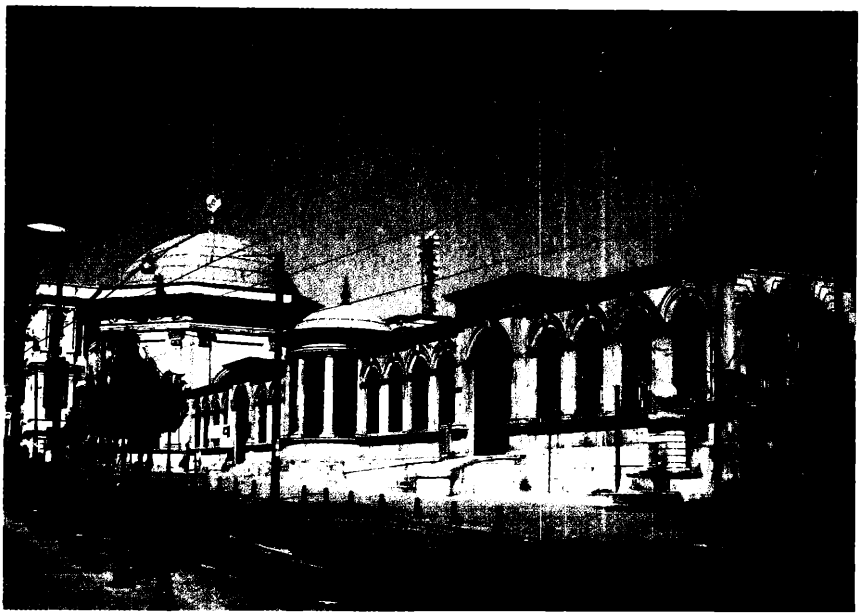
351 BOA. C.S. No:5866.

352 Cevdet Paşa, *Tezakir* (13-26), (Haz. Cavid Baysun), Ankara 1986, s.36.

353 Selman Can, a.g.e. s.54.

354 Pars Tuğlacı, a.g.e. s. 278.

355 Günkut Akın, "Tanzimat ve Bir Aydınlanma Simgesi", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu 17-18 Aralık 1992,* İstanbul 1993, s.123.

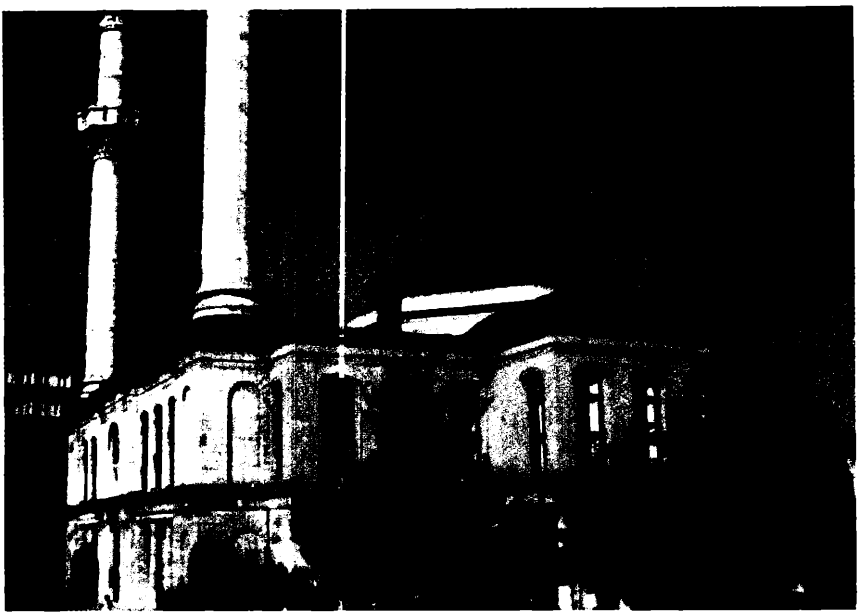

Sultan II. Mahmud Türbesi

sarayının bulunduğu alana inşa edilen yapı türbe, sebil, çeşme ve bir hazire ile bekçi odalarından oluşmaktadır. Türbede Sultan Abdülaziz ve Sultan II. Abdülhamid'in de mezarları bulunmaktadır. Mühendis Abdülhalim Efendi, türbenin yanında Mekteb-i Maarif-i Adliye ve bir de kütüphane inşa eder.[356] Aslında II. Mahmud döneminde Mektebi Maarif-i Adliye olmak üzere bir bina inşa edilir. Ancak Babâli'nin yanması nedeniyle yeni Babıâli'nin inşası tamamlanıncaya kadar Maarif-i Adliye olarak yapılan binanın kullanımına karar verilir. Sultan II. Mahmud'un ölümü üzerine türbesinin yanında yapılması düşünülen medresenin yerine kendi eseri olan bu okulun yapılması uygun görülür. Yeni Babıâli'nin yapılmasından sonra da eskisinin misafir konağına çevrilmesine karar verilir.

İstanbul'un Fatih İlçesi'nde kendi adı ile anılan semtte yer alan Hırka-i Şerif Camii, Seyyit Abdülhalim Efendi'nin eserleri arasında önemli bir yere sahiptir. Caminin mimarı üzerine bu güne kadar herhangi bir bilgi bulunmamaktaydı. Baha Tanman, dönemin imar faaliyetlerinde sıkça isimleri

356 BOA. İ.D. No:64, 1 R.âhır 1255 / 14 Haziran 1839.

Hırka-i Şerif Camii

geçen Balyanlar'dan Garabet Balyan'ın yapmış olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır.[357] Ancak 1847 yılı sonlarına doğru Hırka-i Şerif'in konulduğu hücre ve etrafındaki Veysel Karanî'nin soyundan gelen Üveysi Şeyhleri'nin oturmasına tahsis edilmiş harem binaların tamirine ihtiyaç duyulduğunda bu görev dönemin Ebniye Müdürü Seyyit Abdülhalim Efendi'ye verilir. Sultanların Hırka-i Şerif'i ziyaretlerinde kullandıkları daire-i şahane, mescit ve Hırka-i Şerif hücresi tamamen yıkılıp yerine ahşap olarak yenilerinin yapılması planlanır. Ancak başlangıçta ahşap olarak düşünülen yapıların, yangın tehlikesine karşı kâgir olarak yapılması istenir. Daire-i şahane ve mescidin yerine kâgir bir caminin inşa edilmesi daha uygun bulunur. 3 Şubat 1848'de Abdülhalim Efendi'den cami ve etrafındaki yapıların planını hazırlaması istenir. Caminin mihrabı önüne, yeni bir hırka-i şerif hücresi eklenir. Ayrıca Üveysi şeyhlerine ait bir konak ve Hırka-i Şerif'i korumak için bir de karakol inşa edilir.[358] Hırka-i Şerif Camii'nin yapımı 23 Mart

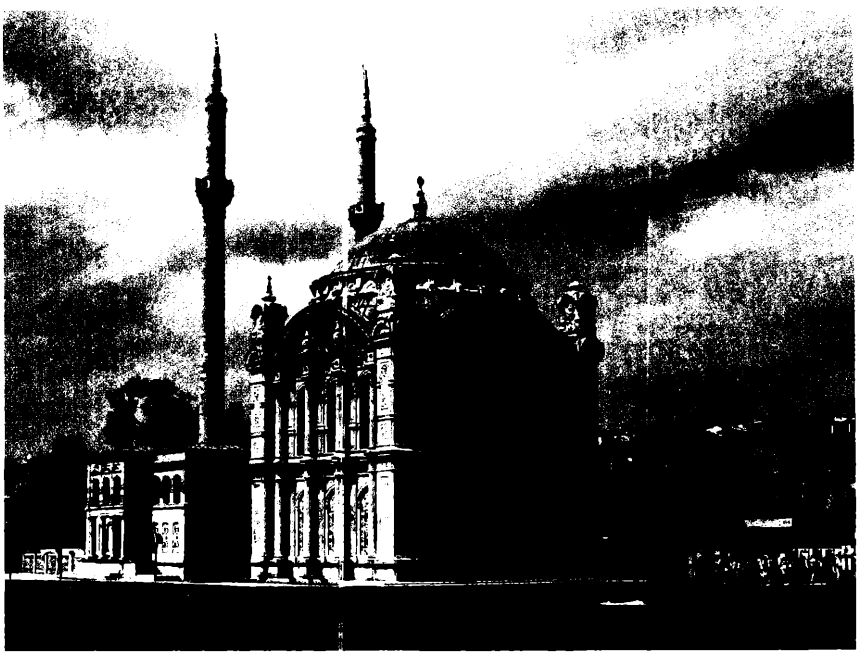
357 Baha Tanman, "Hırka-i Şerif Camii", DİA, Cilt:VIII, s. 378.
358 BOA. İ.MM. No: 688.

1851'de tamamlanır.[359] Bu süre zarfında Hırka-i şerif, Yavuz Selim Camii Mahfel-i Hümayunu'nda korunur.[360] 7 Haziran 1853 tarihli bir belgeden yapının müteahhitliğinin Artin ve İstefan adlı iki kalfaya ihale olunduğu anlaşılmaktadır.[361]

Ortaköy Camii, Seyyit Abdülhalim Efendi'nin bilinmeyen eserlerinden biridir. Kevork Pamukciyan caminin mimarı olarak Nikoğos Balyan ismini vermektedir.[362] Pamukciyan'dan alıntı yaparak cami üzerinde değerlendirmelerde bulunanlar da aynı ismi kullanmışlardır. 19. yüzyıl İstanbul'unun değişen çehresini ele alan çalışmasında Zeynep Çelik yapıyı Garabet Balyan'a bağlamaktadır.[363] Ancak gerek Pamukciyan ve gerekse de diğer araştırmacılar kesin bir bilgi ve kaynak olmadan yalnızca bir tahmine dayanarak Nikoğos Balyan ismini vermektedirler. Pamukciyan, dikkatlerden kaçan bir çalışmasında; "Ortaköy Camii'nin mimarı şimdiye kadar Nikoğos Bey olduğu zannedilmekteydi" şeklinde bir ifade kullanarak bu durumu açıkça ortaya koymakta ve yapının asıl mimarının Kayserili Hovhannes Serveryan olduğunu ileri sürmektedir.[364] Bu durumda caminin mimarı üzerinde bir ittifak olmadığı ortaya çıkmaktadır. 1848 yılında başlanıp 1854 yılında tamamlanan yapının inşa sürecine ilişkin kayıtlardan ve yapılan ödemelerden Artin Kalfa'nın cami inşaatını üstlendiği anlaşılmaktadır. 1852 yılı sonlarında inşa çalışmasına bir süre ara verilmiş, üstlenicinin istenen zamanda yapıyı tamamlayamaması nedeni ile İstefan adında diğer bir müteahhide yapı devredilmiştir.[365]

Evkaf Defterleri arasında yer alan Ortaköy Camii'nin keşf-i evvel defteri içerisinde, yapının inşa edilecek unsurlarının tahmini ücretleri ve planlarının kim tarafından hazırlandığı ortaya konulmaktadır.[366] 3 Kasım 1848 tarihli defterin giriş kısmında Ortaköy Camii'nin daha önce yandığı ve Sultan

359 BOA. A. MKT. NZD. Dosya No:30, Vesika No:9, 20 C.evvel 1267 / 23 Mart 1851.
360 BOA. İ.MM. No:700, 13 C.âhır 1264 / 17 Mayıs 1848.
361 BOA. A. AMD. No:45/65, 29 Şaban 1269 / 7 Haziran 1853.
362 Kevork Pamukciyan, Biyog...,s.96
363 Zeynep Çelik, *Değişen İstanbul,* İstanbul 1996, s.114.
364 Kevork Pamukciyan, Zamanlar.., s.143-145.
365 BOA. İ.MV. No:9912.
366 BOA. Evkaf Defterleri No:13498

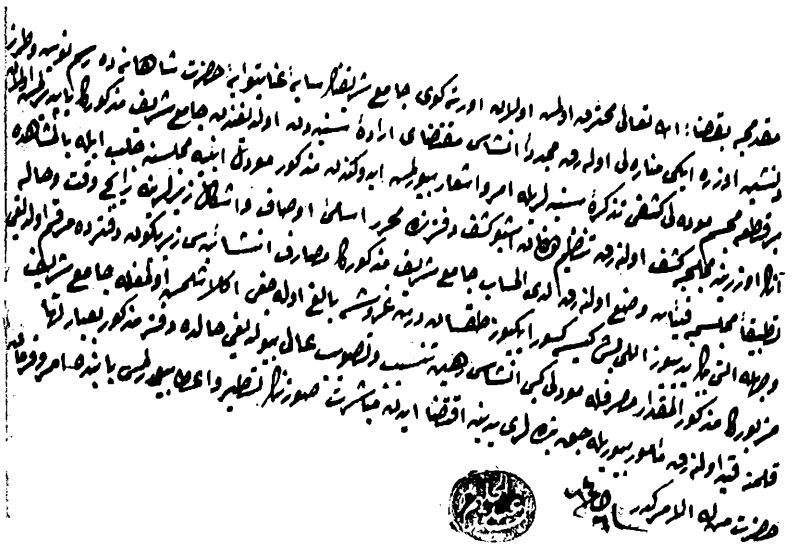

Ortaköy Camii

Abdülmecit'in isteği ile planlarının hazırlanıp keşfinin yapıldığı belirtilmektedir. Defterin son kısmında da şu bilgiler yer almaktadır:

> *"Mukaddemce bi-kazaillahi teâla muhterik olmuş olan Ortaköy camii şerifi'nin saye-i inayetvaye-i hazret-i şahanede resm-i nevin ve tarz-ı / dilnişin üzre iki minareli olarak müceddeden inşası mukteza-yı irade-i seniyyeden olduğundan cami-i şerif-i mezkurun yaptırılmış olan / bir kıta mücessem modeli keşfi tezkire-i seniyyeleriyle emir ve işar buyurulmuş idiğinden mezkur model ebniye meclisine celb ile bilmüşahade / anın üzerine meclisce keşf olunarak tanzim olunan iş bu keşif defterinde muharrer esami-i evsaf ve eşkal zirlerine rayic-i vakit ve hâle / tatbiken meclisce fiyat vaz olunarak ledeyy'ül hesab camii-i şerif-i mezkurun mesarif-i inşaiyesi zîr-i yekun-i defterde murakkam olduğu / vechile altıbin yediyüz ellibeş kese küsur iki yüz doksan dört kuruşa bâliğ olacağı anlaşılmış olmakla cami-i şerif-i / mezburun mezkur'ul miktar masrafla*

modeli gibi inşası rehin-i tensib ve tasvib-i âli buyurduğu halde defter-i mezkur be-ibaretiha / kalemine kayd olunarak memur buyurulacak bendeleri yedine iktiza eden mübaşeret suretinin tastir ve ita buyurulması babında emr-ü ferman hazret-i menleh'ül emrindir. Fi 6 Zilhicce sene 1264. Mühür: Seyyit Abdülhalim"

Ortaköy Camii Mimarına İlişkin Belge. (BOA. Evkaf Defterleri No:13498)

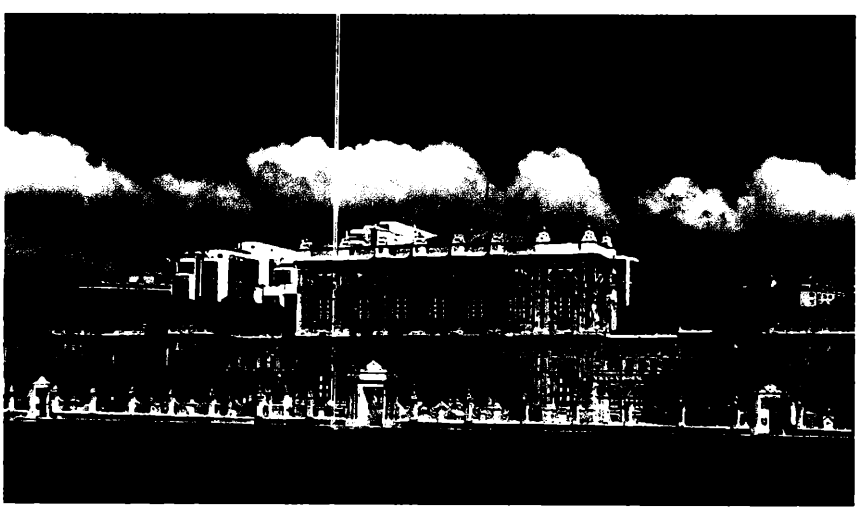
Burada özetle şunlar belirtilmektedir: Daha önce kazara yanmış olan Ortaköy Camii'nin padişahın isteği doğrultusunda yeni bir tarzda iki minareli olarak yaptırılmış olan maketi Ebniye (binalar) Meclisi'ne getirilmiş ve bu mecliste keşif defteri hazırlanarak planlanan unsurların tarifleri yapılıp altlarına günün şartlarına uygun fiyatları konulmuştur. Bütün bunlar hesap edildiğinde caminin toplam 6785294 kuruş masrafla inşa edileceği anlaşılmıştır. Hazırlanan defter ilgili birime kaydolunmuştur.

Tarih 3 Kasım 1848.

Mühür: Seyyit Abdülhalim.

Ortaya koyduğumuz keşif defteri Ortaköy Camii'nin asıl mimarının Seyit Abdülhalim Efendi olduğunu göstermektedir. Ortaköy Camii'nin inşasını dönemin padişahı Sultan Abdülmecit istediğinde bu görev doğal olarak Ebniye Müdürlüğü'ne bildirilmiştir. Bu kurumun başında bulunan Abdülhalim Efendi tasarımı yapmış, caminin maketini idaresi altındaki mimarlara yaptırmış ve sultanın beğenisine sunmuştur.

Dolmabahçe Sarayı'nın 1842 yılında inşasına başlanmadan önce ilk tasarımları da Seyyit Abdülhalim Efendi tarafından hazırlanır. Sarayın mimarı olarak ortaya sağlam bir kaynak konulmadan Garabet ve Nikoğos Balyan ismi kullanılmaktadır. Birçok yayında kaynak olarak gösterilen ve 1852 yılında İstanbul'a yaptığı seyahat sırasında inşa halindeki sarayı gezme fırsatı bulan Fransız yazar Théophile Gautier'in verdiği bilgiler yapının gerçek mimarını belirlememizden çok uzaktır. Yalnızca Nikoğos Balyan'ın sarayın bir bölümünün dekorasyonu ile ilgilendiğini belirtmektedir.[367] 1842 yılında yapımına başlanan ve 1856 yılında tamamlanan sarayın planları 1842 yılında çizilmiş olmalıdır. 1826 yılında doğmuş olan Nikoğos Balyan'ın on altı yaşında bu işle görevlendirildiğini düşünmek akla yatkın gelmemektedir.

Dolmabahçe Sarayı

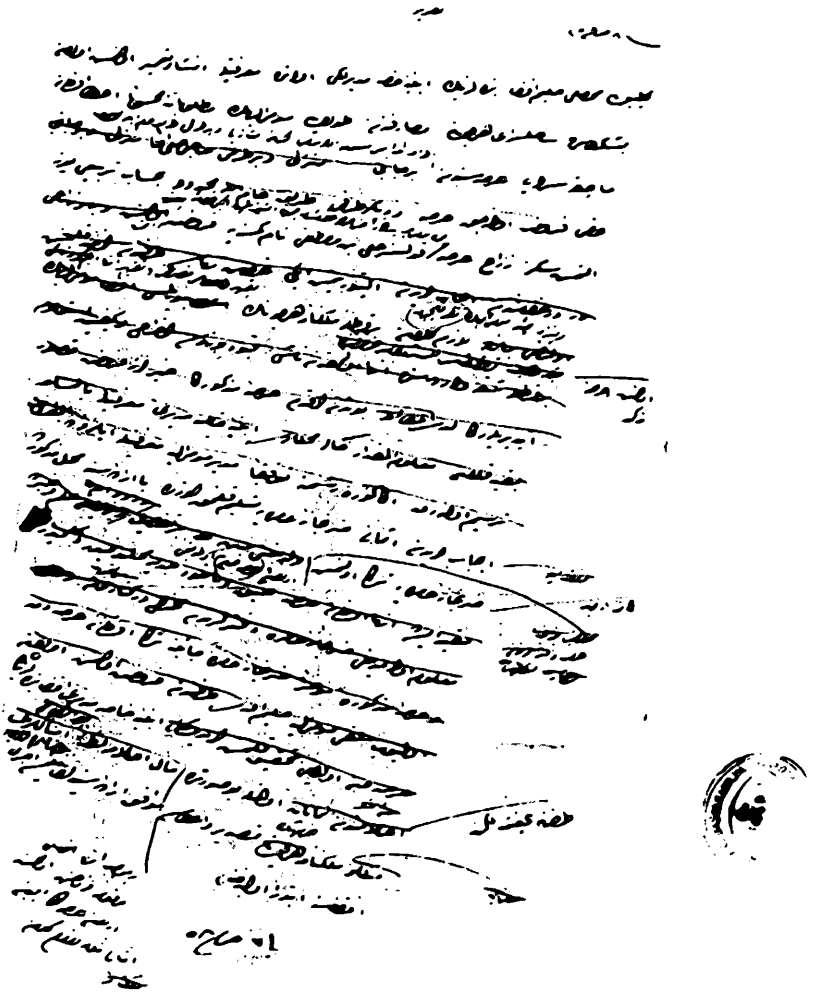
367 Théophile Gautier, *Constantinople - İstanbul En 1852,* Texte Présenté Et Annoté Par Jacques Huré, Éditions ISIS İstanbul 1990, s.261

Dolmabahçe Sarayı burada bulunan eski Beşiktaş Sahilsarayı'nın bölümleri belirli bir düzen içerisinde yıkılarak yapılmıştır. On beş yıla yakın devam eden inşa sürecinde eski sarayın ayakta kalan birimleri de kullanılabilir durumda tutulmak için onarılmıştır. T. Gautier eski sarayın onarılan bazı bölümlerini gezdiğini belirtiyor.[368] Bu durumda sarayın planlarını çizen mimar aynı zamanda inşaatın bitimine kadar eski sarayın ayakta kalacak bölümleri için de bir tamirat programı hazırlamış olmalıdır. Osmanlı Arşivi'nde Cevdet Saray Tasnifi içinde 21 Mart 1842 tarihli bir takrirde Beşiktaş Sarayı olarak da adlandırılan Dolmabahçe Sarayı'nın mimarına ilişkin şu bilgiler yer almaktadır: [369]

> *"Gelibolu Muhassili Halim Efendi bendelerinin Ebniye-i Hassa Müdürlüğü evanında marifetiyle inşa ve tamir olunmuş olan / Beşiktaş Sahilsaray-ı humayunu mesarifinden dolayı mûmâileyhin matlubatına mahsuben i'tâ olunan / Maçka Sarayı arsasından tarafı sülüsesi malûm'ül esâmi kesan menâzil ve bir tarafı tarîk-i amme ile mahdûd be hesab terbiî yüz / altmış sekiz zira arsayı mûmâileyh beher ziraını dörder kuruştan ceman altı yüz yetmiş iki kuruşa Kolsuz Ali bin Mustafa nam kimesneye furuhet etmiş / idiğinden bahs ile mûmâileyhin tasarrufu için lazım gelen bir kıta mülknâme-i humâyunun tasrir ve ilamı hususu ba takrir inha olunmuş ve arsa-i mezkur / icab eden esmânı Darphane-i Amire'ye teslim kılınmak üzere ba irade-i seniyye mahal-i mezkurda / kâin olup Darphane-i Amire'ye terk olunmuş olan arsadan olmadığı Ebniye-i Hassa Müdürü Efendi bendeleri/ tarafından tahkik kılınmış olmakla bu surette bermûcib-i inha merkûma furuhet olunmuş olan arsa için emsali misillu lazım gelen / mülkname-i humâyunu tastir ve itası muvâfık irade-i seniyyenin icra-yı iktizasına ibtidar olunacağı fi 7 Safer sene 1258."*

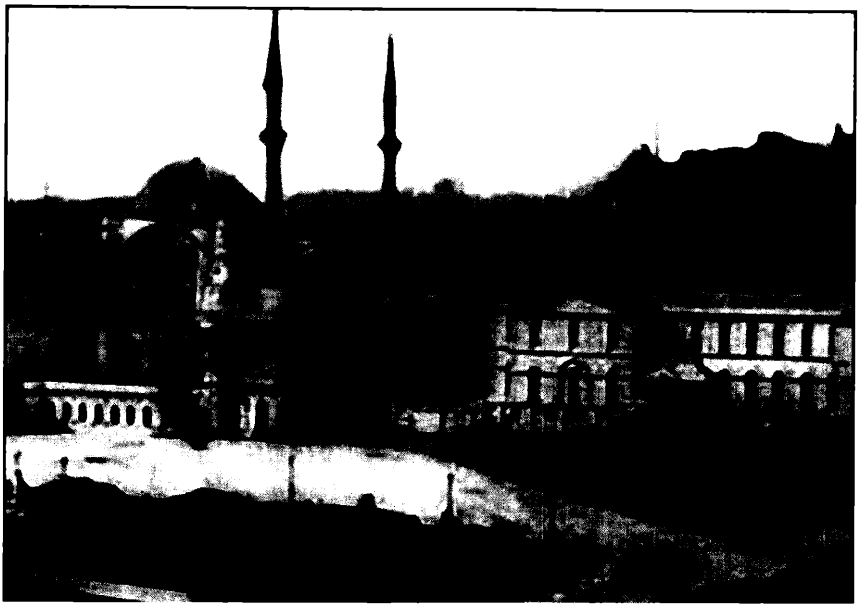
368 Théophile GAUTİER, a.g.e, s.264

369 BOA. C.S. No: 6070, Tarih: 7 Safer 1258 / 21 Mart 1842.

Dolmabahçe Sarayı'nın Mimarına İlişkin Belge. (BOA. C.S. No:6070)

Belgede özetle Ebniye Müdürlüğü sırasında Beşiktaş Sarayı'nın (Dolmabahçe Sarayı) inşasına ilişkin hizmeti karşılığında Abdülhalim Efendi'ye Maçka'da bir arsa verildiği ve bu arsayı altı yüz yetmiş iki kuruşa Kolsuz Ali isminde birine sattığı belirtilmekte olup arsayı alan kişiye bir mülknâme verilmesi istenmektedir. Bu belge bize Dolmabahçe Sarayı'nda da Seyyid Abdülhalim Efendi'nin imzası olduğunu göstermektedir.

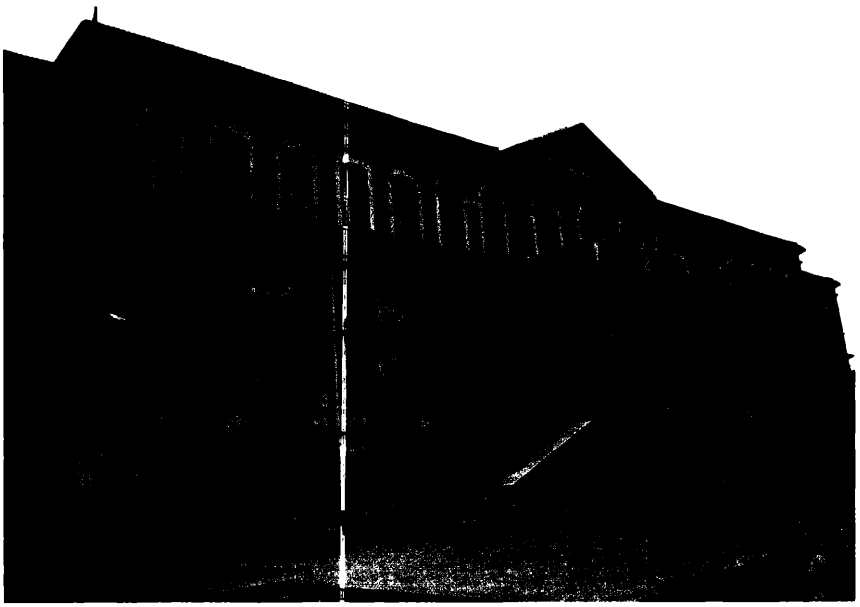
Bugün Ayakta Olmayan Dolmabahçe Sarayı Tiyatrosu

Dolmabahçe Sarayı'nın mimarlığını Nikoğos Balyan'a teslim edenler 1858 yılında Bezmiâlem Valide Camii karşısında inşa edilen ve bugün ayakta olmayan saray tiyatrosunun da mimarı olarak bu ismi göstermektedirler. Nikoğos Balyan Dolmabahçe Sarayı'nın mimarı olmadığı gibi tiyatrosunun da mimarı değildir. Osmanlı arşivi hariciye nezareti evrakı arasında yer alan bir belge Dolmabahçe Sarayı Tiyatrosu'nun mimarının İtalyan G. Fossati olduğunu belirtmektedir.[370]

Birçok yayında Sarkis Balyan'ın ismi ile anılan Baltalimanı Sahilsarayı (Büyük Reşit Paşa Sarayı) Mimar G. Fossati'nin,[371] Harbiye Mektebi ve İTÜ Taşkışla Binası İngiliz Mimar William James Smith'indir.

Harbiye Mektebi binası önce Tophane-i Amire Hastanesi olarak inşa edilmeye başlanmış ancak inşaatın bitimine doğru Mekteb-i Harbiye'ye (Askeri Müze) tahsis edilmiştir. Mimar Smith'in inşaatta zarara uğraması üzerine sekiz yüz kese alacağı bin keseye çıkarılmıştır.[372]

370 BOA, HR. TO. No: 437/29. Belgede Fossati'nin inşa ettiği yapıların bir listesi yer almaktadır.
371 Cengiz Can, "Gaspare Trajano Fossati", DBİA, Cilt:III, s.326.
372 BOA. HR.MKT. 31/86, 3 C.evvel 1266 /17 Mart 1850.

Mekteb-i Harbiye (Askeri Müze)

Yine İTÜ Taşkışla Binası 1847'de Mekteb-i Tıbbiye olması amacıyla planlanmış fakat daha sonra 1849'da kışlaya çevrilmiştir. Konuya ilişkin belgede yapının planının Mimar Smith tarafından çizildiği, İstefan Kalfa'ya ihalesinin yapıldığı ve daha sonra da genişletilmesinin uygun görüldüğü belirtilmektedir.[373]

XIX. yüzyıl sonlarında inşa edilen Sirkeci'deki gümrük binaları ile İstanbul limanı transit depolama binaları, diğer adıyla antrepolar Simon Balyan'ın değil[374] Alman August Jasmund'un eseridir.[375]

Sarkis Balyan'ın ölümünden sonra Balyan ailesi üyelerinin güç duruma düştükleri ve kendilerini toparlayamadıkları görülür. 12 Aralık 1904'te fakirlik çeken Leon Balyan'ın Şehremaneti Hendesehanesi'nde 1500 kuruş maaşla çalışırken vefat eden kardeşi Simon Bey'in yerine atanması uygun bulunmuştur.[376]

373 BOA. İ.MM. No:679.
374 Pars Tuğlacı, a.g.e, s.660.
375 BOA, Y.PRK.ML. No:10/65, 29 Şevval 1307/18 Haziran 1890.
376 BOA. Y.MTV. No: 269/76.

İTÜ Taşkışla

Milliyet Kavramı Ekseninde İmar Sektörü

Fransız Devrimi ile birlikte orta ve yeniçağ imparatorlukları ulusal devletlere dönüşüp bölünürken bundan en fazla etkilenen imparatorlukların başında Osmanlı gelmiştir. Yüzyıllardır belirli bir düzen içinde yaşayan unsurlar milliyetçilik aşkı ile bağımsız devletler kurma hedefi içerisinde olmuşlar ve doğal olarak iç çatışma ve ayrılıkçı güçler ortaya çıkmıştır. Osmanlıdan hiçbir zaman ayrılmayı düşünmeyen veya bağımsızlığın ne anlama geldiğini bilmeyen grupların bir ideal etrafında toplanması hiçte kolay olmamıştır. Bu çoğu zaman kan bağı ile bağlı olan cemaatlerin silah zoruyla birleştirilmesi yöntemiyle olduğu gibi yeni yetişen nesillerin bilinçli bir eğitim programı ile güdülmesi şeklinde de olmuştur.

Türk sanatının hiçbir dönemi geç devir Osmanlı mimarlığı kadar siyaset ile iç içe olmamıştır. Sanat ve siyaset ilişkisi toplumların politik hedefleri ve tercihleri ile şekillenen bir olgudur. Osmanlı toplumunda yaygınlaşmaya başlayan özgürlük ve bağımsızlık hareketleri sanatı milli hedefler için doğrudan bir araç olarak görmüştür. Ulusallaşma sürecinde gayrimüslim toplulukların aydın kesiminde kimlik kavgaları ve arayışları vardır. XIX. yüzyıl başlarında neo-klasik mimarinin Rum topluluğu üyeleri tarafından talep edilmesinin altında yatan gerçek, ideolojik olarak Rum mimarisinin temellendirilmesi olduğu kabul edilmektedir.[377]

Ulusal bağımsızlık hemen her milletin gizli ajandası olarak kalmış, zamanı ve yeri geldikçe bu isteklerini dile getirmişlerdir. İlk defa Rumların bu işte başı çekmesi Osmanlı idarecileri tarafından hiçbir zaman unutulmamıştır. Milli duyguların cemaatler arasındaki düşmanlıklara sebep olduğu, dönemin kayıtlarında açıkça yer almaktadır. Paris'te Orient Gazetesi sahibi Nikolayidis Efendi'nin yazmış olduğu İstanbul Maskaraları adlı risalenin bir bölümü tercüme edilerek Sultan II. Abdülhamit'e sunulmuştur. Bu risalede Sultan V. Murat'ın tahtan indirilmesi, II. Abdülhamid'in durumu ve Meşrutiyet'in ilanına ilişkin bilgiler verilirken Osmanlı tebaasının birbirleri ile olan ilişkileri konusunda dikkat çekici tespitler yer alır.[378] Bunlardan bazıları şunlardır: "Bir Rum ile Ermeni, bir Türk ile Arap hiçbir zaman birbirini kardeş kabul etmez" ve "Bunlar birbirlerine karşı o kadar düşmanca duygular beslerler ki Sultanın himayesi olmasa birbirleriyle boğuşmaktan kavga etmekten geri durmazlar." Rum asıllı ve Sultan II. Mahmud dönemi Ebniye-i Seniyye kalfalarından birinin oğlu olan Nikolayidis Efendi, çıkardığı gazetenin Fransa'da Osmanlı taraftarı yayınlar yaptığını bu nedenle sultanın kendilerine sahip çıkması gerektiğini de vurgular. Kendi cemaatinin Rum isyanlarından beri devlet tarafından sorgulandığını dile getiren Nikolayidis: "Devlet-i aliyyenin hala bizi katiyen ve fiilen himaye eylemeye

377 Oya Şenyurt, a.g.e. 2006, s.118.
378 BOA. Y.PRK. No:25/23.

karar vermediğini düşündükçe me'yus (ümitsiz) oluyorum" diyerek bu konudaki serzenişini dile getirmiştir.[379]

Rum ya da Ermeniler tarafından mimari faaliyetlerini aktardıkları metinler incelendiğinde hep kendi mimarlarını yazıp, hep kendi cemaatleri için yaptıkları yapıları betimlediklerini görebiliriz. Rumca salnamelerde bir Türk'ün ya da bir Levanten'in yapılarından söz edilmez.[380]

Ermeniler açısından bakıldığında XIX. yüzyıl boyunca kendi cemaatlerinin milli bir hedef doğrultusunda birleştirilmesi için yoğun çabalar sergilendiği görülür. Yaptıkları işleri çoğu zaman abartılı olarak tanımlayıp tasvir ederek reklamlarını yapmayı çok iyi başarmışlardır. Uluslararası destek alınarak Ermenilerin tarihsel geçmiş ve zenginliğine atıfta bulunulup özellikle etnik kökene vurgu yapılarak Ermeni sanatının Osmanlı toplumundaki ayrıcalığına dikkat çekilmiştir. Çok belirgin bir şekilde mimarlık, kimlik ve ulus kurma amacıyla Ermeniler tarafından önemli bir araç olarak kullanılmıştır.

Rumların bağımsızlık isyanları sonrası imar sektöründe ikinci plana düşmesini iyi değerlendiren Ermeniler, saraya yakın olarak büyük ölçekli inşaat işlerinin çoğunluğunda üstlenici olmuşlardır. Elde ettikleri imkanları cemaat üyelerinin menfaatine kullanmayı çok iyi başarmışlardır. Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde bir çok yapı inşa eden Alman August Jasmund, Bayındırlık Bakanlığı'nın (Nafia Nezareti) kadrolarının Ermeni çalışanlarla doldurulmasından dolayı kendi alanında Ermenileri karşısında bulduğunu, işlerin devlet içinde görülmedik bir şekilde, daha çok kulis arkalarındaki görüşmelerle yürütüldüğünü, bu yüzden de devlet için yapılan binaların rezil bir şekilde olmasına rağmen teslim alındığını belirtiyor.[381]

Balyanlar'ın imar sektöründen elde ettikleri maddi imkânları cemaatin her türlü ihtiyaçları için harcadıkları,

379 BOA. Y.MTV. No: 42/11.

380 Oya Şenyurt, a.g.e. 2006, s.186.

381 Mehmet Yavuz, "Mimar August Jasmund Hakkında Bilmediklerimiz", *Sanat Tarihi Dergisi* (Aydoğan Demir'e Armağan), Sayı/Number: XIII/I, Nisan/April 2004, İzmir, (Sayfa:181-205), s.197.

KAYNAKÇA

Afyoncu, Erhan, "XVI. Yüzyılda Hassa Mimarları", *Prof.Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir, 1999, s.207-216.

Afyoncu, Fatma, *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 2001.

Ağır, Aygül, "Palladio ve 19. Yüzyılda İstanbul", *Sanat Tarihi Defterleri 2,* İstanbul, 1988.

Ağır, Aygül, "Balyan Ailesi'nin Mimarlığında Palladio İzleri", EJOS, IV (2001), M. Kiel, N. Landman &H. Theunnissen (eds.), *Proceedings of the 11th İnternational Congress of Turkish Art*, Utrecth- The Netherlands, August 23-28, 1999, No:3, 1-24.

Akpolat, Mustafa Servet, "Fransız Kökenli Levanten Mimar Aléxandre Vallaury", *Hacettepe Üni. Sos. Bil. Ens. Sanat Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara, 1991.

Akpolat, Mustafa Servet, "Vallaury, Alexandr", *DİA*, Cilt:VI, İstanbul, 1994, s. 364-365.

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul, 1993.

Altın, Ersin, *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığında Öteki Sorunu (1923-1950)*, Yıldız Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tezakir (13-20),* Haz. Cavid Baysun, Ankara, 1986.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt: I-VI, Hikmet Neşriyat, İstanbul, t.y.

Ahmet Lütfi, *Tarih-i Lütfi*, Cilt: II, İstanbul, 1291.

Ahmet Refik, *Türk Mimarları*, İstanbul, 1937.

Akın, Günkut, "Tanzimat ve Bir Aydınlanma Simgesi", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu 17-18 Aralık 1992*, İstanbul 1993, s.123-134.

Altar, Cevat Memduh, "Osmanoğullarının İlk İmar Teşebbüslerine Dair Bizans ve Batı Kayaklarındaki Tezatlar", *Milletler Arası Birinci Türk Sanatları Kongresi, (Ankara 19-24 Ekim 1959)*, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara, 1962.

Arslan, Necla, "Osmanlı Sarayı ve Mimar Antoine -Ignace Melling", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi (17-18 Aralık 1992)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s.112-123.

Arslan, Necla, *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul,* İstanbul, 1992.

Aslanapa, Oktay, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986.

Aşıkpaşazâde Tarihi, *Tevârih-i Àli Osman*, İstanbul, 1332.

Ataköy, Hakan, "*Demir Kilise (Sveti Stefan Bulgar Kilisesi) Balat/İstanbul*", Beton Fabrikasyon İnceleme, Kasım 2009, Sayı:92, s.16-20.

Batur, Afife, "19.Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Bir Stilistik Karşılaştırma Denemesi: A.Valluary/ R.D'Aronco", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Semineri (17-18 Aralık 1992),* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s.146-159.

Batur, Afife, "19.Yüzyıl İstanbul Basınında Sanat ve Mimarlık", *19.Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı,* Sanat Tarihi Derneği Yayınları 2, İstanbul, 1996, s.109-113.

Batur, Afife, "Beyazıt Yangın Kulesi", *DİA*, Cilt: II, İstanbul, 1994, s. 190.

Batur, Afife, "Şale Köşkü", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:7, İstanbul 1994, s.132-135.

Baykara, Tuncer, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve XIX. Yüzyıla Dair Araştırmalar*, Akademi Kitapevi, İzmir, 1992.

Baytop, Turhan,"Eczacı Mektebi tarafından Kullanılan Binalar",*Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt: III, Sayı:2, İstanbul, 2002, s.1-12.

Beydilli, Kemal, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane Matbaası, Mühendishane ve Kütüphanesi*, Eren Yayınları, İstanbul, 1995.

Beydilli, Kemal, "III. Selim Devrinde Verilen Bazı Muaf ve Müsellemlik Beratları Hakkında: Foti Kalfa'nın Beratı", *Osmanlı -Türk Diplomatiği Semineri (30-31Mayıs 1994),* İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Tarih Arş. Mrk, İstanbul, 1995, s.75 - 89.

Beyhan, M. Ali, *Gülzar-ı Fütûhat; Şirvanlı Fatih Efendi - Bir Görgü Tanığının Kalemiyle Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışı,* İstanbul, 2001.

Can, Cengiz, "İstanbul'da 19. Yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları", *Yıldız Teknik Üni. Yayınlanmamış Doktora Tezi,* İstanbul, 1993.

Can, Cengiz, "Gaspare Trajano Fossati", *DBİA*, Cilt:III, s.326.

Can, Selman, *Belgelerle Çırağan Sarayı,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

Can, Selman, *Osmanlı Mimarlık Teşkilatının XIX. Yüzyıldaki Değişim Süreci ve Eserleri İle Mimar Seyyid Abdülhalim Efendi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2002.

Cezar, Mustafa, "Sanatta Batıya Açılış Döneminde Mimarlar", *9. Milletler Arası Türk Sanatları Kongresi(23-27 Eylül 1991),* Ankara, 1995, Cilt: I, s.479 - 488.

Cezar, Mustafa, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul, 1995.

Cezar, Mustafa, "19.Yüzyılda Neden Batı Tarzı Saray", *Milli Saraylar 1993*, İstanbul, 1993, s. 8-19.

Cezar, Mustafa, *19.Yüzyıl Beyoğlu'su*, İstanbul, 1991.

Cezar, Mustafa, "19.Yüzyılda Önemli İşlere İmzasını Atmış Bir Mimarımız: Abdülhalim Bey", *19.Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı*, Sanat Tarihi Derneği Yayınları 2, İstanbul, 1996, s.95-108.

Cezar, Mustafa, "Osmanlılarda 18.Yüzyıl Sanat ve Kültür Ortamı",*18. Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı*, Sanat Tarihi Derneği Yayınları 3, İstanbul, 1998, s. 43-65.

Cezar, Mustafa, "Sanatta Batıya Açılışta Saray Yapıları ve Kültürünün Yeri", *Milli Saraylar Sempozyumu (15-17 Kasım 1984),* İstanbul, 1985, s.45-69.

Çelik, Zeynep, *19.Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

Çetin, Birol, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayi 1700 – 1900*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Dökmeci, Vedia - Çıracı, Hale, *Tarihsel Gelişme Sürecinde Beyoğlu*, İstanbul, 1990.

Duhani, Said Naum, "Beyoğlu Peraiken", *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 4, Cilt: I, 1968, s.3-8.

Dündar, Abdülkadir, "Osmanlı Mimarisinde Şehir Mimarları", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: X, İstanbul, 1999, s.227-235.

Dündar, Abdülkadir, *Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığı Altında Osmanlı İmar Sistemi (18. ve 19. Yüzyıl)*, Kültür Bakanlığı Osmanlı Eserleri, Ankara, 2000.

Eldem, Edhem, "Batılılaşma, Modernleşme ve Kozmopolitizm: 19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başında İstanbul", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Semineri (17-18 Aralık 1992)*,Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s. 12-27.

Erdenen, Orhan, "Osmanlılar'da Mimarlık Teşkilatı", *Hayat Tarih Mecmuası,* Yıl: 2, Cilt: II, Sayı: 12, Ocak 1967, s.44-52.

Erdenen, Orhan, "Osmanlı Devri Mimarları, Yardımcıları ve Teşkilatı", *Mimarlık*, Sayı:27, İstanbul, 1966, s.15-18.

Erdenen, Orhan,"Eski Mimarlarımızın Yetişmeleri",*Mimarlık*, Sayı:32,İstanbul,1966, s.19-22.

Erdoğan, Muzaffer "İstanbul Baruthaneleri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, Cilt: II, İstanbul, 1956, s.115-138.

Ergin, O. Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No: 21, Cilt: II, İstanbul, 1995.

Eyice, Semavi, "19. Yüzyılda İstanbul'da Batılı Yazarlar, Ressamlar, Mimarlar, Edebiyatçılar ve Müzisyenler", *19.Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı, Sanat Tarihi Derneği Yayınları 2,* İstanbul, 1996, s.9-46.

Eyice, Semavi, "Galata Kulesi", *DİA*, Cilt: III, İstanbul, 1994, s.359-361.

Gabriel, Albert, *İstanbul Türk Kaleleri*, Tecüman 1001 Temel Eser,t.y.

Gökyay, Orhan Şaik, "Risale-i Mimariye - Mimar Mehmet Ağa - Eserleri", *Ord. Prof.Dr İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan,* Ankara, 1998, s.113-217.

Güler, Sinan, "18. Yüzyılda Hassa Mimarlar Teşkilatı", *18.Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı, Sanat Tarihi Derneği Yayınları 3*, İstanbul, 1998, s.145-151.

Gürel, Şükrü, *Tarihsel Boyut İçerisinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993),* Ankara, 1993.

Halil Ethem, *Camilerimiz*, İstanbul, 1932,

Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Çev. Hayrullah Örs, İstanbul, 1995.

Işın, Ekrem, "Taşlıburun Tekkesi ", *DİA*, Cilt: VII, İstanbul, 1994, s.223-224.

Kaçar, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknik Eğitimde Modernleşme Çabaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808'e Kadar)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları II,* İstanbul, 1998.

Karal, E. Ziya, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları - Nizam-ı Cedid (1789-1807),* Ankara, 1988, s.100-126.

Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Ali Kemali Aksüt, Vakit Matbası, İstanbul,1939.

Konyalı, İ. Hakkı, *İstanbul Sarayları*, İstanbul, 1942.

Kuban, Doğan, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul, 1954.

Kumbaracılar, İzzet, "Türk Mimarları", *Arkitekt*, Sayı:7/3, İstanbul, 1937.

Kuran, Abdullah, "Türk Mimarisinde Çeşitli Üsluplar Üzerine Görüşler", *Mimaride Türk Milli Üslubu Semineri (11-12 Haziran 1984)*, Atatürk Kültür Merkez, İstanbul, 1984, s.61-69.

Madran, Emre, "Osmanlı Devleti'nde Onarım Etkinlikleri Vakıf Kurumu İlişkisi", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: X, İstanbul, 1999, s. 236-244.

Mehmed Atâ Efendi, *Tarih-i Atâ*, Cilt: I-III, İstanbul, 1293.

Mehmed Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, Dersaadet, 1243.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmâni,* (Eski Yazıdan Yeni Yazıya) Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın Ortak Yayını, Cilt: I-VI, İstanbul, 1996.

Mustafa Nâima, *Tarih-i Nâima*, Cilt: I-VI, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1282 .

Mustafa Nuri Paşa, *Netayic Ül-Vukuat- Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Sadeleştiren: Neşet Çağatay, Cilt:I-II, Ankara, 1992.

Mutlu, Şamil, *Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılışı ve II.Mahmud'un Edirne Seyahati-Mehmet Daniş Bey ve Eserleri*, İstanbul Üni. Ede. Fak. Yayınları No: 3398, İstanbul, 1994.

Nirven, Saidi Nazım, "III.Selim'in Hassa Ser Mimarı İbrahim Kâmi'nin Su Mimarisine Ait Eserleri", *Arkitekt*, XXVI, Sayı: 288(1957), s.133-134.

Nutku, Özdemir, *Tarihimizden Kültür Manzaraları*, İstanbul, 1995.

Orgun, M. Zarif, "Hassa Mimarları", *Arkitekt*, 1938/12, s.334-340.

Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul, 2006.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 2006.

Önkal, Hakkı, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

Öz, Tahsin, *İstanbul Camileri*, Ankara, 1956.

Pamukciyan, Kevork, *Zamanlar - Mekanlar - İnsanlar*, İstanbul, 2003.

Pamukciyan, Kevork, *Biyografileriyle Ermeniler*, İstanbul, 2003.

Ramazanoğlu, Gözde, *Osmanlı Yenileşme Hareketleri İçerisinde Selimiye Kışlası ve Yerleşim Alanı*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2003.

Sakaoğlu, Necdet, "Ebniye-i Hassa Müdiriyeti", *DİA*, Cilt: III, İstanbul, 1994, s.116-117.

Sakaoğlu, Necdet, "Galata Sarayı Ocağı", *DİA*, Cilt: III, İstanbul, 1994, s.367-368.

Sarıcaoğlu, Fikret, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I.Abdülhamid (1774-1789),* Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2001.

Sertoğlu, Midhat, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi,* İstanbul, 1958.

Sönmez, Neslihan, "Osmanlı MimarlığındaYapı ve Malzeme Terminolojisi Üstüne Bir Deneme", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu (17-18 Aralık 1992),* İstanbul, 1993, s.183-238.

Sönmez, Zeki, "Osmanlı Mimarlığının Gelişiminde Hassa Mimarlar Ocağı'nın Yeri, Örgütlenme Biçimi ve Faaliyetleri", *Osmanlı,* Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: X, İstanbul, 1999, s. 184-189.

Sözen, Metin, "Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi Ve Mimarları", *Mimaride Türk Milli Üslubu Semineri (11-12 Haziran 1984),* Atatürk Kültür Merkezi, İstanbul, 1984, s. 35-39.

Şemseddin Sâmi, *Kâmûs-i Türkî,* Dersaadet, 1317 .

Şenyurt, Oya, "II. Abdülhamid Döneminde İki Ünlü Saray Mimarının Siyasi İlişkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of İnternational Social Researce,* Volume:3/11, Spring 2010, s. 539-548.

Şenyurt, Oya, "Kostantin Kalfa'nın Mektubu", *Megaron*, YTÜ Mimarlık Fakültesi E-Dergisi, Cilt:3, Sayı:2, 2008, s.219-229.

Şenyurt, Oya, *Türkiye'de Yapı Üretiminde Modernleşme ve Taahhüt Sisteminin Oluşumu*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.

Şimşek, Mahmut, *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da II. Mahmud Dönemi İmar Faaliyetleri*, Mimar Sinan Üni. Sosyal Bilimler Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993.

Tanman, Baha, "Hırka-i Şerif Camii", *DİA*, Cilt: XVII, İstanbul, 1998, s. 378 - 382.

Tanman, Baha, "Beşiktaş Mevlevihanesi", *DİA*, Cilt: V, İstanbul, 1994, s.554-555.

Tanyeli, Uğur, "19. Yüzyıl Türkiye'sinde Mimari Bilgi Alanının Yeniden Biçimlenişi", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı, Sanat Tarihi Derneği Yayınları 2,* İstanbul, 1996, s. 81-94.

Tanyeli, Uğur, "Türkiye'de Modernleşmenin Unutulmuş Tanıkları; Askeri Mimarlık Elkitapları", *Mimarlık*, Sayı: 263, İstanbul, 1995, s.8-38.

Terzi, Arzu, "19 Yüzyıl Sonlarında Ebniye-i Seniyye İdaresi (Görevleri ve Teşkilatı)", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı:16, İstanbul, 1998, s.109-119.

Terzi, Arzu, *Hazine-i Hassa Nezareti*, TTK, Ankara, 2000.

Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Mimarlığı'nda Balyan Ailesi'nin Rolü*, İstanbul, 1993.

Turan, Şerafettin, "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", *D.T.C.F.Tarih Araştırmaları Dergisi,* Sayı:1/1, Ankara, 1964, s.157-200.

Toprak, Zafer, "Altıncı Daire-yi Belediye", *DİA*, Cilt:I , İstanbul, 1993, s.220-223.

Uluçay, Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, 1980.

Uzunçarşılı, İ.Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1988.

Wiener, Wolfgang Müller, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası,* İstanbul, 2001.

Yarman, Arsen, *Osmanlı Sağlık Hizmetlerinde Ermeniler ve Surp Pırgiç Ermeni Hastahanesi Tarihi*, İstanbul, 2001.

Yavuz, Yıldırım, "Kemaleddin Bey", *DİA*, Cilt: IV, İstanbul, 1994, s.521-522.

Yavuz, Yıldırım, "Tek, Vedat", *DİA*, Cilt: V, İstanbul, 1994, s.232.

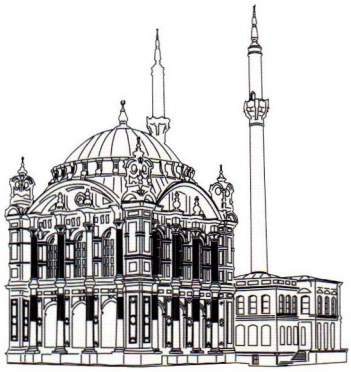
Yazıcı, Nurcan, *Osmanlı Mimarlık Kurumunun Evrimi ve Tanzimat Dönemi Mimarlık Ortamı,* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.

Yıldırım, Nuran, "Bahriye Merkez Hastanesi", *DİA*, Cilt: I, İstanbul, 1993, s.548-549.

Yıldız, Netice, "19. Yüzyıl Osmanlı Saraylarıyla İlgili Bazı Belgelerin Değerlendirilmesi", *Milli Saraylar 1992*, İstanbul, 1992, s. 44-57.

Kısaltmalar

A.AMD.	Babıali Evrak Odası Sadaret Evrakı Amedi Kalemi
A.E.	Ali Emiri
A.MKT.DV.	Sadaret Mektubi Kalemi Deâvi.
A.DVN.	Babıali Evrak Odası Sadaret Evrakı Divan-ı Hümayun Kalemi.
A.DVN.MHM.	Babıali Evrak Odası Sadaret Evrakı Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi.
A.MKT.	Babıali Evrak Odası Sadaret Evrakı Mektubi Kalemi.
A.MKT.MHM.	Babıali Evrak Odası Sadaret Evrakı Mektubi Mühimme Kalemi.
A.MKT.MVL.	Babıali Evrak Odası Sadaret Evrakı Mektubi Kalemi Meclis-i Vala.
A.MKT.NZD.	Babıali Evrak Odası Sadaret Evrakı Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair.
A.TŞF.	Babıali Evrak Odası Teşrifat Kalemi.
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
C. A.	Cevdet Askeri.
C.Bhr.	Cevdet Bahriye.
C.Bld.	Cevdet Belediye.
C.D.	Cevdet Dahiliye.
C.E.	Cevdet Evkaf.
C.İ.	Cevdet İktisat.
C.Mly.	Cevdet Maliye.
C.Mrf.	Cevdet Maarif.
C.N.	Cevdet Nafia.
C.S.	Cevdet Saray.
C.Shy.	Cevdet Sıhhiye.
DBİA.	Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.
DİA.	Diyanet İslam Ansiklopedisi.
D.BŞM.	Başmuhasebe Kalemi.
D.BŞM.BNE.	Başmuhasebe Kalemi Bina Emini.
DH.SAİDd.	Sicll-i Ahval İdare-i Umumiyesi Defteri.
E.	Evrak.
HAT.	Hatt-ı Hümayun.
HH.	Hazine-i Hassa.
HR.MKT.	Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi.
İ.D.	İrade Dahiliye.
İ.HR.	İrade Hariciye.
İ.MM.	İrade Mesail-i Mühimme.
İ.MV.	İrade Meclis-i Vala.
KK.	Kamil Kepeci.
MAD.	Maliyeden Müdevver.
ML.MSF.	Maliye Nezareti Mesarifat Muhasebesi.
YA.HUS.	Yıldız Sadaret Hususi Maruzat.
YA.Res.	Yıldız Sadaret Resmi Maruzat.
Y.EE.	Yıldız Esas Evrakı.
Y. PRK.	Yıldız Perakende Evrakı.

BİLİNMEYEN AKTÖRLERİ VE OLAYLARI İLE

SON DÖNEM OSMANLI MİMARLIĞI

Selman Can

1971 yılında Erzurum'da doğdu. 1993 yılında Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 1995-97 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde Prof.Dr.Nurhan Atasoy danışmanlığında "Belgelerle Çırağan Sarayı" konulu Yüksek Lisans tezini, 1997-2002 yılları arasında da aynı bölümde Prof.Dr.Gül İrepoğlu danışmanlığında "Osmanlı Mimarlık Teşkilatının XIX. Yüzyıldaki Değişim Süreci ve Eserleriyle Mimar Seyit Abdülhalim Efendi" konulu Doktora tezini tamamladı. 2003 yılından itibaren Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Kuramsal Anabilim Dalı'nda Yrd.Doç.Dr. olarak görev yapmaktadır. Son dönem Osmanlı mimarisi ve sanatı üzerine çok sayıda yayın yapan araştırmacı aynı zamanda Çırağan Sarayı tarih danışmanlığını da yürütmektedir.

ISBN 978-605585108-8